

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BORDÁS GYŐZŐ REGÉNYÉNEK FOLYTATÁSA
JUHÁSZ ERZSÉBET, GOBBY FEHÉR GYULA
ÉS MILORAD PAVIĆ NOVELLÁJA
GUELMINO SÁNDOR VERSEI
MAJTÉNYI MIHÁLY HAGYATÉKÁBÓL
ESSZÉK VERSEKRŐL –
KONTRA FERENC, BOSNYÁK ISTVÁN,
HARKAI VASS ÉVA, BORI IMRE, TOLDI ÉVA,
BÁNYAI JÁNOS, CSÁNYI ERZSÉBET
ÉS GEROLD LÁSZLÓ ÍRÁSA
BORI IMRE TANULMÁNYA IVO ANDRIĆRÓL
THOMKA BEÁTA: PRÓZAELEMÉLETI DILEMMÁK
HERCEG JÁNOS ESSZÉI

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1991

Július–augusztus

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LV. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

Ágoston Mihály, Bányai János, Đorđe Beara, Bordás Győző, Bori Imre,
Fenyvesi Ottó, Hódi Sándor, Hornyik Miklós, Lozoncz Alpár, Maurits Ferenc,
Móra András, P. Nagy István, Thomka Beáta, Toldi Éva, Utasi Csaba, Várady Tibor,
Virág Mária

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, Gerold László (kritikai rovat) és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: Bori Imre
Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Bordás Győző: Fűzfasíp (XII., Lesz-e Luther-szobor?)</i>	633
<i>Juhász Erzsébet: Megérdemelt kikapcsolódás (novella)</i>	644
<i>Guelmino Sándor versei</i>	654
<i>Gobby Fehér Gyula: A hatujjú majomember (novella)</i>	664
<i>Milorad Pavić: Akszeanoszilasz (novella)</i>	671

DOKUMENTUM

<i>Majtényi Mihály: A messzeség partján (novella)</i>	681
---	-----

FÚZFASÍP (XII.)

LESZ-E LUTHER-SZOBOR?

BORDÁS GYŐZŐ

Szinte röpült a vonat a Fiume–Salzburg vonalon, száguldott, már ahhoz képest, hogy egy héttel ezelőtt Pichler Józsefet bosnyák lassúsággal hozta a keskenyvágányú vasúti kocsi Szarajevóba, hercegovinai ráérőséggel zötyögött vele a postakocsi Dubrovnikig, és dalmát lomhasággal pöfögött vele a Parsons gőzhajó az Adrián Fiuméig. A hosszú utazások semmittevő órái szokatlanok voltak az ő gyors tempójú pesti életének, de olyan kellemes volt megmártózni benne, mint a gruzi kikötő strandjának tengervizében. Nem a munka, a rohanás fáraszt, gondolta, lám, ebből kell kikapcsolódnom, hogy meggyógyuljak. Mintha az órájának valami fékszerkezete lett volna: ha valaki netán azt bizonygatja neki, hogy itt egy nap harminc órából áll, azt is elhiszi. „Csak sohasem sietni, ez a mi filozófiánk, higgye el” – magyarázta neki Izet Bećirpašić a postakocsiban, amiről még útközben meggyőződött.

Amikor Mostarban megálltak lovakat cserélni és pihenőt tartani, bár ő kocsmába szeretett volna menni, ismerőse egyik rokonához vezette. Az öreg Jambešić meg egyenesen a pincébe, ahol a legnagyobb tiszteltetés jeléül nagy, öthektós üveghordóból szívta szakasztott olyan lopótkkel a žilavkát, mint amit otthonról ismert. A pince faasztalára a cselédek sajtot, szeletelt almát hoztak, és gyertyát is gyújtottak. A bor szinte olajszerűen ragadt a hordó üvegfalához, úgyhogy a félhomályban is kirajzolódott a felső peremén egy fénylő karika. Koccintottak.

– Száraz – állapította meg Pichler elégedetten, s mondta is a gazdának, hogy emellett elbújhat bármelyik rajnai rizling.

– Tizennégy maligános – adta tudtára a magas homlokú hercegovinai, olyan tárgyilagosan közölve a tényt, hogy abban a dicsekvés semmi

jelét sem lehetett felfedezni, de Pichler érezte, hogy a maligánok számával a gazda mégsem a bor erejét, hanem a minőségét jelzi.

A hatalmas, oldalelágazású pince olyannak tűnt, mint egy kazamata, amelyről csak a rácsos ajtók hiányoztak.

– S ez mind tele van borral?

– Három pincém egyike ez – mondta a gazda nyugodtan, s hozzálátott pipákat tömni vendégeinek és önmagának.

Pipázni itt csak neki volt szabad, másnak nem. A félórás pihenő már rég elmúlt, de mivel Bećirpašić nem mozdult, Pichler sem sürgette. Pipázgatás közben a pincepenészt bámulta, ezt a csodálatos szürkés-kék színt, amit ő festményein a bárányfelhőkhöz használt.

– Mondja, ha nem titok – szólt egy idő múlva, mert hosszúnak tűnt számára a hallgatás –, mennyi szőleje van?

– Úgy négyszáz hektár – mondta ismét csak közömbösen az öreg.

– Ilyen sok? – csodálkozott Pichler.

– Mihez képest? – kérdezett vissza a gazda, s erre Bećirpašić arcán mintha megmozdult volna egy idegszál. Pichlernek mindjárt eszébe jutott ősöknek, Rizvanbegovićnak a sorsa, s azon nyomban elhallgatott.

– Mesélek én magának valamit – szólt az öreg. Lassan, kimérten beszélt, úgyhogy Bećirpašićnak szinte tolmácsolnia sem kellett. – Tudja, amikor én még gyerek voltam, úgy négy-öt éves lehettem, öregapám egy vasárnap délután maga elé ültetett a nyeregbe, és kilovagoltunk a városból. Már kint jártunk, amikor kíváncsian megkérdeztem: Nagyapa, kié ez a hegyoldal?

– A mienk, fiam.

Aztán nyargaltunk tovább.

– Ugye, nagyapa, kié ez az erdő? – kérdeztem ismét.

– A mienk, fiam.

– Ugye, nagyapa, kié ez a hajó? – s mutattam a Neretva felé.

– A mienk, fiam.

Pichler röstellte, hogy feltette a kérdést, s az jutott eszébe, hogy az utóbbi időben őt is azzal vádolják, hogy sokat fest. Mihez képest? – tesszem majd én is fel nekik a kérdést.

– Nem azért meséltem én mindezt, fiam – szólt most Jambešić az unokaöccséhez –, hanem hogy megértse az úr, az, amink volt, az lehetett a sok ahhoz képest, amink maradt.

Értette Pichler a példázatot, hogyne értette volna, azon pedig már mindhárman jót derültek, hogy Jambešić elmesélte:

– Annak idején minden kérdésem után nagyapám becsületszavát is kértem. Az öreg előbb ezekre a kérdésekre nem válaszolt, de amikor már harmadszor hangzott el ez a kérdés, dühösen húzta meg a kantár szárát, s miután a ló megállt, a hónom alá nyúlt, s maga felé fordított. Ma is emlékszem vörös arcára – mesélte – s nagy kajla bajuszára, amely akkor mintha fölfelé kunkorodott volna: „Da si za svagda razumio, u časna čovjeka svaka je riječ časna.” S úgy vágott vissza a nyereg-párnára, hogy nyekkentem rajta.

– Bećirpašić ezt olyképpen fordította Pichlernek, hogy a hercegovinai ember a szavával mindig a becsületét is adja. De fölösleges volt ismét tolmácsolnia az öreg szavait, pontosan értette Pichler, mit akart ezzel mondani.

A postakocsi meg természetesen várta az urakat, a kocsisok sem idegeskedtek, sőt már messziről láthatták, hogy a kafanában úgy megy beléjük a sör, mint bőgőbe a húszas. Amikor végre elindultak, Bećirpašić Jambesićről kezdett mesélni:

– Mit ér a viszonylagos gazdagsága, amikor, lám, a spanyolnátha elvitte négy gyermekét. Aztán maradt még három. Mindhárman tisztak voltak. Két évvel ezelőtt, amikor Bosznia megvásárolta első hajócsavaros hadihajóját, az Ajkulát, a hajó mintegy százötven tiszttel a fedélzeten Szalonikibe tartott. Lassan cirkáltak, s mintegy tizenöt mérföldre a görög partoktól, egyszer csak elhaladt mellettük egy hatalmas, tizennyolcezer tonnás, turbinás Dreadnought. Az Ajkula meg nem vágta kellő szögben a szomszédos hajó hullámaait. Előbb megbillent, a fedélzeten levők a bal koraláthoz csapódtak, aztán olyan erővel vágódott vissza, hogy mindenki a vízbe röpült. Hatalmas lehetett a rándulás. A három fivér közül kettő egymás közelében tartózkodhatott, mert egy lópokróc pontosan rájuk repült. Úgy befedte őket, mint egy sátor. A túlélők mesélték, négyszer-ötször is megemelkedett a pokróc, de nem tudtak alóla kiúszni.

– Borzasztó – mondta erre Pichler.

– Csak a harmadik fivér menekült meg, tudja hogyan? Egy vécétető mentette meg. Abban kapaszkodott meg. De így is tizennégyen veszttek oda.

– Majdnem úgy jártak, mint a Viper az Alderney partjainál – mondta erre Pichler.

– Máig nem derült ki a szerencsétlenség oka, de valószínűleg az angol hajó a megengedettnél jobban megközelítette őket. Szándékosan, avagy sem, nem tudni. De az biztos: szegények vagyunk, ezért csak

gyöngye testű hajókat vásárolhatunk. Az Ajkulának sem voltak elég tömörek a bordái, a fedőlemezek meg vékonyak. Látja, ebben különbözünk mi az osztrákoktól. Ők a Viribus Unitisen cirkálnak, nekünk meg jó az Ajkula is. S nem fantasztikus? Mi ehhez a rossz hajóhoz még elméletet is gyártunk: azért veszünk ilyeneket, mert a könnyebb és karcosabb hajó a hadászatban mozgékonyabb. Érti maga ezt a fordított logikát?

– Ezt nem, de azt tudom, hogy amikor 1911-ben vízre bocsátották a Viribus Unitist, minden magyar lap arról cikkezett, hogyan könnyezett Ferdinánd trónörökös a meghatottságtól.

– Ja, kérem, néha a könnyek erősebb fegyver, mint a csatahajó ágyú, s az osztrákok pedig meg vannak győződve róla, hogy nemcsak ipari, hanem tengeri nagyhatalom is lettek.

Hogy hatalom volt a Monarchia, Pichler számára nem volt kérdéses. Csodálta is Bécset egy fél éven keresztül. Folyton azon töprengett, ott maradjon-e. Miután a müncheni festőiskolából kiábrándult, beállt Wölfer színiigazgató társulatába. De mert a statisztálásnál többre nem vitte, hazatért Ú.–ba.

– Ez a Pichler olyan, mint egy költöző madár – kommentálta Székely igazgató a kaszinóban –, minden tavasszal hazarepül.

– Csakhogy őt a csalódottság hozza mindig vissza. Többet akar, mint amire képes – vélekedett Vécsei mérnök.

– Tehetséges, nem vitás, de szétforgácsolja az erejét. Nem lehet ember festő, szobrász, színész, zenész egy személyben. . . Sőt még írói ambíciói is vannak – tette hozzá Kovács doktor. – Emlékezzetek vissza, hogy megsértődött, mert nem kapott pénzt a Luther-szobor kifaragásához.

– De a wořmsi jelenetet határozottan jól megfestette – magyarázta tovább Székely igazgató. Ha tőlem függött volna, a szobrot is kifaragattam volna. Láttátok, milyen jó a gipszmintája, ami azóta is ott van Kochánné könyvtárszobájában.

Való igaz, hogy amikor az evangélikus templom fölújításának gondolata megszületett, Kochán Alice mindjárt fölajánlotta anyagi segítségét. Pedig nem kis összegről volt szó. Ezért a presbitérium a festővel szigorú szerződést kötött:

„Am gefertigten Tage zwischen der evang. Kirchengemeinde zu U., vertreten durch das gefertigte Präsidium einerseits und zwischen dem akademischen Maler Joseph Pichler andererseits folgendermassen geschlossen wurde:

1. Die evang. Kirchengemeinde A. C. zu U. übergibt gemäss ihrem Presbyterialbeschluss vom 8.ten Mai 1910 die innere Renovirung sammt Malerarbeit in ihrer Kirche an Joseph Pichler um den Gesamtbetrag von 4800 K., sage: viertausendachthundert Kronen.

2. Joseph Pichler verpflichtet sich, die übernommene Arbeit gemäss dem von ihm am 1.ten Mai l. J. eingereichten Kosten voranschlag und coloriten Entwurf bis zum 15.ten Sept. l. J. fertigzustellen.

3. Die Kirchengemeinde verpflichtet sich, dem Unternehmer den in P. 1. erwähnten Betrag von 4800 Kronen gemäss der Kundmachung vom 5.ten April l. J., publicirt in Nummer 15 der »Verbász und Umgebung« – in zwei gleichen Raten auszuzahlen, und zwar die erste nach Fertigstellung und Übernahme der Arbeit, die zweite nach stattgefunder Supercollandirung am 15.ten September 1911. Wenn jedoch die Gemeinde in der Lage wäre über das nötige Baargeld zu verfügen, so verpflichtet sie sich auch die zweite Rate nach Fertigstetzung und Übernahme der Arbeit auszuzahlen.

4. Ersterher erlegt als Vadium 480 Kronen in Wertpapieren, welche ihm erst am 15.ten Sept. 1911 nach stattgefunder Supercollandirung rückerstattet werden. Sollte die Arbeit bis zum 15.ten September l. J. nicht fertiggestellt sein, so hat die Kirchengemeinde das Recht, ein Pönale von taglichen 50 K, sage fünfzig Kronen von der Erstehlungssumme in Abzug zu bringen.

5. Joseph Pichler verpflichtet sich, für die Haltbarkeit der Arbeit zehn jährige volle Garantie zu übernehmen in der Art, dass er alle in dieser Zeit vorkommenden Schäden, welche infolge schlechter Anwendung des Materials resp. technischer Fehler oder Verwendung minderwertigen Materials entstehetn, unentgeltlich wieder herstellt, wo nicht äusere Einflüsse, wie Regen, gewalttätiges Abschlagen oder nenerliche Sprünge der Manern die Ursachen sind. Eventuelle Abweichungen von der ursprünglichen Skizze dürfen nur mit Zustimmung des Presbyteriums vollzogen werden und hat der Unternehmer sowohl für diese Arbeit als auch für andere eventuell notwendige Mehrarbeiten in den dekorativen Einzelheiten keinerlei Nachtragsforderung zu stellen.

Dieser Vertrag wurde in zwei gleichlantenden Exemplaren ausgestellt.

Ú. am 18.ten Mai 1910

Nach Unterschreibung gegenwärtigen Vertrages wird festgestellt, dass bei eventuellen Streitfällen das kulaer Bezirksgericht competent ist.

Datum wie oben.”

Aláírások, a bélyegzőn pedig: SIGILLUM ECCLAE. EVANG. A. C.

Hogy készült ekkor Pichler a nagy munkára! A templom összes szegletét lerajzolta, az oltárról a karzatig mindenre megvolt az elképzelése. A mennyezetről ereszkedő két nagy csillárt úgy helyezte el, hogy kellő helyet kapjon, és domináljon az ötször nyolc méteresre tervezett falfestmény. A képnek a vázlatát természetesen kiszínezve mutatta be a presbitériumnak. A címe ez volt: Luther a wormsi népgyűlés előtt. Mielőtt a tervet elkészítette volna, történelemkönyveket bújt, egyházi személyiségek véleményét kérte ki, sőt magát a püspököt is felkereste. Wormsban még akadémista korában járt, Münchenből utazott az 1521. évi történelmi esemény színhelyére. Itt meséltek neki Luther gyermekkoráról, szigorú neveltetéséről és arról az esetről, amely szinte azonos volt az övével: anyja egy szem dióért is képes volt véresre verni. Már akkor a saját sorsát ismerte föl Lutherében, harcát valami újért, s ezért is akarta annyira megfesteni, sőt a szobrát is kifaragni. Úgy érezte, önmagát adhatja. Csak egy apró részletre nem tudta a választ: Cotta Orsolya csak csengő hangja miatt fogadta-e maga mellé az ifjú Luthert Eisenachi házába, vagy Józsefhez hasonlóan Putifárné poklát járatta meg vele?

Már annak idején áttanulmányozta Holbein és Hübner festményeit és rézkarcait, és elképzelte, ha egyszer megfesti a nagy reformátor alakját, a testtartásába és a szeme villanásába viszi bele Wormsban kimondott szavait: „Itt állok, nem tehetek másként! Isten engem úgy segíljen!”

Amikor vázlataival elkészült, a templom előtti kertet is megtervezte. Erre nem volt megbízatása, de úgy gondolta, a nagy nekibuzdulás majd kinyitja a pénztárcákat. Klein Ferencnek mesélte el elképzelését, aki lelkesedve fogadta az ötletet, hogy közös park létesüljön a két templom előtt, az egyik előtt Luther, a másik – az ő temploma – előtt pedig Kálvin Jánosé állna. Pichler e másik szobor kifaragására Medgyessy Ferenc barátját akarta felkérni, avatását pedig az öreg esperes, Kálmán József ötvenöt éves lelkészi jubileumának tiszteletére tervezte.

– Az esperes úr ezt megérdemelné – mondta neki Klein –, mert ő az egyetlen pap vidékünkön, akinek koronás arany érdemkeresztje van.

A Pichler által elképzelt kertben a gyep, a cserje és a facsoportok között út kanyargott, jeleként, hogy a természet utálja az egyenes vonalakat, a két templom előtti téren pedig kerek szőnyegültetések, ezek mögött másfél méteres talapzaton a szobrok. Két pagodát is tervezett,

meg zenepavilont, sőt a kerti világításra is gondolt, vasoszlopokra függőlámpákat rajzolt. Tervrajzára odaírta: a fény sárga legyen. Nyilván tudta, hogy a sárga sugarakat a rovarok kevésbé látják, mint a készöldeket.

Csakhogy mindez egy vagyonba került. Jóval meghaladta a két egyház, a város és a mecénások lehetőségeit.

– Most ismét meg lehetne ebben az ügyben környékezni Alice-t – gondolta Pichler a vonaton, míg a vele szemben alvó nőt nézte. – Ha tud raktárt vásárolni Fiumében meg Villachban, akkor bizonyára futná neki a Luther-szoborra is, sőt egy szökőkutas parkra is. Miután Pali-cson meglátta a Zsolnay-lemezekből készült szökőkutat, a saját tervébe is odaképzelte. Régebben mindig a nagy bécsi szökőkutak méreteiben gondolkodott, de ezek nem illettek elképzelt kertjébe.

Ahogy a vonat észak felé robogott, ismét Bécket látta maga előtt. Wölfer színiigazgató alakja tűnt fel. Annak idején darabot is írt neki A főszolgabíró úr címmel. Bohózat volt a főszolgabíró, a földesúr és a községi írnok csélcapságairól, gazdagon fűszerezve szerelmi ügyekkel. Hiába volt életízű kisvárosi történet, Wölfernek nem kellett. A darab mégis színpadra került, igaz, csak Ú.-ban, ahol ő maga rendezte meg, s játszotta el az írnok szerepét. Mert a helyi társulatnál tovább nem jutott, Pichler föl hagyott a színműírással, máig sajnálva, hogy sem színészi, sem drámaírói tehetségére nem figyeltek föl. Pedig milyen lelkesen statisztált annak idején, abban a szent meggyőződésben, hogy a társulatigazgató majd fölfedezi. Azokban a hónapokban érezte igazán Bécs szépségét és méltóságát, és a színházon keresztül mérte le az egész Monarchia erejét és nagyságát. A csillogó-villogó termek, a minden este megtelő nézőtér, a páholyokban helyet foglaló nagvestélyis nők és frakkos urak, a gazdag ékszerek, a primadonnáknak küldött virághegyek és ajándékok, a színház előtt várakozó hintók és gépkocsik jelentették számára az ország gazdagságát és stabilitását.

Most ismét elmosolyodott azon, hogy amikor az Adriatic teraszán éppen erről beszélt, Miroslav Šutelj egészen más példát hozott föl neki:

– Számomra országuk stabilitásának az a biztos jele, hogy ott ez olvasható még a szakácskönyvben is: „Végy nyolc krajcárért cukrot, négy krajcárért lisztet, két krajcárért sót. . .”

Bár Pichler ezen akkor jót nevetett, igazat adott neki. De elmagyarázta, hogy neki a művészetben éppen a megkövesedett állapotokkal vannak gondjai. Semmi utálatosabbat nem tudott elképzelni, mint mi-

kor a konzervatív festőtábor kritikusai róluk, neósokról írva még a gúny fegyverével sem takarékoskodtak. A szakácskönyv és a festészet ellentétes relációja is azt bizonyította számára, hogy politika és művészet sohasem találkozhat.

– Szerintem nem is olyan stabil már a Monarchia, mint volt – szólt közbe a dubrovnikai asztalnál Izet Bećirpašić. – Én ugyan szívből utálok a politikát, de azt látom és vallom, hogy egyet, a nemzetiségi kérdést képtelenek megoldani. S ez a probléma hatvanhét óta egyre csak mélyül.

– Ezt még az önkormányzat különböző fokozataival megoldhatják, de a birodalmi kancellária jogköréről már nehezebben fognak megállapodni – szólt közbe Šutelj.

– Amennyire én követem a helyzetet – vette át a szót Pichler –, a federalizálás felé hajlanak, csakhogy két irányzat van: az egyik a liberális és szociáldemokrata publicistáké, akik legalább öt tagállamból formálódó szövetségi államot akarnak létrehozni, a másik a katonai klikké a trónörökösrel az élen.

– Nos, ez a klikk – mondta, ki más, mint a szarajevói bankigazgató – bennünket még ma is okkupált területnek tart.

– Önöket még Popovici-féle elképzelés is elnyomott vidéknek tud, pedig terve tizenöt, etnikailag megközelítően egységes tagállamra osztaná a Grossösterreichet. Mondok én maguknak valamit, a Monarchia fél az elszlávosodástól, s ettől tartanak a románok, de már ne is haragudjon, a magyarok és az olaszok is.

– Uraim, parancsoljanak, itt a rákos spagetti – szakította őket félbe az előéltelt felszolgáló pincér.

– Erről a spagettiról jut eszembe – magyarázta tovább Šutelj – Popovici, aki Lipcsében közzétette elképzelését. Tudják, milyen korlátozott ember? Azt olvastam róla, hogy amikor földrajztanára Olaszországot tanította velük, azt mondta: azért olyan jó az olasz makaróni, mert azt úgy készítik, hogy a jó sűrű alpesi levegőt körülrajkák tésztával. Ő meg ezt a következő órán szó szerint megismételte. Hát ilyen emberek politizálnak ma.

Már ki tudja, hanyadszor hallotta ezeket a gondolatokat, s akivel csak megismerkedett, mindenki érdekes ember volt. Szenvedélyükről, a világgal való viszonyukról tudott meg valami újat, s ez szinte teljesen föltöltötte, ismét erősnek és magabiztosnak érezte magát.

– Még a Luther-szobrot is ki tudnám faragni. Ha fölbred Alice, meg is mondom neki. De megalázkodni nem fogok, hadd érezze, nem bo-

csátottam meg neki a Belovicsnak ajándékozott nyakkendőt, meg azt sem, hogy az este, amikor arra kértem, a következő tánc az enyém legyen, mással járta el a palotást.

Elismerte magában, ahogy a nőt nézte, hogy a féltékenységnek szépségnövelő hatása van.

– Ez a nő meg élvezzi, ha féltékennyé tehet. Szándékosan viselkedik kihívóan, s úgy tesz, mintha az a másik férfi mindig jobban érdekelné. Otthon is a múltkoriban vacsorára hívott. Hát kit találok még nála? Voinich bárót – füstölgött magában. – Egész este veled szórakoztatt, aztán másnap, mintha mi sem történt volna, a nyakamba borult. Fölfogható ez ép ésszel?

Alice igazán vonzotta. Nem volt kritikus, képtárba sem járt sűrűbben, mint bármelyik vidéki úrinő, viszont határozott érzéke volt képei elbírálásához. Amikor ránézett egy-egy új festményére, már a szeméből ki lehetett olvasni, hogy jónak tartja-e. S erre a szavak nélküli véleményre Pichler adott. Ha másért nem, hát azért, mert őt tartotta egyetlen őszinte bírálójának. Amit mondott, már nemigen érdekelte, mert szakszerűen nem tudta megmagyarázni, mit és miért tart jónak. De Pichler nem is erre volt kíváncsi, hanem a pillantására. Mint amikor a templomban először meglátta a Lutherről készült al seccóját. A kép metaforikus tartalmát nem fejthette meg, de az egész tökéletességét az elismerő tekintet azonnal jelezte. Neki pedig többre nem is volt szüksége. Érdekesmód pesti műtermében is, amikor egy-egy kép befejezéséhez közeledett, az fordult meg a fejében, vajon mit szól majd hozzá Alice. Önmaga előtt ezt nem szégyellte, úgy tartotta, Alice a műzsája.

Most is legszívesebben megsimogatta volna, de nem akarta felébreszteni. Ezért inkább jegyzetfüzetét vette elő, és vázolta az alvó nőt. A képen is kissé félrebiggyesztette a száját, arcát pedig kalappal félig eltakarta, hogy ne látsszanak rajta a félhomályban is előtűnő ráncok. Egy kicsit az állából is lekanyarított. De az a jellemvonása, hogy tudott uralkodni másokon, a rajzban benne volt. A vázlat alá odaírta: „Az én Bóra Katalinom.” A vázlat Pichlernél mindig egy pillanat műve volt, olyan gyorsan dolgozott, akár egy fővárosi lap karikatúristája.

A nő halványkék hosszú ruháján megvillanó állomási fények kergéztöttek. Figyelte egy darabig, aztán elővette szájharmónikáját, és egy lágy melódiába kezdett. Erre mintha megmozdult volna Alice. Pontosabban csak a kalap piros szalagja mellé tűzött pávatoll tett egy tétova mozdulatot. Tovább fújta.

– Megérkeztünk? – kérdezte tőle egy hang, amely olyan rekedtnek

tűnt, hogy bár csak ketten voltak a fülkében, önkéntelenül körülnézett, nem settenkedett-e be valaki.

– Nem, drágám – s már folytatta is a szerenádot, pontosan annál az akkordnál, ahol abbahagyta.

– Aludjon inkább, Mester.

A nő arca rózsaszínű volt, akár a koralloké vagy mint a flamingóé. Lám csak, nem is véletlenül mesélhette a tegnapi est vacsoránál az az utálatos Belovics, hogy a régi rómaiak a füstölt flamingónyelvet ingyencfalatnak tekintették. Olyannyira, hogy ünnepi lakomákon aranytálcán szolgálták föl.

Halkan muzsikált, s csak arra ügyelt, hogy a kerekék zakatolása ki ne zökkentse a taktusból. Mert Alice most már meg sem mozdult. A festő tudta, hogy elérte célját: a nő hallgatja muzsikáját. Egy élő kép volt előtte, amelyen minden látszólagos mozdulatlanság ellenére is mozgalmasság van. Ezért kissé hevesebben folytatta. A nő lágyan emelte kezét, s mire egészen kinyújtotta, bő ruhájának ujja olyan volt, mint a páva szárnya. Aztán a szárnyvégi tollak a levegőben lassú táncba kezdtek. Pichler közelebb hajolt hozzá. Alice lassan maga felé vonta. Amikor homloka már a nő térdéhez ért, a szájharmonika a padlóra esett. Bár semmit sem látott, a könnyű selyemsál mögött érezte megvillanó nyakszirtjét, s alig hetvenet verő szíve úgy gyorsított, akár az állomásról induló vonat. Már Klagenfurt felé jártak, amikor megvirradt.

– Nézze, az éjjel lerajzoltam magát – s mutatta a vázlatot.

– Nem egy divatlapba való kép – mondta a nő, de csillant a szeme, s kivette kezéből a füzetet.

– Olyan vagyok, mint egy kulissza, kár volt ezért virrasztania.

– Nem is egy tál friss földiepret kanalazott a Ligetben, az igaz. Aludt.

– Jegyezze meg magának, kedves Mester, a nő, még ha alszik is, cselekszik. Akkor is jár valami a fejében.

– Éppen ez az, maga itt álmodik. No, vallja be, hogy álmában már a Wörthi-tónál jártunk.

A pincér kávét hozott be tejjel, nagy hajbókolva kívánt Guten Morgen s kért elnézést a zavarásért. Kávézás közben kérdezte meg Pichler Alice-től, tudja-e, kire hasonlítanak most ők ketten.

– Ezt egyből kitalálom – mondta a nő. – Csakhogy én nem a zárdából szöktem, s maga sem egy madárkereskedő, ahogyan az élclapok a maga nagy ideálját mutogatták, amikor Worms után Bóra Katalinnal együtt bujdosott. Eltaláltam?

Pichler nem válaszolt.

– Tudom, mire gondol. De ha azzal a szoborral túl nagy fába vágna a fejszéd? Ha nem sikerülne? – kérdezte az asszony.

– Lehet, hogy hallott már erről az esetről: egy évtizeddel ezelőtt, amikor ezt a vasútvonalat építették, amelyen mi most utazunk, a legismertebb osztrák mérnököt bízták meg itt a Karavankák alatti alagút megtervezésével. A mérnök, valami Hoffmann, ha jól emlékszem, a hegységet az északi és a déli oldalról egyszerre kezdte fúrni, azzal, hogy a furatok a közepe táján majd találkoznak. Amikor az építők már közel kerültek egymáshoz, a hangokból a mérnök arra a megállapításra jutott, hogy a két furat elkerüli egymást. Ellenőrizte a számításait, de semmi hibát nem talált. Tudja, mi történt vele? Összeroppant, és főbe lőtte magát.

– Nem szeretem az ilyen példálózást, Mester. Nem maga mesélte egyszer, hogy még pisztoly sem volt a kezében?

– Revolverem, igaz nincs, de ha egyszer szükségem lesz rá, magam fogom elkészíteni.

Alice-nek eszébe jutott Pichler saját készítésű hegedűje. – Remélem, ezt nem gondolta komolyan.

– Még nem fejeztem be a mérnök esetét: a munkálatok folytatása során kiderült, pontosak voltak a számításai, a két furat ott találkozott, ahol kellett. Saját föltételezésének lett az áldozata.

A klagenfurti állomáson már bent állt a villachi szerelvény.

(Folytatjuk)

MEGÉRDEMELT KIKAPCSOLÓDÁS

JUHÁSZ ERZSÉBET

Hosszú életének tapasztalatai megtanították rá, hogy ne vegye túl komolyan a saját baljós előérzeteit és hangulatainak szeszélyes változékonyságát. Elutazni, bármilyen rövid időre és bármilyen csekély távolságra is, mindig izgalommal töltötte el. Ahogy azonban közeledett az indulás napja, kedve egyre jobban fogyatkozott, hogy végül már honvágyat érzett, mielőtt kitette volna a lábát otthonról. Persze ez sem egészen így szokott lejátszódni benne. Mert ha történetesen mégis elmaradt az esedékes utazás, tompa, de szívós csalódottság uralkodott el rajta, mintha megfosztották volna valamitől, ami az övé volt, vagy joggal megillette volna. Ez alkalommal azonban az utazástól való idegenkedése mélységes szorongássá fokozódott. Úgy érezte, ez esetben valóban nem lenne szabad vállalkoznia rá, mert olyan erőteljes, mindenét átjáró levertség, sőt az egész világgal szembeni egyetemes irtózat kerítette hatalmába, amely kiszámíthatatlan következményekkel járhat. Törődnie kell önmagával annyira, hogy ne sodorja magát nagyobb bajba, mint amekkorában van. Hiszen hányszor, de hányszor tetézte már bajait ilyen, látszatra csak pusztá figyelmetlenség folytán bekövetkezett kegyetlen önbüntetésekkel! Hát soha, de soha nem fog már okulni a saját kárán? Ő már örökön örökké el fogja vakarni újra meg újra önnön sebeit? Másrészt viszont az oly ismerős önmagával szembeni feltétlen bizalom is jelen volt közérzetében, hogy ezúttal igenis meg fogja állni a helyét: le tudja győzni a benne kavargó sötét kísérteteket, amelyek oly kíméletlenül és feltartóztathatatlanul sodorják a benne rejtőző önpusztító indulatok iszonyatos árába. Aki él, törődnie kell önmagával, kímélnie kell magát, sohase odavetni a benne csaholó veszett kutyák martalékaul. Persze, nehéz mindig tartani a pórázt, nincs száz keze az embernek.

Már az utazást megelőző napon holtfáradtan ébredt, s amint eszébe ötlött másnap esedékes utazása, azon kezdett tanakodni, mit hozhatna fel mentségül, amiért nem fog elutazni. De újra meg újra arra kellett rádöbennie, hogy önmagával viaskodik csupán, hisz gyerekei, akiknek megígérte, valójában nem is ragaszkodnak túlságosan az egészhez. Így aztán önmagával vívott felemás játszmái feleúton abbamaradtak, s ő éppúgy érezte magát, mintha lesből támadtak volna rá, s mielőtt védekezhetett volna, simán leterítették. Végül a nap folyamán összegyülemlett feszültsége, mely abroncsba szorította nemcsak tudatát, hanem egész testi valóját is, annyira kimerítette, hogy este holtfáradtan zuhant az ágyba, némi nagyon halvány reménnyel, hogy másnapra kialussza az egészet, s teli érdeklődéssel a világ iránt s a zajlásban való részvétel bízsergető vágyával nyitja majd ki a szemét. Mindebből semmi sem vált valóra, oktalan, mégis feloldhatatlan szorongása tovább folytatódott. Valami azonban mégis megváltozott benne. Mintha lassacskán kettészakadt volna egész valója, s az egyik fele változatlan szívóssággal tovább szorongott volna, egyadta, mindent átható görcsbe rándítva egész lényét, a másik viszont már-már halálos unalomba roskadva figyelné e szorongást, feltűnően híján a legcsekélyebb részvétnek. Ez a másik fél nemcsak a szorongásban nem vállalt részvételt, de magában az esedékes utazásban sem. Sőt ha jobban megforgatjuk, ez a másik az ő egész valójából sem vállalt semmit, sem az emlékeit, sem jelen idejű életétől elidegeníthetetlen tapasztalatait, sem jövőképét, egyszerűen semmit. Csak épp jelen volt, kíméletlen állandósággal. Mint egy pilla nélküli merő tekintet. Mint holtüres nézőtér, mely előtt e magányos játszma zajlik. Épp annyira, hogy aki játszik, folyamatosan érzékelhesse bármiféle visszajelzés képtelenségét. Ez tette e játszmát, mely az utazás mellett és ellene felsorakoztatott érvek és ellenérvek sokaságából tevődött össze, súlyosabbá az előző napi játszmánál, ugyanakkor egyúttal teljesen súlytalanná is, minthogy réstelen következetességgel, lépésről lépésre érvénytelenítette súlyát, amely pedig az átélt szenvedésből következően igenis létezett, csak valahogy érvényesíthetetlenül.

Amikor már lassacskán elérkezett volna az indulás ideje, betoppant Irma. Teljesen váratlanul, s pusztán e váratlanság folytán úgy tűnt, elegendő okot szolgáltat az utazás elnapolására. Irma láttán egyszeriben megkönnyebbült: most már akadályoztatva van, nem utazhat el. S ettől kezdve lényének egyik fele izgatottan figyelte az idő múlását, türelmetlenül izgott-mozgott, túl élénk és túl hangos volt minden egyes megnyilatkozása, miközben tükön ülve várta, hogy nélküle, a saját legcseké-

lyebb közreműködése nélkül döntődjön el benne végre, hogy elutazik-e vagy sem. Ez az eldöntődés azonban csak nem akart megteremtődni benne, miközben az idő eszeveszetten száguldott, árkon-bokron keresztül. Észvesztőtővé növekedett szorongása közepette azonban még el is mosolyogta magát arra gondolván, hogy egyszer lenne az életben szüksége tényleges akadályoztatottságra, vérbeli, megfellebbezhetetlen kifogásra, s amilyen pechje van, épp Irmát sodorja útjába a véletlen, aki csak egyvalamire ösztökélheti az embert: arra, hogy otthagya csapot-papot, felkapjon a legelső járműre, s úgy eltűnjön a helyszínről, hogy a lába se érje a földet. Ehelyett ő a lehetetlennel próbálkozva győzogeti magát, hogy milyen igazságtalanul voltak fenntartásai mind eddig Irmával szemben, hisz igazán semmi kivetnivaló sincs benne, sőt határozottan eredeti személyiség. Hiányzik belőle a kispolgáriságnak még a szikrája is, ami annyira nyomasztotta rokoni és egyéb, megvágathatatlan és elkerülhetetlen kapcsolatai során. Irma mégiscsak képes volt a maga különös, csöppet sem szokványos életvitelét kialakítani, méghozzá úgy, hogy nem fárasztja és gyötri magát holmi rég elévült, azaz senki által komolyan be nem tartott szabványokhoz való látszólagos alkalmazkodással. Irma a keleti vallások és a makrobiotikus táplálkozás híve, s figyelemre méltó önállósággal mozog ebben a maga kreálta különös világban. S ez mégiscsak vitathatatlan többlete azokkal a háziasszonyokkal szemben, akiknek egyetemi végzettséget követelő munkahelyük mindenekelőtt arra szolgál, hogy kikapcsolódjanak bőséges bácskai házikonyhájuk teendőiből, s elhízott testükre való valamely szolidabb, mégis igen mutatós ruhák kitervezése által új erőt gyűjthesenek a kiskonyhájukban való szapora és elmélyült tüsténkedéshez. Irma társasága valóságos megváltást jelent ez utóbbiakéval szemben. Noha, sajnos, sohasem szemtől szembe, hanem messziről.

Akkor például, amikor utólag visszagondol rá, hogy milyen finom hálózatrendszert épített ki ez a nő mindabból, ami önmaga tökéletes nem ismeréséből tevődik össze. Ő például a bika jegyében született, szokta volt mondani, ezért kitűnő üzleti érzékkal van megáldva. S ezt azonnal bizonyítandó, eléönt egy utazótáskára való limlomot, amelyekre hosszas utánajárás és vérbeli üzleti szimat révén sikerült szert tennie, kivételesen kedvezményes áron. Őt ilyenkor valóságos testi rosszullet keríti hatalmába e felesleges, hasznavehetetlen és égbekiáltóan csúnya holmik láttán. Az utazásra végül is azért határozta el magát oly hirtelen és végérvényesen, mert eszébe jutott, hogy ha marad, egész biztosan meg kell szemlélennie Irma bevásárlásainak újabb remekeit, az ezzel járó

rosszullétet, émelygést és fulladást viszont ez egyszer valóban nem tudta volna elviselni. Mert persze nem a pusztá testi rosszulléten volt ez esetben sem a hangsúly, hanem azon az egész tudatát hasogató hiába-valóságérzeten, amely e nő láttán előbb-utóbb óhatatlanul a hatalmába kerítette.

Irmával nem az volt a baj, hogy szánalmat ébresztett volna az emberben, amikor felbukkant olykor, természetéhez képest hatalmasnak tűnő bevásárlószatyrával, hisz nem szorult szánalomra se, megértésre se, együttérzésre se, hanem egyszerűen idegen volt, idegen és unalmas, mint valami egyfolytában kattogó varrógép. Mintha minden emberi vonás kifejejtődött volna lényéből. Egy-két év híján hatvanéves, alacsony termetű és madárcsontú. Úgy hat, mint egy kislány, aki az idők múlása során megöregedett, anélkül hogy felnőttség cseperedett volna. Vagy az öltözéke sugallta volna csupán ezt az érzetet? Lapos sarkú csatos szandált viselt mindig, és két-három mellényt és szettert, mint akire – véznaságára való tekintettel – két-három váltás ruhát adtak, nehogy megtaláljon fájni; vagy netán: többször is elfelejtették, hogy egyszer már fölöltöztették. Az is lehet, hogy nem is kislányra, hanem játékbabára hasonlított inkább, aki a sok ide-oda hurcolászástól és hajjigálástól lassacskán elnyüvődött és megkopott. Ez talán találóbb, már csak azért is, mert Irma egész lényében volt valami mechanikus. Mintha valóban babaként kallódott volna mindig is ezen a világon, és nem eleven emberként, akinek nemcsak testi mivoltán, hanem lelkén és tudatán is elvégzi az idő lassacskán a magáét.

Régen nagyon szeretett utazni, csak sajnos igen ritkán adódott rá alkalma. Az utóbbi időben pedig már félreérthetetlenül azt kellett magán tapasztalnia, hogy egy-egy utazás inkább szorongást, mint örömet vált ki belőle. Kudarcként élte meg e tapasztalatot, s belső parancsa erre úgy hangzott, hogy nem szabad elhagynia magát. Ez ellen pedig nincs apelláta. Önmagának úgyszólván hiába hazudozik, hiába sorol elfogadható kifogásokat, hogy miért lesz neki sokkal jobb, ha ki sem teszi a lábát a lakásból. Joggal vethette szemére önmagának, hogy most, túl élete javán, akarná kímélni magát? Miért nem valamikor, hajdanában, amikor még lett is volna némi haszna és értelme. Hisz semmi egyéb sem maradt már hátra, mint hogy ne hazudtolja meg most már önmagát, egész életét. Ha valaki élete javát arra fordította, hogy a külső és belső hamisításokat leplezze le, átlássa önmaga s a körülötte zajló világ öncsalásait, akkor azt „ez a sors szemelte ki magának”, mint Meur-

sault-t a gyilkosság, s akkor nincs visszaút, s nem lehet meg nem történné tenni mindazt, amiben lezajlott életének legalább a háromnegyede.

Úgy látszik azonban, valóban léteznek határhelyzetek, amikor az embert egyszeriben fejbe kólintja a tulajdon élete. Nem is külön a részletek, hanem a megélt idő. Húsz–huszonöt évnyi felnőtt életének súlya vágta őt egyszeriben tarkón gimnazista éveinek helyszínén, ahová most elutazott. Mintha mindeddig úgy élte volna át ezt az irdatlan mennyiségű időt, hogy hétfő, kedd, szerda, és így tovább, milliószor ismétlődően, s ez a töméntelen hétfő, kedd, szerda most egyszerre zúdult volna a fejére. Legkevésbé az idő visszafordíthatatlansága érintette fájdalmasan, hanem az a döbbenet, hogy mindaz, ami elmúlt, az ő élete szerves, mindhalálig elidegeníthetetlen tartozéka, s hogy így, mégis végérvényesen kifolyt kezei közül. Nem az fáj, hogy mindaz, ami lezajlott, teljességgel jóvátehetetlen. Pedig hát ki ne tudná a tulajdon élete kisebb-nagyobb elrontottságait, amelyeket már sohasem lehet korrigálni, s amelyekre úgy tekintünk valamennyien, mint a gyógyíthatatlan testi fogyatékoságokra szokás – jobb híján elfogadjuk, gyöngéd, önkímélő szorakozottsággal átnézve felettük. Minden elrontottság: sajátos elírás egy-egy sors alakulástörténetében; enélkül nem lenne egyéni verete, személyreszabottsága az emberi életnek. Igazából az a felismerés-rádöbbenés vágta e városban fejbe, hogy az élete milyen megfoghatatlan. S hogy legintenzívebb pillanataink is elperegnék, hogy elmúlásból vagyunk, s ez a folyamatos elmúlás az élet. Tehát: hogy az elmúlás nem a halál által következik be, a halál csak véget vet ennek az elmúlástörténetnek. Történetről lenne szó? Dehogyan, hisz az életünk, noha történik, nem történet, és nem elmondható. A tulajdon elmondhatatlan történetünk történik velünk mindvégig. Legmélyebben alighanem ez az, ami miatt az utóbbi időkben szorongni kezdett a legcsekélyebb, átmeneti helyváltoztatástól is. Öntudatlanul is azzal álltatva magát, hogy magához szelídíti, tehát mintegy felszámolja, megszünteti tulajdon létezésének lényegét: feltartóztatathatlan múltását. Ez lenne a halálfélelem? – fürkészte olykor gyanakodva önmagát. S arra a megállapításra jutott, hogy ez még mindig nem az, de ahogy önmagát ismeri, egész biztos nem fogja azt sem megúszni. Így hát rá kellett jönnie, hogy ami erőt vett rajta, az nem más, mint az öregedés élményszerű felismerése és átélése.

Nem töltötte el különösebb megnyugvással, hogy végre-valahára megindult a busz, s így nincs helye többé semmiféle tépelődésnek és

habozásnak. Két óra hosszan belül gimnáziumi éveinek városába ér. S most, hogy megindultak végre, az utazás miatti napokig tartó előzetes szorongása már csak azért is minősült egyszerűen tárgytalannak, mert az került figyelme előterébe, hogy az elmúlt huszonöt év leforgása alatt jó néhányszor megfordult ő e városban. Noha meg kell hagyni, ezek mindig futólagos családi látogatások voltak, s így sohasem volt alkalma arra, hogy érzékelje, mennyire kicsúszott itt a lába alól a talaj. Fura érzéssel töltötték el e látogatások minden alkalommal, de aztán gyorsan el is felejtette az egészet. Emlékeiben e város a maga valószínűtlenségében kötött meg, nem volt se ideje, se kedve megbolygatni e kövületet. Hülye kis történetek maradtak belőle, amelyeket ezerszer elmesélt már a gyerekeinek a villamosutakról a közeli fürdőhelyig, az állatkerti látogatásokról, a múzeumról és a templomról, ahol négyéves korában egy népes esküvő alkalmával csaknem agyontaposták, s végül a sekrestyében talált rá a család. Valójában semmire sem emlékszik már az utcákból és házakból, egyedül és kristálytisztán a zeneiskola kikopott márványlépcsőinek színére és erzetére emlékszik, mert hosszú éveken át mindig úgy taposta e lépcsőket, mintha a vesztőhelyre vinnék, örökös készültségének s így örökösen bizonyíthatatlan zenei tehetségének, sőt kiválóságának kései bánatában. Tulajdonképpen ebben a városban nőttem fel, hisz lépten-nyomon a nagymamánál voltam vendégségben, s aztán a gimnáziumi évek. . . – mesélte a gyerekeinek nemegyszer, sohasem tudva ellenállni a kísértésnek, hogy jópofa és persze hamis történeteket meséljen e városhoz fűződő élményeiről.

Alig múlt három óra, amikor buszra szálltak, s máris ereszkedni kezdett a köd. Négy órára már olyan köd ült a vidékre, hogy végképp semmit sem lehetett látni. Mindennek semmilyen önmagán túli jelentést nem volt hajlandó adni, s minthogy egész valója épp erre volt hangolva, előre kitervelt cselhez folyamodva beletemetkezett a magával hozott Agatha Christie olvasásába. Az utóbbi időben gyakran folyamodik az elodázásnak e módszeréhez. Agatha Christie-n kívül sohasem olvasott más szerzőtől krimit, nem is kíváncsi rá, elrendezhetetlen érzéseit és gondolatait azonban az utóbbi időben igen sűrűn csillapítja e módszerrel. Mi ez nála? A dolgok és események megfelfejthetőségének mákonya? Tulajdonképpen egyáltalán nem is lényeges, egy fajtája a pótfi-gyelemnek, amikor elméje aktívan forgat üresben.

Amikor megérkeztek és kikecmeregtek a buszból, már teljesen sötét volt, s a köd oly sűrű, hogy valóban nem lehetett tájékozódni. – Nahát,

most mi is mintha nem volnánk sehol, mint az Amarcordban – karolt bele a lánya jókedvűen, s ő is nevetéssel nyugtázta a találó hasonlatot, de ugyanakkor lépésről lépésre jobban elhatalmasodott rajta az érzés, hogy valóban nem tud tájékozódni. Tudja ugyan, melyik irányba kell menniük, hogy úticéljukhoz érjenek, csak a távolságokkal nem tudott sehogysen tisztába jönni. Csúfondáros visszhangként hallotta saját régebbi mondókáját: „úgy ismerem azt a várost, mint a tenyeremet”. Az a város pedig nem más, mint ez a város itt, átláthatatlan ködbe burkolózva, ahol ő képtelen kiismerni magát. Csak mennek, mennek, ő mint útvezető fél lépéssel előrébb, és meresztgeti a szemét, mindhiába, ami a sűrű homályban kirajzolódik, oly idegen és ismeretlen, hogy ő azt soha, de soha nem látta eddig. Mennyivel egyszerűbb lenne a helyzet, ha valóban ismeretlen városba utaztak volna. Milyen muris lenne ez a kóválygás a ködben és sötétségben, de így! Úgy érzi magát, mintha elfelejtette volna a saját nevét. Lépésről lépésre jobban érzi, hogy neki most be kell bizonyítania, hogy ilyen ködben teljesen normális, hogy tévelyeg, hogy elbizonytalanodik. Csakhogy éppen ez az, amit nem tud bebizonyítani. Mert lassacskán eljutnak az ismerős útkereszteződéshez, az utcai lámpák fénye pedig halványan ugyan, de mégiscsak megvilágítja valamennyire az utcát, ám mindez rajta semmit sem segít. Képtelen tájékozódni, nem tudja, mikor merre kell fordulni, hogy célhoz érjenek. A házat, ahová meg kell érkezniük, pontosan látja maga előtt, de hogy hogyan kell oda eljutni, arról a leghalványabb elképzelése sincs. Talán ha látná a részleteket, egy-egy ismerős ablakot, kapubejáratot, de épp a részleteket takarta el a köd, épp azt, ami megőrződött gyerek-és ifjúkorának e városából. Bármennyi új épület épült is itt huszonöt év alatt, s bármennyire átalakították is a meglévőket, egy egész városrészt mégsem cserélhettek ki mindenestül – győzögette magát türelmesen, mint egy gyöngö idegzetű, sírásra hajlamos gyerek.

Persze, hogy a köd miatt van ez az egész elbizonytalanodott kóválygás, ez a nyomasztóan kilátástalannak látszó elveszettség. S már rég megérkeztek úticéljukhoz, amikor ő még mindig nem tudott magához térni a döbbenettől, hogy mennyire nem tudja többé kiismerni magát ebben a városban. S amikor vendéglátóik szavából az is kiderült, hogy a gimnáziumot egy sarok választja el attól a háztól, amelynek egyik szobájában teázgatnak e pillanatban, úgy érezte, nem képes e kettősséget tovább fenntartani tudatában. Nem bírja elviselni tovább, hogy neki tudnia kéne, hol is van e pillanatban, holott lemérhetően halvány fogalma sincs róla.

A zenedéhez biztos odatalálok, jutott eszébe a lépcsőházban lemenet, de éppoly kevés hittel és meggyőződéssel, mintha nem is gondolta, hanem füttyülte volna, mint a gyerek, aki füttyül a sötétben, hogy ne féljen. Ott is ilyen kovácsoltvas korlát szegélyezi a lépcsőházat, csak ott kopott bordó márványlépcsők vannak, sötétszürke erezettel. Már javában a zenede felé tartott képzeletben egy harminc évvel ezelőtti kis park salakkal borított ösvényén. Érezni vélte a salakot vékony cipőtalpa alatt, miközben leszegett fejjel is fel tudta idézni a kis park két oldalát szimmetrikusan díszítő, négyzet alakú virágágyásokat a lángvörös kannákkal. A városháza mögül épp arra kanyarodik elő egy villamos, s a következő pillanatban már ott ül egy nyitott kocsin maga is anyjával, nagybátyjával és unokaöccsével. Most a Bódis-cukrászda jellegzetes illata csapja meg. Itt mindig hűvös van és félhomály, mint az utca túloldalán álló virágüzletben. S a sötétszürke márványlapokkal fedett cukrászdai asztalok mintha csak a virágüzletben lennének elhelyezve, ahol méregzöld páfrányból font koszorúk, vérvörös rózsák, mohába ágyazott ciklámenek illatoznak a páradús levegőben. S a nyirkos kockaköveken csak lábujjhegyen illik lépkedni, mert különben olyan éles zajt üt az ember, mint a márvány asztallapra ejtett kisvilla.

Megnyugtatóan egyöntetű szomorúság árad itt mindenből. És délután van, örökkön-örökké, végeérhetetlenül. Íme: talpa alatt a sárga, kockakövekkel kirakott út. Mindjárt ezt kellett volna keresnie. Noha, rémlik, hogy most már késő, túl késő. Gyerekei simán el fognak igazodni maguk is. Ő pedig, ó, hányszor bámulta maga előtt e sárga kockaköveket. Öccsének mindenáron be akarta bizonyítani, hogy ez az út vezet Oz városába, s nagyanyjuk durván lenagyszamarazta őt, aki nem átallja becsapni a kisebbet. Aztán sok-sok kisnagylány kori andalgása is ezekhez a sárga kockakövekhez fűződik, amikor gondolatban oly messzi távol volt e helytől, majdani felnőtségét pedig úgy képzelte, mintha valami tetőtől talpig való átöltözésből állna. Szentül meg volt győződve, anélkül hogy valaha is töprengett volna rajta, hogy majdani felnőttként semmi köze sem lesz többé ahhoz a gyerekhez, aki volt. Hogy simán kinövi gyerekkori önmagát, mint a kiscipőket és kisruhákat, amelyeket valaha hordott.

Egy pillanatban világosan érezte mindazt a lyukat és hasadást, mely keresztül-kasul sebzi egész tudatát és emlékezetét. Nincs ereje, soha nem is volt arra, hogy megpróbálja emlékezetébe vésni a tulajdon életét. Ebbe a városba ő soha, de soha be sem tette a lábát, annyira idegen

és emléktelen számára itt minden. Mint ahogy az a színtér is, ahol most él, csak néhány részlet, átmelegített tárgy, nagy nevetések egy-két ismerős utcán, semmi több. Ugyanaz a köd itt is, ott is, mindenütt. Nem emlékszik, hol is maradt le a gyerekektől, de az világosnak látszik, hogy már órák hossza óta itt kóvályog a ködben, mint egy megkerült kisgyerek, aki maga sem tudja, hogy azt játssza-e, hogy elveszett, vagy valóban el is vészett, s azért egyszerre van sírhatnékja is, nevetethnékje is. Mint egy elnyűtt játékbaba, amit az idők során agyontrimpoltak. Szakasztott olyan, mint Irma.

– Jól érezted magad? – kérdik kedvesen a gyerekek, amikor a buszban már elhelyezkedtek. – Hogyne, persze, egészen tűrhető volt az egész – válaszolja. S ahogy a busz megindult az átláthatatlan ködbe borult éjszakában, egyszeriben megnyugodott. Mi tagadás, véletlenül sem azért, mert hazafelé tartanak, ahol még a legsűrűbb ködben is kiismeri magát, már csak azért is, mert nem kényszerül az unalomig ismert útvonalakon jártában-keltében feltörni a megszokottság által a mélységes tompaság biztonságot adó felszínét. Tévedés. Ő már soha seholy sem fog megmenekülni attól, hogy egymásra vetítse hosszú életének különböző út- és időszakait, egymástól évtizednyi távolságra lévő pillanatait, s ezek az ütköztetések képezik életének tulajdonképpeni súlyát. Nem kell már a saját szobájából sem kimozdulnia ahhoz, hogy olykor eltévelyedjen, s szorongva kóvályogjon, betájolhatatlanul.

Tehát szó sem volt arról, hogy valamiféle megnyugvással töltené el, hogy hazafelé haladnak. Épp ellenkezőleg: mivel a busz csak lépésben tudott haladni, s az egymást követő állomásokat a kivételesen sűrű ködben egyáltalán nem lehetett látni, egyre mélyebbé és eltagadhatatlanabbá növekedett benne a vágy, hogy bárcsak időtlen időig tartana ez az út e sűrű sötétségben és ködben, mely egyetlen végtelen felismerhetetlenségbe olvaszt egybe mindent. Mert ez az egész épp olyan, mint egy megérdemelt kikapcsolódás.

GUELMINO SÁNDOR VERSEI

ÁLLÓHARC

Fába és márványba
kiáltott
szavaink
hullanak
vérfejű madarak
hogy csapódik
homlokzománc
hogy sikolt
sikongat
repedő erezet
Korántsem az idő
bomlik szálaira
ne lázongjon aki
koppant s
visszaperdült
Rojtolózik a hit
elhasznált lábtörő
Mert a papír szintén
makacs-kemény anyag
kítáruló fehér térség
sóhegyek a sivatagban
elfekvők
penna helyett csákány
kéne megművelje
úr ír – úr ír – úr ír
dobogó akarat

de a kéz erőtlen
morzsálódik az agy
s bizony sebfertőzött
napjaink szelleme
fagyba fagy

ANTIKRISZTUS APOSTOLA

Viselős az éjszaka velünk,
puffatag ölében ősi szellemünk
erjed, mint a tőzeg,
világol,
lárvaarcként bújik elő a világból,
elagott embrió:
szembenéz,
s nem teszi boldoggá semmi pénz,
ígéret, fondor szó –,
sejti ő:
ringyó álnoksággal teli a levegő,
csak júdás-ezüstök hullanak ide,
új nemzedék zuhan félelmeibe,
és mire megvirrad,
pólyátlan leszünk,
gúzsba kötött a nyelv,
holtan születünk;
az áruló messze,
kóborol,
gönceit elhagyja,
nyugalma sehol,
cipeli bélyegét, áhítván csöndet,
visszanézni nem mer, tudja jól,
megvetése kíséri – zörgő lomb alól.
Vége van. Vége.
Tölthetjük testünkkel a földet.

kancsal tüze nyalja;
 Nézd, a föld redőit,
     süppedt dűlőutak,
     reszketnek fehérén,
 haragvó szemeit,
     a zavaros kutak
     iszapos magányát;
 haja hideglelős
     erdők borzongása,
 és megszentelt bőrén
     hólyagzik a téboly.
 Arca az arcunkban. Milyen vének vagyunk,
 együtt, és roskatag.
 Mímeljük, hogy föltámadunk.

ROBOGÓ MÉSZÁRSZÉK

Szüntelen miséznek bennem a papok;
 nyugtalan szertartás, fekete, izgatott
 – zubog az erekben.
 Orgialebernyeg, kába roncsként fekszem,
 kihűlt csatatérről el nem hordott hullá,
 látom kezeimet hasábként lehullva,
 üvegmereven és üvegérzékenyen.
 Vágyam is elernyed, föl nőnek a zajok,
 Betlehemet őrző, herélt csillag vagyok
 – bús galaktikában.
 Önálló görcs szorít minden ujjperacet,
 álom és nemlét közt lebegő koporsó
 e gálicos jelen, melyben egy utolsó
 hörgéssel fojtódik tömbmagány-szeretet.

*

Ébentapintású
     hajnal
     csontgolyókkal
 – karambolbiliárd.
 Kőangyal se térdel már.

Vége lesz.
Hunyorgó éjjelek
tornyából harangok,
borított kalapok,
röpülnek.

*

Késett a kés.
Sokáig volt
színlelt béke
Bizáncban.
Megzápult.

*

Kiszolgálta-
tottja szónak,
szólalj,
s azonnal megrónak;
Nézz be a virradat
függönyös ablakán,
kotródj alázatban,
s még megúszod talán
elmebeteg-
kartonokkal.

*

Dudaszó, nyenyere
– kancsalok szellemi kenyere –
itt dobog.
Hithú vagy eretnek,
ím, újratemetnek
valamennyi holtat.
S lángol már az akol,
egymásba zakatol
himnuszok dallama.

*

le-mez-te-le-ne-dünk.
Itt mindenki demokrata.
Lángol a nyútt akol,
menekülnek hetven évnél kényszer-igásai.
Bömböl a fölperzselt menet.
Ajtó, retesz – kidől.
Tipródó szörnyeken tipor a szörnyeteg,
zavarodott világ.
Hajnalra este lesz. Hajnalest.
Csomózódott éjjél. Vaksüket.
Hajszolt, irgalmatlan pokol
üríti szurkos üstjeit.
Ég a szem.
Ég, serceg a bivalyszemű
lomha múlt.
S penge a holnapok torkán.
Köszörült.

*

Csontmáglyákon átlépdelve
szádban mebuggyant okádék
csorog, hímes költő, fehér
ingedre, le.
A vers – belérohadt:
ki nem hordott magzatod.

*

S mint a napfogyatkozásra
kormozott üvegen
hólyagosan dagad
kimeredt két szemem.
Vonakodom hinni, mások előjoga,
s hitetlen őrlődök törvényszerűségben,
a természet adta, természet elvette,
soha ne legyen meg az ő akarata!
Bámulom rettenve a földnek fogyását,
részvétet nem érzek,
iszonyat némít el,

tanúságtételhez

– immár –

nincsen erőm.
Hazug hullámokon sodródtak
napjaink,
szemben még sötétebb
hazugság örvénylik,
szellem szép tutaját
szerteforgácsolja.

*

Borús nyár lesz, urak.
Vízmosásos. Vacak.
Koncolás
és felboncolás
közé kifeszítve
badar képzelgésünk,
hogy a harag
tele átlábolt a dombon,
botja sem látszik már.
Gömbakácosokban – dült géppuskafészek.
Búzát fegyver kaszál,
s néma cséplőgépek
szárnyék homályában bomlatag alszanak.

*

Robogó mészárszék –
falvak, mezők felett.
Vérgőzös gyűlölet,
gyűlölet a gyűlöletért,
bosszú csírája: gyűlölet,
megtorlás a megtorlásért.
Vadállatból is hiányzó,
sátáni, örökölt érzület,
legocsmányabb emberi szó,
dög búze a koponyákban,
gyűlöletes, erre tart.

*

Nyugtalan miséznek bennem a papok;
gonosz liturgia, vezényszókat kapok
– feloldozás helyett.
Támasztékom üszkös, oltárom szétverve;
„Eminenciádnak, mégis, mi a terve
– székesegyházammal;
Ördögöt idéz, vagy ördögöt füstöl el?”
– Rángatom karjukat, de egyik sem felel;
Csak az édes tömjén fellege kóvályog,
s akaratom ellen nekik ministrálok
– kényszerzubbonyomban.

(1991)

Petar Dobrović: Marsela portréja, 1927

A HATUJJÚ MAJOMEMBER

GOBBY FEHÉR GYULA

A hatujjú majomember leesett a főárboc kosarából, miközben a védőhálót szerelték. A porondon halt meg.

A temetésre eljött az egész cirkusz. Az elefántokat nem engedték a temető keskeny útjaira, ők meg a szelídítők a kerítés mellett sírtak.

Az igazgató felhívta a hatujjú majomember feleségét Varsóban, hogy értesítse férje haláláról, és hogy utasításokat kérjen tőle, mi legyen a holttesttel. Az asszony egész jól beszélt németül, úgyhogy félreértés nem lehetett, mikor kijelentette, örül, hogy végre bekelepált a gazember, s amúgy sem akarta leköpní többé a bűdös életben. Az igazgató kifejezte részvétét, és megkérdezte, mi legyen az elhunyt hagyatékával, de azt senkinek nem mesélte el soha, hogy a válasz így hangzott: Törölje ki vele a seggét!

A hatujjú majomember az ágy szélén ült és sírt. A kocsi amúgy is keskeny belsejét teljesen eltorlaszolták a gyerekágyak, s pokoli hangzavar uralkodott. A két kisebb gyerek torkaszakadtából bömbölt a járókában, a legnagyobb nem sírt, hanem énekelt, hogy dühítse testvéreit. A hatujjú megpróbálta gyors kevergetéssel megmenteni az odakozmált grízpépet, de a szagáról érezte, hogy nem sok sikerrel jár. A két kisebb szinte hörgött már a sírástól, a legnagyobb meg fülsiketítón üvöltött valami általa kitalált éktelenséget. A hatujjú lassan pergő könnyei a grízbe hullottak, de nem törölte le őket, csak egyforma ütemben mozgatta a főzőkanalat körbe-körbe.

A vizsgálóbíró kérlelhetetlen volt, pontosan tudni akarta, nem történt-e gyilkosság. Az igazgató írásbeli jegyzetét hanyagul félrehajította, és követelte, hogy mindhárom tanút állítsák elő, de nem egyszerre, nehogy összebeszélhessenek. Külön-külön kívánt beszélni velük. Az igazgató sóhajtozott, de nem tehetett ez ellen semmit.

A hatujjú valamikor ismert bohóc szeretett volna lenni. Sokszor kifestette az arcát, fejére régi sipkát húzott, apró vásári trombitát dugott a szájába, úgy mulattatta az utcabelieket. Az apja megverte. „Kapálni nincs kedved, marháskodni meg van?” kérdezte tőle két pofon között.

Az első tanú egy szenegáli néger munkás volt, aki csak saját anyanyelvén meg franciául beszélt, viszont káromkodni minden nyelven kitűnően tudott, s ezt produkálta is a vizsgálóbíró előtt. A kihallgatást ideiglenesen elhalasztották, amíg a bíróságról megérkezik a francia tolmács.

A temetésről visszatérve a társulat apraja-nagyja a porondra gyűlt, ahol még ott sötétlett a majomember vére. Megittak egy liter albán konyakot, amit állítólag leárazva vett a lovarnő, de a másik üveget hatalmi szóval elvette tőlük az igazgató, nehogy még egy szerencsétlenség történjen a délutáni előadás folyamán.

A lovarnő mérges volt az elkobzott konyak miatt, de azért elment beöltözni. Mikor áttört a ketrecek előtt ácsorgó gyerekhadon, megpillantotta a sarokban gubbasztó Pofit, a csimpánzot. Kezével eltakarta arcát, mert nem állta meg sírás nélkül.

A hatujjú tizennégy éves korában borotválkozott meg először. Apja borotváját használta, de nem élesítette meg eléggé, és két helyen is megvágta magát. Papírdarabkákat ragasztott a sebhelyekre. „Te olyan szőrös vagy, mint a majom” – mondta neki előző este Ilonka, mikor megcsókolta az eperfa széles törzse mögött.

A második tanú jugoszláviai albán volt, a cirkuszban mindenki Söpörgetőnek hívta, mert legtöbbször vele söpörtették fel a porondon kívül az egész táborhelyet. Sohasem tiltakozott a munka ellen, általában hallgatott. „Csak azt hallottam, hogy nyekk!” hajtogatta. „Nyekk?” kérdezte a vizsgálóbíró dühösen. „Miféle nyekk? Honnan esett le az ember, és miért? Ki volt fönn vele?” Az albán megismételte: „Én csak

azt hallottam, hogy nyekk, és mire megfordultam, ott hevert holtan a lábamnál.” Ennél többet nem volt képes kipréselni belőle senki.

A hatujjú majomember ügyesen dobta a lasszót is. Amíg a cirkuszban végleg ki nem jelölték a helyét, egy magyar lovascsoporttal szerepelt. Ő vetette a lasszót a száguldó paripák nyakára. Őt hónap alatt egyszer sem szállt mellé a kötél.

A harmadik tanú egy olasz atléta volt, a légtornászok egyike. Lehajtott fejjel, büntudattól eltelve lépett a vizsgálóbíró elé, aki alig fogta föl, hogy azért van lelkiismeret-furdalása, mert az ő gyakorlatuk miatt volt szükség a védőhálóra. „Az az ember öngyilkos lett” – állította az olasz olyan határozottan, hogy a bíró hitt neki. Németül beszéltek mindketten, egyiküknek sem volt szégyellnivalója, egyformán törték a nyelvet. „Er ist krank” – mutatott a homlokára az olasz. Szabályos arca, göndör haja biztos sikert jelentett a nőnép körében. „Bolond volt?” csodálkozott a vizsgálóbíró. „Beteg volt az agya – erősítgette az olasz. – Hiába szerették a nők, nem kellett neki senki. Mindig szomorú, mindig szomorú.” A vizsgálóbíró anyagi bizonyítékokra áhítozott, de ilyen nem létezett. Az olasz a másik hintát tartó oszlop hídján állt, ő látta volna, ha valaki lelöki, lerántja vagy akárhogy bántja a hatujjút. „Nem volt ott senki – mutatott a homlokára. – Csak mindig szomorú, mindig szomorú.”

Az első libéria zöld nadrágból és sárga csíkokkal díszített kabátkából állt. A gyerekek papagájoknak csúfolták a jegyszedőket, de azok nem feleselhettek a látogatóknak vissza. A hatujjú büszke volt rá nagyon, hogy milyen látványos öltözéket hord.

Kedvenc trükkje volt, hogy meggörbítette testét, karjait majdnem a földig lógatta, aztán hirtelen forogni kezdett maga körül, mint a kutya, mikor bolhát keres. Közben vakkantott is néhányat, végül karjait begörbítve vakargatni kezdte a hónalját. Hosszú kacagás hallatszott a nézőtérről.

Idősebbik fiát Sándornak keresztelték. Nem Aleksandar lett, a lengyel feleségnek is tetszett a Sándor. A társulat a lengyel–magyar barátság visító bizonyítékának csúfolta a kisiút, mert sok-sok éjjel hangzott fel sírása, mikor már mindenki fáradtan pihent volna. A másik kettő valahogy nyugodtabb gyerek lett, ők főleg akkor üvöltöttek, ha bátyjuk

piszkálta őket. Ami meg-meg történt. Állítólag a féltékenység természetes az idősebb gyerekek részéről.

A francia tolmács azt állította, hogy számára eléggé érthetetlen dialektusban beszél a szenegáli. Ennek ellenére a vizsgálóbíró nem halasztotta tovább a kihallgatást, nem túl sok újat remélt tőle. Nagyon meglepődött, mikor a folyamatosan izzadó fekete kijelentette, hogy a kérdéses időpontban még öten voltak jelen a sátor alatt, de csak hosszas kínlódás, kérdések és válaszok rengetegén átvergődve jött rá, hogy Igónak, Márnak meg a még érthetlenebb nevű férfiakkal tulajdonképpen nincs mások számára látható alakjuk, viszont állandóan a szenegállal vannak, mert vagy bosszút akarnak állni rajta, vagy meg akarják övni valakinek a bosszújától, végül is ezt nem sikerült megnyugtató módon tisztázni, de a vizsgálóbíró erről le is mondott, így is úgy érezte magát, mintha nem tudta volna megfejtetni a vasárnapi keresztretjvényt. A szenegáli kijelentette, hogy a majomember feláldozta magát őérette, s így egy időre megmentette az életét. Viszont most ő kénytelen szolgálni a majomember árnyékát élete végéig. Arra a kérdésre, miképpen fogja ezt cselekedni, hallgatással válaszolt. Arra a kérdésre, hogy látta-e már halála óta a majomembert, ideges gyorsasággal azt felelte, hogy most is látja, mert ott ül a vizsgálóbíró széktámláján. Ezek után a bíró jónak látta félbeszakítani a kihallgatást.

Ott áll a hatujjú majomember a porond szélénél, és magához öleli Pofit, a csimpánznőstényt. Úgy bánik vele, mint a testvérével. Pofinak minden sajátossága ellenére annyi emberi vonás van lényében és viselkedésében, hogy valóban egyenrangú félként lehet viszonyulni hozzá. A közönség fetreng a nevetéstől, pedig Pofi és a hatujjú majomember őszintén szeretik egymást.

Az elefántokat mossa a hatujjú. Viktor, a legnagyobb hím, csóválja a fejét, apró szemével követi a vízsugár útját. Mikor közel ér hozzá a hatujjú, hirtelen lehajtja busa fejét, és előrenyújtja az ormányát, oldalba löki a locsolót. A hatujjú nevet rajta, és a társulat minden tagja megesküdött volna rá, hogy Viktor is nevetett ilyenkor.

A gyerekek tiszta ruháját vasalja a hatujjú. Megnyalja a legkisebb, a hatodik ujjának a hegyét, azt érteti a vasaló aljához. „Jaj! – kiált fel. – Leégett a kisujjam. Jaj, most már nekem is csak öt ujjam van. Mivel mutatok fűgét a közönségnek?” A gyerekek dőlnek a kacagástól az

együgyű tréfa hallatán, csak Sándor próbálja megjátszani a komolyat. De aztán ő is elmosolyodik.

A hatujjú egy bernáthegyi hátára ugrik. A kutya alig rezzen meg a súlyától, hátra se néz, kocogni kezd vele körbe-körbe a palánk mentén. A hatujjú rikoltozik, úgy tesz, mintha sarkantyúzná a kutyát, megjátssza a teheneket üldöző cowboyt. A kutya méltóságteljesen üget vele, szigorú pófáján csak leffegő szája széle mozog.

Miért akar valaki bohóc lenni? A cirkuszigazgató szerint ugyanazért, amiért valaki vízvezeték-szerelő lesz, de lehet, még inkább azért, amiért valaki színész szeretne lenni, más meg festő, szobrász vagy író. Az igazgató művészeknek tartja a bohócokat, de csak akkor, ha nem hallják, mit mond róluk. Különböző nagyobb gázsit kérnének.

A szenegáli éjjel belopózik a sátorba, három szál gyertyát gyújt azon a helyen, ahol a hatujjú meghalt. Jajongva énekel egy elnyújtott dallamot. Varázsol, de az is lehet, hogy csak honvágya van.

Az olasz légtornász hajnalban ér haza egy szőke hölgytől. Nem ivott, de úgy érzi, mintha megszédülne. Az egyik támasztórúdhoz kap, és a sátor sötétjébe néz. „Mindig szomorú – mondja, és megsimogatja a homlokát. – Mindig szomorú.”

A vizsgálóbíró tanácsot kért a főnökétől, tegyen-e további lépéseket. „Meddig marad itt a cirkusz?” kérdezte a főnök. „Még két nap, és indulnak tovább. De ha úgy gondolod, kérlek, akkor letilthatjuk őket. Majd vallanak, mint a vízfolyás, ha a zsebükre ütünk.” A vizsgálóbíró élvezte a hatalmát. Elképzelte, hogy a társulat könyörög neki, ő meg hajthatatlan lesz, és kidobja küldöttségüket az irodából. De a főnöknek semmi kedve sem volt újabb bonyodalmakba bocsátkozni. „Meghalt és kész – mondta. – Feléleszteni úgysem tudjuk. Legfeljebb nézzél ki még holnap hozzájuk, hogy érezzék, figyeljük őket. De aztán. . . Mi a fenének kutatnánk ott, ahol semmi sincsen.” A vizsgálóbíró nyelt egyet, de arra gondolt, van éppen elég befejezetlen ügy, valóban jobb, ha ezt elfelejti. Ki a fene törődik egy hitvány bohóccal?

A hatujjú mosta a lakókocsi ablakait. A vizet régi újságpapírral törölte le. A papír csikorgott az üvegen.

Az albán hajnalban egy vödör fűrészport hozott a porondra. Nem volt már nyoma sem a hatujjú vérenek, csak az éjjel leégett gyertyák mocska látszott. A vödör tartalmát gondosan szétteregette azon a helyen.

Látod? Az az én apám. . . Röhejes, ugye. . . Nagyon jól lehet nevetni rajta. . . A kölkök szeretik. . . Persze, én is. . . Otthon is viccel néha, de leginkább komoly. . . Azért adtam jegyet, hogy lássad te is, milyen ügyes. . . Fáradhatatlan. . . Az igazgató azt mondta, hogy az én apám a legjobb munkása. . . Apám meg azt mondta erre, hogy többet is fizethetne egy ilyen jó munkásnak. . . Jó, jó, hallgatok. . . Csak ne vess nyugodtan. . . Persze, hogy nekem is tetszik, csakhogy én mindennap látom. . .

Harmadnap reggel érkezett meg a gyerekek nagypapja. Kajla bajszú öregember volt, nem sokat filozofált, pedig az igazgató félt, hogy majd kötözködik a hagyaték ügyében. Aláírta az elismervényt, amit elébe tettek, a taxiba rakta a gyerekek holmiját, aztán sorban kezét fogott a társulat búcsúra összegyűlt tagjaival. Nem szólt az unokáihoz a kocsi-ban sem. Mereven föltartott fejvel ült egész a vasútállomásig.

A hatujjú furulyázik. A legkisebb ujjá lóg a hangszer oldalán, néha rándul egyet.

Más: írni tanítja a középső fiút. Legkisebb ujjá beleakad a füzet szélébe, a gyerek felnéz rá, de ő megszokta már az effajta kérdő tekintetet. Ránt egyet a kezén, s újra vezeti a ceruzát az üres lapon.

A vizsgálóbíró megírta a jelentést, és leszögezte: semmi jel nem utal erőszakos cselekedetre. Nem fogadható el teljesen az olasz légtornász véleménye sem, hogy öngyilkosság történt volna, bár ez a lehetőség ki sem zárható egyértelműen. A halott eléggé magányos volt, mióta felesége elhagyta, egyedül gondoskodott három kiskorú gyermekről, s amint az irataiból kiderült, külföldi biztosítótársaságnál elég tekintélyes összegű életbiztosítást kötött. Megjegyzem, a társulat több tagja hasonló biztosítással rendelkezik, tehát ez elterjedt szokás volt náluk. A szerencsétlenség pillanatában a közvetlen közelében nem tartózkodott senki, a védőhálót erősítő kötelek, amellyel esetleg leránthatták volna a magasból, bármely másodpercben elengedhette volna, kezén súrlódást vagy zúzódást, kötél vagy drót vagy más nyomát, amellyel

megakadályozta volna valaki a szabad mozgásban, nem leltük, így arra a megállapításra kell jutnunk, hogy sajnálatos baleset áldozata lett.

Az igazgató azt mondta: Most, amikor elhagyjuk ezt a helyet, ahol ismét elvesztettük egyik társunkat, ígérjük meg neki, hogy emlékéét örök-ké megőrizzük.

Pofi, a csimpánz furcsán viselkedett. Hiába kedveztek neki, nem fogadott el ételt, s a porondra akkor se ment be, mikor megverték a kígyóbőrrel, amitől különben rettenetesen félt.

Sándor a kamra sarkába húzta két testvérét, és ott kötötte a lelkükre még egyszer: „Senkinek sem szabad elárulni a faluban, hogy apánk volt a hatujjú majomember. Értitek? Aki ezt elárulja, meghal, értitek?” „De miért?” kérdezte az öccse. Sándor sziszegve felelte: „Mert állandóan röhögnek rajtunk. Azt akarod, hogy mi legyünk a falu bolondjai? Senkinek egy szót sem!” A legkisebb mégis megkérdezte: „De hát mit mondjunk, ki volt a mi apánk?” Sándor megrázta a karjánál fogva. „Mondtam már. Tisztviselő volt. Érted? Az én apám tisztviselő volt. Mondd utánam!” A kisebbik megszeppenve nézett. „Nem tudom, mi az a tisztviselő” – mondta.

Juhász Árpád: Falusi udvar, 1900

AKSZEANOSZILASZ

MILORAD PAVIĆ

1.

Közismert, hogy a szerbiai Žiča kolostornak nemcsak neve, de előneve is van. A nevét akkor nyerte, amikor egy éjszakán a villám a ЖИЧА szót rajzolta a kolostor fölé. A „Sedmovrata”, azaz a „hétkapujú” előnevet pedig azért kapta, mert a kolostor falán összesen hét kaput nyitottak. Első Istvántól és 1196-os trónra lépésétől kezdve tudniillik mindenkor, amikor egy új szerb uralkodót megkoronáztak, a koronázásra új kaput véstek a kolostor falába. Később a žičai kapuk mintájára építették Belgrád hét kapuját is. Az idő elszállt, az okok feledésbe merültek, és amikor századunk elején egy francia bizantológus és művészettörténész nyomozni kezdett utánuk, a žičai szerzetesnőktől a következő magyarázatot kapta.

A hét kapu a névvel egyenlő.

Hibás az a feltételezés, amely szerint azért kellett mindig újabb kapukat vágni, mert az új uralkodók hiúbbak voltak a régieknél, és a koronázáskor nem akartak ugyanazon a kapun bevonulni, mint elődeik. Ez a gondolkodásmód idegen volt számukra. Egyszerűen egy másik, ősbibb szokást tartottak tiszteletben; azt tudniillik, amelyik megtiltja, hogy a halottakat ugyanazon az ajtón vigyék ki a házból, mint amelyiket az élők is használnak. A régi házakban ezért nyitottak új ajtót minden halottnak.

– Igen, de itt bemenetelről és koronázásról van szó, nem pedig a halottak kiviteléről – vetette közbe a francia.

– Attól függ, honnan nézi a dolgot – válaszolták a szerzetesnők. – Ha a templomot háznak, a koronázást pedig ünnepélyes aktusnak tekintik, akkor önnek igaza van. De ha megfordítjuk, és a világot tekintjük háznak, a szentélyt pedig a világegyetemnek, akkor világos lesz ön előtt, hogy a koronázás a szentélyben a világból a világegyetembe való távozást jelenti, és nem a belépést egy házba. Ha pedig a korona elfogadása általi elkülönülést nem kitüntetésként értelmezi, hanem kiközösítésként, az uralkodó otthonának elhagyásaként, nevének feladásaként, melyet az új uralkodói név vált fel, s a világról való lemondásként, nos, akkor közelebb jár ahhoz, amiben a régi királyok hittek, amikor saját kaput nyitottak maguknak a templom falán, és úgy érezték, hogy a koronázással véget ér világi pályájuk...

A szakemberek állítása szerint ma is minden úrhajós külön nyíláson át lép ki a világűrbe, saját „lukat” hagyva maga után a Föld mágnespajzsán.

Akármi is az igazság, Žičában mind a mai napig láthatók az ősi kapuk romjai. Pontos számukat nehéz meghatározni, mert a kívülről megállapított számuk nem egyezik a belülről számolttal – mégpedig azért, mert az egyik Nemanja nem akart külön kaput nyitni magának. Az elmondottak alapján világos, hogy erre nem a szerénység, hanem épp ellenkezőleg, a gőg sarkallta. Amikor azonban a koronázás napján – azzal a szándékkal, hogy idegen kapun hatol be – Žičába érkezett, és kinyitotta az első ajtót, azt, amelyen át egykor apja vonult be a szentélybe, befalazott, földpadlójú szerzetesi cella tárult elé, ahonnan az oltárhoz és a koronázás helyéhez nem vezetett út. A királynak így ünnepi udvartartásával és kulcsaival együtt ki kellett hátrálnia, újabb ajtót kellett nyitnia (ezúttal a nagyapját), és kíséretestül meg kellett ismételnie a bevonulást. Ám ez az ajtó egy lépcsőre nyílt, amely vízzel teli pincébe torkolt. Az uralkodónak még egyszer, immár másodszor is vissza kellett fordulnia, és a harmadik kapuval próbálkoznia, azzal, amelyiket valamikor réges-régen dédnagyapja épített. Ez az ajtó egy hosszú alagútban folytatódott, amelynek végén nem volt más, csak valami fényforrás meg egy újabb lelakatolt ajtó. Az uralkodó megparancsolta, hogy üssék le a lakatot, majd kilépett a szélbe, hogy visszasiessen a főkapu elé, ahol már türelmetlenül várta őt az összesereglett tömeg. Az uralkodó és kísérete így még egyszer visszaindultak, de sehogy sem értek célba. Teljesen ismeretlen vidéken találták magukat. Lovaik erejét meghaladta a szél ereje, a templom fala egyre nőtt és egyre távo-

lodott, az ablakok eltűnedeztek, a kapunak nyoma veszett. Körbeindultak, körbe-körbe, s a nép úgy hiszi, hogy körbe fognak járni mindörökké.

Ettől az időtől fogva a megkoronázatlan Nemanja esetét a legszigorúbb titoktartás övezi; nevét nem szabad elfelejteni, de leírni és felolvasni is tilos. Külön emberek vigyáznak ennek a betartására: két kulcsár és két tús.

Žiča hét kapujának mindegyikét tudniillik egy-egy kulcsár őrizte, akik a kulcsokat mindig utódaiknak adták át, nemzedékről nemzedékre örökítve kötelemüket és fogadalmukat. A régi családok birtokában gondos kutatás után ma is találunk olyan hatalmas kulcsokat, amelyek rendeltetését homály fedi. Ha kapuja nem is, de kulcsárjai – a többi uralkodóhoz hasonlóan – annak az ismeretlen Nemanjának is voltak, akit nem sikerült megkoronázni, s akinek a neve fejedelmi titokká nyilvánított. Az ő kulcsárjainak a kapu helyett a nevét kellett őrizniük. A kulcsárság egyébiránt igencsak bizalmi állás volt. Az a név tudniillik, amit csak ők ismertek, és amit mint a nem létező ajtó kulcsát hagyományozták fiaikra, minden egyes új király trónra lépésekor ténylegesen is a hatalom egyik kulcsává lett, s így aztán a nevet állami okokból nem lehetett nyilvánosságra hozni. A titok őrzésének rendjét rendkívüli szigorúság jellemezte. A kulcsárok fülbevaló helyett csengettyűt viseltek a fülükben, hogy csak azt hallják, amit hallaniuk kell, s a nyelvükön gyűrűt, nehogy kiejtsék az uralkodó nevét, amit őriztek; ostorral kantározták fel lovaikat, jobb kezükkel bal könyöküket fogták a hátuk mögött. Az apák századokon át avval ijesztgették fiaikat, hogy egy napon a csengettyűs fülű emberek, akiktől mint a leprásoktól irtóztott a külvilág, elviszik őket az utcán, gyűrűbe húzzák a nyelvüket, és megparancsolják nekik, hogy őrizzék a nevet, mely súlyos, mint az Ibar folyó; azt a nevet, amely elűzi az álmod, és a kétségbeesésbe kerget, amely fejvesztéssel fenyegeti tudóját, s amelyet úgy kell őrizni egy életen át, mint a gyertya lángját a szélről, hogy ne nyelje el a feledés, de soha semmi áron ne írják le, vagy ne olvassák el, ha valamely balvégzet folytán mégis leíródott. Ezért mindig írástudatlanokat választottak ki kulcsárnak és a név őrizőinek, akiknek meg is kellett maradniuk tudatlanságukban; olyanokat, akik az ujjaikkal számoltak, és írás helyett halászcsomók útján értették meg magukat. Így nem fenyegetett az a veszély, hogy a kulcsárok kifecseggik a nevet, hiszen a nyelvükre gyűrű szorult, és írásban sem adhatták ki, mivelhogy nem tudtak írni. A hatalom azonban sokkal jobban rettegett a tiltott név leírásától, mint kifecseggésétől. A fejedelemség biztonsága ellen súlyosan vétőnek tekintették azt, aki leírta a nevet, azt pedig, aki balszerencséjére elolvasta, első bűntársának, akinek sem-

mivel sem kisebb a vétke, és ugyanazt a büntetést érdemli. És hogy ne íródjék le a név, és ne terjedjen tovább olvasás útján, ha valaki netán mégis leírná, a kulcsárok mellé két túszt is rendeltek, akik nem ismerték a tiltott nevet. Az egyik túszt azért felelt a fejével, hogy senki a kortársak közül sehol le ne írja és el ne olvassa a le nem írható és el nem olvasható nevet, a másik pedig azért, hogy ez ne történjen meg a jövőben.

2.

Egy Žičából származó legenda szerint az 1379-es esztendő táján a kolostorban élt – sajton és dión – a kor egyik legtanultabb szerzetese, egy bizonyos Jeftimije Span. Span, akinek állán – amint azt a neve is mutatta – nem sarjadt szakáll, az éjszakát nem tölthette a kolostorban, hanem a sáncokon kívül, külön cellában lakott, melyet a kolostor falában kialakított szálláshelyhez és éléstárhoz építettek hozzá. A hozzá hasonlókat gyakran nem nélkülinek tekintették, és külön névvel jelölték. A mi szerzetesünket is ezen a néven – ONAO – nevezték, amelyet a három személyes névmásból, a hímnemű ON-ból, a nőnemű ONA-ból, és a semleges ONO-ból raktak össze. Span ikonfestéssel foglalatосkodott, amihez a színeket földből és nyálból keverte ki, mivel semmi növényi és állati eredetű anyagot nem akart felhasználni:

– Ha a megváltó a virágokkal vagy az állatokkal akart volna egygyé válni, és nem az emberrel, azonképpen cselekedett volna – magyarázta módszerét Span. – Van-e jogunk hát arra, hogy az Ő természetét holmi gazzal, avagy barommal keverjük?

Szent könyveket másolt, liturgikus énekeket írt, és irományaiban az idő visszafordíthatatlanságáról értekezett. Úgy vélte, hogy semmilyen módszer nem téríthet minket vissza az idő árja mentén, a következménytől az ok felé, mert a tökéletesebb dolgok nem vezethetők vissza a kevésbé tökéletes formákra. És minthogy minden bizonyíték a következménytől az ok felé vezető úton található, egyetlen dolog sem bizonyítható a világon – állította az ONAO. Nem félt sem embertől, sem történéstől, nem félt sem a téltől, sem a forróságtól; egyes-egyedül egy bizonyos napszaktól rettegett, attól, amikor az éjszaka megmosakszik a világosságban. A szerzetes a hajnaltól félt.

Egy napon az istentisztelet után a hajléka előtt üldögélt, és a Stolovahegységet szemlélte. Meztelen talpát egy kutya hátán melengette. Tekintetével a távoli ormokat pásztázta, és világosan látta, hogy Stolova

különböző magasságai más és más napszakban tartanak. Ekkor az egyik szomszédos helyiségben szokatlan lármára lett figyelmes. Az ajtó mögül hatalmas asztalok tologatásának, fából ácsolt padok padlót-falat hasító ráncigálásának és átrendezésének a zaja hallatszott ki. Olyan zaj hallatszott, mintha valaki hatalmas asztalokat tologatna, rángatná és átrendezné a fából ácsolt padokat, felszaggatva velük a padlót és a falakat. Span feláll, kinyitja az ajtót, és megdermed: egy apró, alig három könyék széles s még annál is rövidebb éléskamra tárul elé. Saját ajtaja is bajosan férne el benne. Középen egy szék áll, üres, pókhálóval befont szék. És a pókhálón az ördög hintázik. A szerzetesnek, amint megpillantja, azonnal eszébe jut a mondás:

– Őrizkedj attól, aki elől visel farkat – mert az a Sátán!

Köp egyet felfelé, de ez mit sem használ. Az ördög feláll, kézen fogja, s mint valami menyasszonyt, a lakrészébe vezeti. Aztán kigombolkozik, elől a nadrágjából hatalmas, szőrrel benőtt farkat húz elő, s először alaposan megcsapkodja vele a szerzetes meztelen testét. Aztán megmarcolja a szerzetes fülét, ugyanevvel a farokkal megtermékenyíti, s a cella padlóján hagyja önkívületben. A szerzetest a kutya találja meg. Amikor megnyalja, okádni kezd.

*

Másnap már virradat előtt belökték cellájának ajtaját a csengettyűs fülű emberek. A szerzetesen páni félelem vett erőt:

Hát már tudják? – kérdezte magában kétségbeesetten. Azt hitte, már mindenütt híre ment, hogyan termékenyítette meg az ördög, s úgy reszketett, hogy csuhájának zsebében csörömpöltek a kulcsok.

Az eső szemét-száját köpködté, míg a palotába értek, s olyan szél fújt, hogy az inget ronggyá tudta tépni. Egy olyan hosszú helyiségbe vezették, hogy az egyik végén kiejtett szót az ember elfelejtette, míg a másik végébe ért. A szoba elejétől a végéig egy hallal és zöldséggel megrakott tálakkal teli asztal húzódott, amely mögött két férfi ült. Szájukból kivirított a nyelvük, és rezzenéstelenül figyelték az előállítottat. Előttük az asztalon egy ing hevert, az ingen pedig egy vörös szattyánba kötött könyv.

– Boldogok a fejedelmi titkok őrzői – szólalt meg a két férfi egyike, mihelyst a csengettyűs fülű kísérők eltűntek a teremből. Aztán Span elé tárta, hogy mit kívánnak tőle. Nem ejtették ki az uralkodó nevét, azt a szörnyű nevet, amit a titkok titkaként kellett őrizni, és amit sem

leírni, sem elolvasni nem volt szabad. Azt viszont a szerzetes tudomására hozták, hogy az uralkodó, mielőtt az a dolog a kapukkal megtörtént vele, olyan emelkedett költészetet művelt, hogy aki meghallgatta, a könnyektől nyomban elveszítette szeme világát. És az udvar a hallgatás hosszú éveit után úgy döntött, hogy végre feltárja a királyság lakói előtt e poézist, mely fölülmúlhatatlan és semmihez sem fogható.

– Mit tehetek mindezt én – kérdezte Jeftimije Span –, én, aki számára nagy boldogság még az is, ha egy madár lerondítja? Én, aki egész életemben csak a kenyeret csókoltam, ha leesett az asztalról, aki ha írtam is imádságos énekeket, azért írtam őket jól, mert a mécses kanóciát olajba mártottam, s a láng kék volt és illatos?

– Éppen ezért van rád szükségünk. Mert az uralkodó, akiről beszélünk, nem olyan nyelven írta verseit, amely érthető. Rólad pedig köztudott, hogy költő vagy, s a nyelv dolgaiban meg tudod cselekedni mindazt, amit akarsz, de nem akard megcselekedni mindazt, amit tudsz. Le kell fordítanod a verseket...

És a két férfi felállt, meghajolt a vörös szattyánba kötött könyv előtt, és átnyújtotta Jeftimije Spannak.

– Olyan versek jegyeztettek föl e lapokra, melyeket soha senki nem olvasott, és amelyeket neked kell most mindenki számára érthető nyelvre lefordítanod. Fogd a kötetet, és vidd magaddal. Fölösleges mondanom, hogy a mi szemünk éberén vigyáz akkor is, ha te alszol. Tudjuk, hogy a jövőn töprengve is múltbéli szerencsétlenségektől és mostani ellenségektől rettegsz. Ez nagy elővigyázatlanóság, nagy könnyelműség. Tudd meg: mostantól új, a régebbieknél is borzalmasabb gyilkosok lesnek rád, s olyan szörnyű viszontagságokban lesz részed, amelyekről nem is álmodsz. Ezért szedd össze az eszed. És ne feledd, míg írsz, hogy minden szavadat millió ember ejti majd ki és tanulja meg kívülről.

A két férfi e szavakkal útjára bocsátotta. A szerzetes magához vette a vörös szattyán könyvet, s maga mögött még hallotta, hogy urai minden héten kikérdezik, hogy halad a munkával. A boldogságtól megrészegülten viharzott ki a palotából, a két csengettyűs fülű ember kíséretében – de már nem félt tőlük. Nem tudtak tehát viszonyáról a Sátánnal! Megmenekült a máglyától, és a legmagasabb bizalommal tüntették ki...

Visszatért cellájába, illatos mécseszt gyújtott, és az asztalra helyezte az inget, benne a vörös szattyánba kötött könyvvel, és egy másik könyvet ütött fel olvasni. Olvasott, és az ugrásra készült. Tudta: egész élete, az, hogy belemártja-e még valaha tollhegyét a tintatartóba, attól függ, ho-

gyan vág bele. Mécsesének lángja csomóba csavarodott, éjszaka volt, hallatszott, hogyan vedel a víz. Amikor érezni vélte a tűz súlyát a kanócon, amikor belső érzékei – az eleven érzékek árnyai – kibomlottak, felnyitotta a vörös szattján borítású könyvet, készen arra, hogy belefogjon a fordításba. De a könyvben nem talált semmit. Minden egyes oldalt a mutató és hüvelykujja közé vett, aztán minthogy nem hitt a szemének, újból végiglapozta őket a hüvelykujja és a középső ujja között. De nem talált semmit. A kötet teljesen üres volt, egyetlen szót sem írtak bele.

Vasárnap este éjjél után ismét eljöttek érte a csengettyűs fülű emberek. Magukkal vitték a palotába és abba a terembe vezették, ahol a hosszú asztal állt. Ugyanaz a két ember fogadta, aki először, és arról faggatták, hogy halad a munkával. Ő azt felelte, hogy halad, s közben a körmét bámulta, a körmét, melyet repedtre dörzsölt az álmatlan éjszakákon. Tíz körmében tízszer látta viszont arcmását: sápadt volt és zavart. Elbocsátották úgy, hogy nem tudta meg, tudják-e vagy sem.

Visszatért a cellájába. Fülében folyton-folyvást a csengők hangja visszhangzott, mintha ő maga is viselné őket. Asztalhoz ült, tollát először a szájába, aztán a tintába mártotta, és írni kezdett... Olyan verseket írt, amelyeket majd le tud fordítani. Először azon a nyelven rakta őket össze, amelyen egykor az uralkodó beszélt, majd ügyelve arra, hogy hű maradjon az eredetihez, mindenki által érthető nyelvre fordította őket. A munka lassan haladt, és Span rettegett. Így okoskodott:

– Minden lény középpontja a világnak. Ezek a centrumok kihunynak és születnek, pontosabban elvesztik vagy elnyerik testi valóságukat... Ezért édesmindegy, ki írta azokat a verseket, ő vagy én...

A félelem mégis erősödött. Elég, ha a két férfi az asztalnál felüti a könyvet, és észreveszi a csalást. Span igazából az utolsó szalmaszáliba kapaszkodott...

Egy napon elővezették, hogy bemutassa, amit addig végzett. Összeszedte a papírjait, és elvitte őket a terembe, ahol a hosszú asztal állt, de ott azt állította, hogy még csak a munkálatok elején tart, hogy hatalmas erőfeszítés, és szörnyű, kitartó munka szükséges ahhoz, hogy végezzék az anyaggal. Az asztalnál ülő két férfi merőn nézte, és így szólott hozzá:

– Mindent, amit leírsz, minden betűt, minden szót, minden sort jól őrizz meg. Mintha a fogaidra vagy az ujjaidon a körömre vigyáznál. A munka elvégzése után minden irkafirkádat átadod nekünk, azt is, ami értékes, és azt is, ami értéktelen. Egyetlen szót se merj elsinkófálni. Mert ha maga a hang szentség, felbecsülhetetlen a visszhang is. Külö-

nösen arra kell vigyázni, hogy az utódok kezébe ne kerüljön semmi. Mert az utódokra nem szabad számítani. Egy fikarcnyi bizalmat sem érdemelnek. Az utódok jobbára csavargók és gyilkosok, akiktől hiába vársz támaszt. Óvakodni kell tőlük, mint az eleven tűztől. Egyszer magad is rádöbbsz majd... – És újabb haladékat adva neki ismét elbocsátották.

Telt-múlt az idő, közeledett a kitűzött nap, Span pedig semmit sem végzett. Semmit sem fejezett be, s azt, amit elkezdett, csak a fejében kezdte el. Elég lett volna kinyitni a vörös szattyánba kötött könyvet, és meglátni, hogy Span munkája nem felel meg a könyvbe foglalt munkának, mivel a könyvben egyetlen szót sem vetettek papírra, Span pedig mégiscsak szavakat használt. És ez világosan látszott. Elméje kezdett megbomlani, és az utolsó éjszakán már úgy tűnt előtte, hogy öltözékének minden egyes darabja a kolostor előtt elterülő táj egy részletét jelenti: öve az Ibar folyót, a nyílások és a gombok a hegyi forrásokat, maga a csuha pedig a Stolova-hegység; és Span azt is világosan érezte, hogy a hegység alatt milyen súlyos a föld, melyben tűz ég... A földben, melybe az ördög lövellte a magját.

A szokott időben, azon az órán, amikor levágják a korán kukorékoló kakasokat, a csengettyűs fülű emberek eljöttek Spanért. Megparancsolták, hogy vegye magához a vörös szattyánba kötött könyvet, s vele minden papírját és jegyzetét. Amikor megérkeztek a palotába, a két ember egyike elvette a könyvet Spantól, és becsavarta az ingbe. A másik Span jegyzeteit vette magához, majd anélkül, hogy beléjük pillantott volna, összetekerte és lepecsételte őket.

– A vörös szattyánba kötött könyvről nem készül fordítás, és nem jelenik meg – közölték kurtán Spannal, és egy szemvillanással jelt adtak a csengettyűs embereknek. Azok megragadták, és az ítélszék elé vonszolták. Ott két másik férfi ült, akik így szóltak a szerzeteshez:

– Túznak nyilvánítunk. Az emberek hajlanak kifecsegni a fejedelmi titkot. Előbb vagy utóbb eljön valaki, aki leírja azt a nevet, amit a két írástudatlanra bízunk, és ezzel elárulja a titkot. Hogy ez ne történhessen meg, mindig két túszt jelölünk ki: az egyiket a jelen, a másikat a jövő nemzedékekért. Ők a fejükkel fizetnek érte, hogy a titok ne kerülhessen napvilágra. Mostantól te vagy a másik tús.

– Hogyan felelhetnék azért, hogy valaki, aki, ahogy ti is mondjátok, még meg sem született, ne adja ki a titkot?

– Ez a te dolgod – felelték a bírák, és megparancsolták, hogy Jeftimi-je Spant végezzék ki. Utolsó éjszakáját Span a cellájába zárva töltötte

el, s arra az emberre gondolt, aki egy napon *leírja* majd az elfelejtett nevet, aki miatt meg kell halnia. Szinte maga előtt látta őt. Még azon az éjszakán megfestette azt az ikont, amely az ő haláláért bűnös embert ábrázolja: közepes termetű, ötvenes férfi, kis szakállal; kék szemében a félelem hidege, hegyes orrát sovány orrlukán szinte átdöfi bajsza. Úgy nézett ki, mintha beteg kenyeret evett volna. Ugyanannak a deszkának a túloldalára Span még pirkadat előtt ráfestette annak a másíknak, a bűntársnak és bűnsegédnek a képét, aki a leírt nevet majd *elolvassa*.

Reggel kivezették a kolostor elé, és a lábánál fogva felakasztották, úgy, hogy a nyála a szemébe folyt, és saját hasára vizelt. A fejét egy vödörbe lógatták, majd a mellkasát átdöfték egy kopjával, és megvárták, míg a vér színültig tölti az edényt. Így fulladt meg Jeftimije Span a tulajdon vérében.

Amikor az ítéletet végrehajtották, mindenki előtt, aki végignézte, figyelmzettetésképpen felolvasták az indoklást is. A következőképpen hangzott:

– Világos, hogy a jövőben születik majd valaki, aki a tiltás ellenére *leírja* majd azt a nevet, melyet tilos papírra vetni, s megszületik az is, aki ezt a nevet *elolvassa*, bár el nem olvashatja. Jeftimije Span halála ezért törvény szerinti, mivel ő a tűszok egyike, az, aki a jövőben megtörténő dolgokért felel.

3.

Én, aki e sorokat írom, 1979-ben Žičában felfedeztem egy furcsa ikont, amelyről azt a felvilágosítást kaptam, hogy nincs megszentelve, és nem állhat együtt a többi ikonnal és freskóval. Ekkor hallottam Jeftimije Spanról és történetéről is, aki életének utolsó éjszakáján festette ezt az ikont. Hallottam az ismeretlen Nemanja tiltott nevét is, melyet lopva örökítettek nemzedékről nemzedékre. Felkeltette az érdeklődésemet, leírtam, és nyomozni kezdtem utána az irodalomban. Végigbongésztem az összes szakkönyvet, hatalmas könyvtárakban és archívumokban kutattam utána, de hiába. Ezt a nevet nem tartalmazta egyetlen szótár, egyetlen enciklopédia sem, nem említi a Nemanják egyetlen genealógiája sem, egyetlen história sem. Csak, amikor mindent átvizsgáltam, és megállapítottam, hogy a név most íródott le először, csak ekkor fogtam föl, hogy mit tettem. Én öltem meg Jeftimije Spant, amikor leírtam a nevet. Csak a bűn haladhat felfelé az idő sodra mentén,

őseink felé, mert íme, az ok az idő árájában történhet a következmény után is. Vétkem így megfordul az időben, és megtalálja áldozatát, dédunokai bűnöm hat évszázadon át hullik vissza Jeftimije Span fejére. Haláláért én vagyok a rég megjövendölt bűnös.

De van a büntettségben egy büntársam is. Te vagy az, te, akinek képe ott van Span ikonjának túoldalán, te, aki ennek a történetnek már a címében *elővstad* a tiltott nevet: Akszeanoszilasz.

BOJTÁR B. Endre fordítása

Várkonyi József: Téli táj, 1914

DOKUMENTUM

A MESSZESÉG PARTJÁN*

MAJTÉNYI MIHÁLY

Aki útra kel, és otthagya városát, otthonát, kicsit dobozba zárja az egészet: a doboz fedele lecsukódik, ahogy vonatra ül és kikanyarog vele a láthatáron túlra. Dohog a mozdony az alkonyatban, a fülke ablakán beáramló színek és szagok a táj mezőgazdaságát hirdetik; előbb a komlórudak, aztán a kenderilát. . . később szénaillatot fuvaroz az esti szellő. A felhők mögül előbukkan a Hold, az öreg lovas, minden tájak megszínesítője. S bólogatnak a távoli országút eperfái, lovagolnak ők is szüntelenül valamerre a holdfényben; ágaik összeolvadnak, mint a stafétafutók kezei egymásba érnek. . . ez az ő futásuk, ez a furcsa ölelkezés.

Idebent már kipakolták az estebédet. Az ember átpislog a másik ülésre: a férfiak kezében az ősi bicska forog fenyegetően, az asszony nép inkább csak harapja és tördeli a falatot. Kialakul valami békés „együttélés”. . . koegzisztencia. . . pedig hogy acsarkodtak a beszállásnál, hogy acsarkodtak egymásra! Mert hosszú az út reggelig és másnap délig, és nagy becse van a megszerzett helynek. (Szeretem festegetni az utak ilyen részleteit, s ezt olvasom legszívesebben az útleírásokban; milyen balga is némely utazó, hogy sosem ad hírt a részletekről. Elmegey, és körülutazza a világot, és sohasem tudósít, mit szeltek a kenyér mellé néha este, s volt-e pintes valamelyik utasnál, megkínálta-e vele a többit? Mert ebből kiviláglik némi gyakorlati testvériség.) Mi csak vizet itunk botorul, s abból nem jár kínálás; kenyერünkön sonka volt. Szomszédomnál szalonna járta, kemény tojás és sült pite melléje.

A bicska, melyet fülem mellett bekattintottak, nagyot csattant, és azt mondta a szomszédom, mintegy önmagának, hogy: na! Ez volt az estimája vacsora után, ez volt a pont, hogy: most jöhet az alvás. De hát ahhoz sok minden kelle-ne, először is vetett ágy, vagy legalább az, hogy nyolcunk közül legkevesebb

*Majtényi Mihály hagyatékából az özvegyétől kapott szöveget az író születésének 90. évfordulója alkalmából közöljük

hat kimenne a fülkéből. Nem ártana azt a lámpát sem ott a mennyezetten lejjebb csavarni. S így hovatovább nem is maradt más a mai nap befejezéséből, mint a bekattintott bicska, meg az hogy: na. Az alvást majd csak úgy ülve végezzük, egymás vállán legfeljebb.

Az ember sohase lázadozzon vasúton: húzza össze magát. Lám, azok ott a folyosón künn, azoknak még ennyi sem jutott. Bőröndök tetején kuporognak, s folyton mászkál valaki a fejükön át. Vasvillaszemmel merednek az idebent terpeszkedők felé, őket a fülkeajtó kizárja a közösségből. Velük a testvériség később úgy született meg, hogy egy fiatalkorú tagjuk egyszerűen közénk szüremkedett. Alig látszott ki a padlóból, de betipergett bátran, tapasztalni egy kicsinykét. Üde hangú, eszes palántának bizonyult; a kérdésre, hogy hány esztendő, elárulta, hogy fél öt. Általában mindent kibeszélt, otthoni dolgokat. Elmondta, hogy levágták a kocát – bizonyítékul behozott egy darab szárazkolbászt –, lakóhelyeként a Radisics utcát jelölte meg, abban is egy házat, a házban kert van, és egy kis törpe a bokrok között, de ő attól kicsit se fél. . . Viszont szívesen szavalt egy kiscicáról, ehhez a művelethez behunyta szemét: súgás nélkül, tisztán önmemóriájára támaszkodva lépett fel, gátlás nélkül adta művészetét. S végül simán közölte a hallgatósággal, hogy valaki most menjen ki, hogy az ő anyukája beülhessen. Mindezt két nyelven cselekedte, fordított és magyarázott, jeléül: tudja ő nagyon jól, kinek mi dukál.

Holdvilágította nyurga fellegek kísérték a robogó vonatot és a fülkék sokféle népét. Valaki ásított a sarokban, és azt mondta: fél tizenegy. Mindig vannak ilyenek, akik az idő végtelenjéből kihalásszák a jelenvaló pillanatot, percet, és meglebegtetik, felmutatják a többi előtt. Felmutatják alibinek, hogy „én pontosan tudom, engem nem lehet becsapni: fél tizenegykor történt mindez, akkor mentünk át a gombosi hídon; csillagok fürödtek a Dunában, megesküdnék rá”.

IFJÚ ANACHARSIS, az ókori görög, akit Barthelémy a XVIII. század végén, kétezer éves sírban fekvés után öszvérhátra ültetett, és utazni küldött, ő mondta ki, hogy az utazás legnagyobb izgalma az ámulás. (S a legnagyobb keserve, hogy elzsibbad az ember lába.) A tömeges utazások korszakában persze nehezebb megőrizni ezt a tiszta, ámuló tekintetet, mint ahogy ma már igen nehéz például a mezők dolgozó népéből onnan a vonatablakból egy kis kendőlobogtatásért kevéske visszaintegetést kicsikarni. Pedig úgy ábrázolták egykor a képeskönyvben a robogó vonatot:

*Integet a kicsi lány.
Megy a gőzös, füstöt hány.*

Csakhogy a vasút megszűnt régen csoda lenni a pásztorkodó falusi kislány számára is. Akárhánynál karóránt pillantottam meg a csukló fölött, s miközben bottal a ludak közé vágott, láttam, hogy szeme az órára siklik. „Már megint

késik a gyors, nézd” – ez volt a tekintetében, és eszében sem volt integetni ismeretlen embereknek a vonat felé.

Ó, a városok izgató közelsége – a nagyobbaké – talpra szökkenti az utasok jó részét; bőrdnjeikkel, motyójukkal már jó előre megkezdik a tolongást. S milyen hosszú egy ilyen pályaudvar előtere! Hány szemafor mellett kell elrobogni, felüljárók alatt és aluljárók felett elkatogni, milyen szövevényes sínhálózatot kúszik át a szerelvény, mint egy elnyúlt hernyó kígyózó teste. Az az érzésed sokszor, hogy talán el is vész a sínrengetegben, hogy is fog vajon odata-látni. . .

Az a vasúti ember ott melletted, az persze mosolyogna aggodalmaidon, és szívesen megmagyarázná a váltóblokk-rendszer biztonságát. Ám ha szerényen, mint a fűben kúszó kis katicabogár, megkockáztatod: hogy van az mégis, kérem, hogy a vonatok néha összefutnak. . . Türelmetlen mozdulatot tesz, mint aki elhesseget egy rossz lázálmot. S ez a lázálom ott él a vasutasban, kízó és gyötrelmes, ködfátyolos. Valahol él egy képlet minden szerencsétlenségre, és ebben a képletben az „X”, a rettentő ismeretlen ott bujkál, hol felül van, hol alul a tört vonal alatt. . . Valahol ott bujkál az X a jelzések, a váltóállítás tömkelegében, a pillanatnyi mulasztás és az emberi lélek szövevényében, a túl hosszú vonathatár, a korai indítás és kései fékezés műszavai között. . .

De megjött a következő pillanatban lám a felmentő ítélet: látod, nem lett baj. (Már mért lett volna baj, te vészmadár!) A mozdony lassít, és simán befutottunk.

A KÉK ADRIA – oly hívogató. S a nap csak itt süt már változatlan heves-séggel hetek óta. A hotelportások az idén udvariasabbak, s Diocletianus császár palotájában, ott a Centrallal szemben, a harangtorony alatt, ahol befordulsz, a sarokhoz ragasztva egy szakállas öreg szobor mosolygó tekintete figyel a forgatagot.

Ha soká elnézem, olyan, mintha hunyorgatna ez a szobor, jutalmul talán, hogy felfigyeltem rá, míg a többi járókelő süketen és sietve elsodródik mellette. Mintha köszönetet hunyorítana, hálás, úgymond, hogy észrevettem, s hogy nevetősre faragta ki a művész, és idehelyezte, erre a forgalmas pontra. Hunyorít, mintha azt kérdezné: az a fogadós ott sokat kér, ugye, a szállásért? Elég olajosan főz-e, a bora most milyen? Mert innen hozattam éppen aranyszínű bort, mikor az a fickó megmintázott. . .

Felemelem a poharam, és felköszöntöm:

– Estére elmegyek, atyám, a nagy hegyeken túlra. . . kis állomások kútjaiból telecsurgatott kulacsokból poshadt vizet iszunk majd, mert tallérainkat elszedte a fogadóipar. . . Elmegyek, atyám, és nem tudom, találkozunk-e még.

Őszintén megrendített a mosoly, amelyet a művész az arcára fagyasztott. Bölcsen nézte az emberforgatagot s benne engem ott a kávéház teraszán. Csöndes vállrángatásában, hogy: az is lehet, fiam, hogy már nem találkozunk többé: benne volt az egész élet.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ESSZÉK VERSEKRŐL*

PAPP TIBOR: KIIRTALAK

Papp Tibor verse a Másik című folyóiratban jelent meg. Önálló címe nincs, mivel egy harmincegy versből álló ciklus része. Zenett – ez a fiatal költő formai leleménye. A klasszikus japán versformát adaptálta az európai költészeti hagyományba. A zenett elnevezésében is utal a Zen-buddhizmus és a szonett ötvözésére. A tizennégy sor japán számmisztika szerint tagolódik 3–5–3–3-ra, ami három haikut és egy tankát foglal magában. A szonettben megszokott tizenharmadik sor nyomatékát itt a záróhaiku vállalja magára. A következetesen alkalmazott formai szabályok éppúgy meghatározzák az egyes verseket, mint a ciklusokat és magát a kötetet, amely megjelenés előtt áll.

A Kiirtalak címet viselő, szerelmi tematikájú ciklus huszonegyedik darabját választottam, amely meggyőzően bizonyítja, hogy Papp Tibor autentikus versformát hozott létre mondanivalójához. Az indító négyszeres alliteráció meghatározza a ritmust, amit a továbbiakban a belső rímek is megerősítenek. A rövidre zárt ritmusképletek patetikusságot és indulatot sugallnak, erősítve ezzel a rekviemjellegét. Az Úrhoz intézett szavak egyszerre vádolnak és számonkérnek. A „vágy kiölése” gyászt sugall ugyan, de beletörődést nem. Szembeszállást inkább, akár az Úrral is, aki tőlünk a legfontosabbat vette el.

Azt reméltük, egész szerkesztőségek kirekesztésére nem lesz még egyszer példa. Azt reméltük, hamis értékrend sem lesz. Azt reméltük, lesz a verseknek még jó éve, de a tavalyi nem volt az.

KONTRA Ferenc

*Az Újvidéki Televízió Versek 1990 című műsorában sugárzott esszéket az elhangzás sorrendjében közöljük, végül pedig Gerold László szövegét adjuk közre, amely nem hangzott el az adásban

LADIK KATALIN: LÁTTAM A KUTYÁKAT

Képi eszköztárában szép, jelentésében mély, sugallatában korszerű létversel ajándékozta meg olvasóit a *Híd* múlt évi márciusi számában Ladik Katalin.

Egy kiválóan fölépített kozmikus látomással állunk szemben, melynek első és utolsó versszaka feszes gondolati ívbe zárja a kompozíció egészét, és pedig a teremtés előtti pillanatnak és a teremtés aktusát animális fájdalommal elsírató teremtőnek a megidézésével.

E gondolati keretben pedig a születés és megsemmisülés, a teremtés és átminősülés, a lét és nemlét dialektikája zajlik felfokozott dramatikával, aminek legfőbb poétikai eszköze a *surrealista kép*, közelebbről pedig a századvégünk tudományos-fantasztikus filmjeinek képvilágát felidéző abszurd, képtelen kép. (Figyeljünk föl például a *fagyos* földből kiemelkedő kutyák, és a *fehér ingben integető* antropomorf, emberformájú kutyák – avagy kutyáemberek – víziójára!):

A vajúdó mindenség látomása áll így össze a versben, melyet mindenekelőtt az foszt meg az időtlenségtől és időfelettségtől, illetve az tesz kor-szerűvé, a század- és ezredvéggel együttrezgővé, hogy sugallata ugyanolyan reménytelen, mint amilyen maga az úgynevezett „korvalóság” is. Hisz a mindenségvajúdás teljes disszonanciájában itt csak a rejtelmesen nem-konkrét *maszk* képzete kölcsönöz a létnek metafizikai értelmet és teljes harmóniát, míg magát a versbeni teremtőt – szemben bibliai elődjével, ki a teremtés fölötti spontán örömet fejezte ki ama nevezetes „látá, hogy jó” konstataálásával –, e versbeni ave nélküli teremtőt immár közel sem az alkotás öröme hatja át; épp ellenkezőleg: az emberi öröm teljes ellentéte, az elhibázott mű fölötti animális, *vonító* kín. . .

Ezzel a találó poénsugallattal válik e vízió igazán maivá és időszerűvé.

BOSNYÁK István

LADÁNYI ISTVÁN: 1990. AUGUSZTUS 2.

„Az első élmény, hogy ami rejt, az vezet” – idézhetném Radnóti Sándor egyik tanulmányának egy mondatát. Ladányi István versében a cím az, ami rejt, ami első pillantásra rejtélyes, mint általában a fókusz- és magjellegű műalkotás-címek: 1990. augusztus 2. De a dátumcím egyben – valóban – vezet is, hiszen egy ablakot nyit meg a versben, egy egész utalásrendszert vezet be. Ez képezi a költemény egyik partját, melynek valóságmagva az említett (közéleti) „hajnali hadművelet”. A másik part az „én szabadkai költő vagyok” versindító kijelentésre felfűzött gondolatsor.

E két képzelt part, a vers e két gondolati íve között cikázik a lírai én tekintete, s mivel cikázik – hol önmagára, hol a világra vetül, majd újra vissza –, a két gondolatsorra vonatkozó állítások nem különülnek el, egymásra vonatkoztatatókká lesznek, egybeáramlanak, egymást erősítik. E folyamatot a költeményben rögzített jelentésbeli vagy hangzásbeli azonosságpárok mélyítik el:

„Én szabadkai költő vagyok, / Ezzel az igével létezem” – és
 „Egyáltalán vannak-e odaát?”
 „Mondatra mondat a költő” – és „Barrelra barrel.”
 térkép – és kézirat
 megmosott cipő – és elmosott ország
 tolltól véres tenyér – és véres történelem
 ez írás mint művelet – és hadművelet
 a „minden mű csatatér” Nemes Nagy Ágnes-i gondolata –
 s egy valódi csatatér felsejlő képe. . .

Ladányi versének térképét a spontánul sorjázó gondolatok rajzolják meg. A spontaneitás révén szinte átérezzük a vers megfogalmazásának lélegzetvételi pillanatát, s a spontaneitás rántja be a versbe, mondjuk, a nyomdászt, s ha kell, példaként Vörösmartyt is.

Egy-egy gondolat egy-egy zárt, rövid kijelentő mondat, megfellebezhetetlen állítás; s köztük néhány tanácstalan kérdés. A feszültséget pedig a két part egyidejű jelenléte: a lírai én szándékosan részletezett privát világa s a történelem közti ellentét szikráztatja fel. S hogy a nagybetűs, „véres” történelem mégsem rántja melodramába a költeményt, arról a vers, s különösen a verszárlat iróniája gondoskodik, mely irónia pedig – tudjuk – megtartó erő, fogódzó a semmi ellenében.

HARKAI VASS Éva

GUELMINO SÁNDOR: ZSOLTÁROS RÉSZEGSÉG

Tavaszi verset szeretnék megszólaltatni. Természetesen nem konvencionálisat, de olyat, amelyben ember és természet gondolati egysége legalább felde-reng. Az ilyen versek éppen úgy ritkák, mint az igazi szerelmes versek is irodalmunkban, így hát bátran ajánlom Guelmino Sándor tavaly a *Híd*-ban megjelent Zsoltáros részegség című költeményét. Tulajdonképpen új a költő is, új és friss a verse is, s mint az eddig megismert költeményeinek java, ez is zsoltáros, amiben én ott látom az ünnepélyességet, az áhítatot, függetlenül attól, hogy Guelmino Sándor szívesen találja kifejezési lehetőségeit a vallásos költé-

szet formavilágában, anélkül természetesen, hogy lemondana laikus voltáról és profán világiasságáról. Engem megragadott egy nemes pátosz is a versében, amely igancsak jól hallható. Egy pátosz, amely – amint látom – legújabb költészetünket befutja általában is, és a nemes mondanivaló jellemzője a versek témájától, képvilágától szinte függetlenül. Vele, általa a költő közvetlenül mutatja meg magát ebben a tavaszi vádbeszédben, amely a problematikus léttel perel, de nem panaszkodik, hanem kép-tényeket közöl a létezés lehetetlen állapotairól. A kép háttérreljölataiban pedig a tavasz és a tavaszban a nagybőjt hangulati részletei látszanak. Ám a költő nem a feltámadásképzetet hozza fel vizsgálatásul, hanem az állításnak egy tagadást jelentő formájában közli: „nem ér tiltás a nyomunkba és nem szökünk”! Tűnődhetünk persze, hogy szabadok lennénk, vagy bátrak vagyunk? Nem, csak tudjuk létezésünk határait, korlátait és a „nullára zártág” reménytelenségével néz szembe velük tavaszi pesszimizmusunk – pesszimista tavaszunk Guelmino Sándor most felhangzó költeményében!

BORI Imre

BÖNDÖR PÁL: NÉMAFILM

Olyan költőként ismerhettük meg Böndör Pált, aki mestereinek a keleti bölcséket tartotta, szándékosan szikár, kopár verseiben ennek megfelelően az emberélet elvontabb kérdései foglalkoztatták. Az utóbbi másfél-két évben azonban jelentős elmozdulást figyelhettünk meg lírájában. Azt is mondhatnánk: világszemlélete európaizálódott, pontosabban kelet-közép-európaivá vált. Ha korábban ittlétünkről szólva a lét kapott hangsúlyosabb szerepet, most az itt került előtérbe. S ennek csak egyik jele, hogy egyre gyakrabban hivatkozik a magyar költészet legnagyobbjaira, sokszor az ő költői helyzetüket is újraélve, újrafogalmazva, olyanokra, mint Berzsenyi Dániel, Vajda János vagy éppen Csokonai Vitéz Mihály a Némafilm című versben.

Egyetlen többszörösen összetett kérdést fogalmaz meg ebben a szövegében Böndör Pál, s ez így hangzik: „Arról hogyan szóljon a vers? hogyan én? hogyan te?” Ez az alkotás gyötrelmeit is megjelenítő kérdés keretezi a verset, ebbe ékelődnek bele a versmellékmondatok, mozzanatosan idézve egy bensőséges cselekvéssort, amelyet egy elutasító gesztus zár le. De a versben megjelenik mindennek az ellentéte is, a cselekvés visszafelé is lejátszódik, akárcsak, mondjuk, egy némafilmben, melyet lehet előre is és hátrafelé is pergetni, így hát ami távolodás volt, visszafelé közeledéssé változik.

Szimmetrikus tehát a versnek a szerkezete. Egy Csokonai-kötet olvasásával indul, és mintegy tanulságként, megnyugvasként a kiindulópontához, Csokona-

ihoz ér vissza. A közte lejátszódó mozdulatsor pedig drámát képes megjeleníteni, a gesztus túlmutat önmagán: egy élet értelme sűrítődik benne.

Szerelmes vers lenne a Némafilm? Hiszen elutasításról és odaadásról, két test ösztönös, intim kommunikációjáról szól! Mindenképpen az. Az is. De ezen túlmenően a benne foglaltak közérzetet is közvetítenek. A feszes szerkezetű vers egyik rétegében a megszólalás, a közeledés lehetetlenségéről szól, s ezzel válik sokunk számára aktuálissá.

TOLDI Éva

BOZSIK PÉTER: FÜGGŐSÉGTÖRTÉNET

Bozsik Péter Függőségtörténet című verse a versírásról mint függőségről, a napi versírás- (és méreg-) adag nélkülözhetetlenségéről szól. Ebből az egész életre érvényes függőségből születnek a versek; a függőség a költő sorsa.

Egy párhuzamot ír le a versben Bozsik Péter. Két egymásra néző, egymásban tükröződő és egymást átvilágító jelentésvonulatot. Ahogyan a hasonló és a hasonlított átvilágítja egymást. Közben pedig, miként tiszteletre méltó párhuzamok, sohasem találkoznak, nem egyesülhetnek.

Egyik oldalon a méregtől való függőség szavai és jelzései: a függőségi viszony, a belövés, a szer, a rákapott, a rászakott, az éhség. A leküzdhetetlen méregéhség. A másik oldalon ugyanezek a szavak és jelzések, de most nem a méregtől, hanem a verstől, a versírástól való függőség szavaiként és jelzéseként. Egy „vidéki”, tolnaisra hangolt „árvacsáth”-helyzet.

Nem azonosítja Bozsik Péter a két egynemű függőséget. Az „olyan, mint” egyszerű modelljével vetíti egymásra a költő a két jelentésvonulatot. Az „olyan, mint” modell mindig jól működik, nem koptatható el, nélkülözhetetlen és „megreformálhatatlan”. Többértelművé és sejtetővé teszi a verset, fel is emeli és le is ejti, a titkok kék ködeibe burkolja és a mindennapi (nyelvi) köz-helyek szintjére süllyeszti. Mindezt egyszerre, egydőben, polifonikusan.

Így kerül a versbe valami játékoság is, meg bőven abból a szomorúságból, hogy nem találhatók meg az igazi szavak, a titkot feltáró és ismeretlen megnevező képek, mozdulatok. A költő szomorúságának forrása, hogy van valami nehézkes közvetítő a tartalom és beszéd között. Valami elkerülhetetlen, ami egyszerre esély a beszédre és versírásra, de egyben leküzdhetetlen akadály is. Erről is megsejtet valamit a Függőségtörténetbe gyűjtött szomorúság. Az „olyan, mint” hasonlatot, sőt egész verset hozó modellje ilyen elkedvetlenülítően nélkülözhetetlen közvetítő. Mint a levegő, a víz, a nagy ég felettünk.

Alcíme is van a versnek: Hangulatlíra Joszif Brodskijnak – így hangzik. Tisztelgés (is) a vers a külföldre menekült nagy orosz költő műve előtt, aki

1987-ben irodalmi Nobel-díjat kapott, de fontosabb a műfaji megjelölés az alcímében, az, hogy „hangulatlíra”. Mert a vers jelentéspárhuzamából felsejlő szomorúsághoz még hozzáad némi iróniát. Valami enyhén, rejtetten gúnyoló-dó élcet. Az életre menő és az életbe kerülő megfertőzöttség a versírással, amiről – első szinten – a vers beszél, és ezzel szemben a műfaji megjelölés, a hangulatlíra, ami – ha így egybeírta Bozsik Péter – végül is egy legyintés csupán, önironikus fintor, vakkantás, valami idegenség. Mintha azt mondaná, lám, milyen jól működik az „olyan, mint” modell, simán, olajozottan, amott meg áll valami kietlenül okoskodó, valami műfajt mímelő összetett szó, aminek a jelentése ironikusan édes és léha.

Ezért is meggyőzően jó vers Bozsik Péter Függőségtörténet című költeménye a *Híd* múlt évi júniusi számából.

De elmondom, miért választottam az elmúlt év annyi jó verse közül éppen ezt.

Sok verset olvastam a *Híd*, az *Üzenet*, az *Új Symposion*, a hetilapok, a napilap oldalain. S kilátástalannak látszott, ki tudom-e választani a szerintem legjobbbat. Mert nincs legjobb vers. De erről nem is érdemes beszélni. S akkor Márai Sándor *Naplójában* ráakadtam egy 1947-ből származó feljegyzésre. Így hangzik: „Mi kezdődik? A csajka és a terror. / Több verset olvasni. Elbutít a történelem.” Sohasem lehet tudni, hogy mi kezdődik, nem lehet tudni, hogy mi jön el. A csajka és a terror, az elbutító történelem készenlétben áll. Olvasunk több verset. Bozsik Péter verse még azt is megmondja, miért éppen a vers a legjobb önvédelem, szinte az egyetlen vigasz az örökös bizonytalanságban. Mert a vers írta az életet, a halált, a sorsot, a mindennemű függőséget. Erre tette fel a költő az életét. Ez minden, és ez a legtöbb. A versen innen az elbutítás eszközei állnak ugrásra készen.

BÁNYAI János

SZIVERI JÁNOS: JEHOVA TANÚI

Ha a költő immár „a nyelvet is alig töri – s tűri”, az életét is alig éli és viseli el. Kihunyóban van az a világ, amely olyan pusztulással szembesít, hogy elakad a szó, megnyílik a Semmi. „Megszólalni is, elhallgatni is mind mily érdektelen”, vallja a költő, s a „semmitmondás roppant égisze alatt” az elhallgatás állapotából – „mint szélben a búz” – átúszik a némaságba. Kozmikus az a fehérség, az a vákuum, melynek botrányos tényével mégis meg kell küzdenie.

„Az enyészet megmozduló tervével” vívott „közelharcban” a megszólalás, „az emberi hang” egyre kevésbé jelent önvédelmet. A leegyszerűsödés, a tisztánlátás, a kíméletlen helyrerakás igénye hozza létre a verseket, hogy az „izzó

liliomok” végső látványáról, legyen, aki tanúsítson. „A lét provokatőre” csak most látja, mennyire igaza volt, midőn megállapította: „tökéletlenkedik velünk a világ”. A banalitások botrányos és aljas gépezete őrli fel életünket. A tanúságtevő elhűlve nyugtázza a riasztó hitványság pucér idomait. Leépül őstényeire a lét, képletébe bevésődnek az örök ráncok.

A világ hiábavaló tényeit azonban a költő nemcsak feltárja, de le is döfi. Előki magától az égi felhőket, melyek „mint nadrágon a flekkek, teljesen olyanok, amilyenek lettek”. Feketehumor járja át az abszurd empiriát, s általa élménnyé válik a megtapasztalhatatlan. Feltámadást tervező „hevülő állat”-lényünkről csak groteszk karikatúra készülhet. A „felmagasztosító túlvilági kúra” is immár csak nemi aktus formájában képzelhető el: a költő lerántja magához „isteni mását”, a teremtőt. Az irracionálissal folytatott közösülés az ellenpontoszó világgép végállomása. A Sziveri-féle vágánsköltészet belép az őstények sorába, az utókorra hagyományozva vakmerő és ünnepeyles disszonanciáját.

CSÁNYI Erzsébet

BÖNDÖR PÁL: NEM ÉRTEM

Böndör Pál *Nem értem* című verse szerelmes vers. Látszólag szenttelen, tárgyilagos megállapítással kezdődik – „Lehetnénk együtt” –, de a feltételes mód, lehetnénk, egyszersmind belülről, mint láthatatlan kór, kezdi ki a tárgyilagos közlést. Lehetnénk, de nem vagyunk. Hogy miért, arról szól a vers, azért íródott. Tovább olvasva nemcsak a feltételes mód kap nyomatékot – „lehunyám a szemem” –, hanem a vershelyzet is egyértelművé lesz – „mint most teszem” –, a feltételes mód a vágy, a kívánság következménye. Valaki lehunyja a szemét, s azt képzeli el, ami nincs: a másikat. A vers tehát nem a beteljesülést hirdető, hanem a másik hiányáról szóló, emiatt panaszkodó szerelmes versek közé tartozik. A hiány fájdalomról ír Böndör Pál. S ezt nem a szerelmes versekre gyakorta jellemző romantikus jelzők, képek segítségével közli, mondja ki, hanem végtelenül egyszerűen: „úgy rágnám be magam, mindennapjaidba apránként, mint az egér rája be magát a falba”. És ez az egyszerűség hitelesebb, őszintébb, de fájdalommasabb is minden szívárványos, lázas képnél. Ezt az egyszerűséget folytatja a vers második részének nyitó mondata is: „Mit csinálsz most?” – kérdezi a költő a másiktól, aki nincs, aki hiányzik, de akire neki annyira szüksége van, lenne. A vers második része, szemben az imént bemutatott elsővel, amely szinte tüntet egyszerűségével, költőietlenségével, csupán a feltételes mód többszöri említése jelez némi bonyolultságot, ez a második rész látszólag folytatja az első közlésmódját. Látszólag, mert a legmindennapibb kérdéshez – „Ugyan milyen elveszettnek hitt hitvány holmiért hajolsz le

éppen?” – váratlanul kettős értelmű, kétféleképpen érthető szókapcsolat tárul. A „nem értem”. Vagyis másért, valamiért, nem értem. Álljunk csak meg egy pillanatra. Miért is lehet lehajolni? Sok mindenért, többek között valakiért is, valakinek az életéért, megfogni, magunkhoz emelni azt, „aki ez ideig még el sem” vészett, de ettől függetlenül nincs, lent van, valahol nagyon lent, a padlón, ahogy mondani szokás. Ugyanakkor a vers utolsó mondata más értelmet kölcsönöz a „nem értem” szókapcsolatnak: nem értem, hogy „Miért van így, ahogy van, ha lehetne másképpen?” És erre a kérdésre – hasonlóképpen mint arra, amit gyönyörű versében, az Esti kérdésben Babits Mihály fogalmazott meg: „miért nő a fű, hogyha majd leszárad? / miért szárad le, hogyha újra nő?” – nincs felelet. Annyira természetes, igaz, hogy válaszolni sem lehet rá. Csak kimondani, leírni – hátha a másik felel rá, az, akivel együtt lehetnénk, de nem vagyunk. Aki lehajolna értem. Hogy miért nem teszi? Nem értem.

GEROLD László

Aleksandar Sekulić: Fejtanulmány

VAK SZENVEDÉLYEK ORSZÁGA

B O R I I M R E

A világhírt Ivo Andrićnak a II. világháborút követően megjelent regényei szerezték meg, az Andrić-irodalom egybehangzó véleménye szerint azonban – Slavko Leovac közhelyszerű megfogalmazásában – Andrić mindenekelőtt novellista volt. Jellemző lehet, hogy az Alija Đerzelezzel írott novellatriptichonjának kétségtelen sikere után (két kiadást is megért nyomban!) az egymást követő novellákat már egy nagyobb egységes terv szerint, ciklusként sorolja kötetbe 1924 és 1936 között – olyan módon, hogy az 1936-os kötet, a *Pripovetke* (Elbeszélések) a „második könyv” alcímet, illetve a II. jelzetet kapta, bizonytalanságban hagyva az olvasót, vajon a *Pripovetke* címet viselő 1924-es vagy az 1931-es kötetére utal-e a számozás. De hogy ciklusterv foglalkoztatta, és az fogalmazódott meg az írói tudatban, az 1924-es kötet rövid bevezetője is mutatja: „Ezek a törökökről és a mieinkről szóló elbeszélések egy munkának (körülbelül középső) része, amely az *Alija Đerzelez útjával* vette kezdetét, és máig befejezetlen.” Ugyancsak 1924-ben írja a cikluskonceptióra mutató információját *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine* (A szellemi élet fejlődése Boszniában a török uralom hatása alatt), imígyen: „Mind tartalma, mind alapeszméje szerint ez az értelmezés kapcsolatban van más munkáimmal, amelyeket más formában és más alkalommal készítettem.”

Mindezek alapján jogosnak látszik az 1936-ig írott novellákat a doktori értekezésével egyetemben egységes kompozícióként olvasni és értelmezni, őket szoros történetiségükben fogni fel. S ha talán a novellák első sorozata alapján nem is, a doktori értekezéssel szoros kapcsolatuk alapján egyértelműen állíthatjuk, hogy Andrić szépírói tervének középpontjában az ő Bosznia-élménye áll, és ezt próbálja megfogalmazni mind szép-, mind pedig értekező prózájában.

Alija Đerzelez története tündérvilágban játszódik, még ha holttestek lengenek is az akasztófán a hős útja végén. Az újabb novellákban egy másfajta, jelképiséget hordozó (és elsősorban azt kifejező) Bosznia-képet fest Andrić:

sorsképeket, amelyek az emberi létezésről hordoznak szépirodalmi tényeket. Egy bensőbb, intimebb körben a *ridegség*, a külső formákban a *mozdulatlanság* és *állandóság*, minden vonatkozásban pedig az emberrel szemben álló világidegenség a jellemző, s mindennek lírai drámáját már megélte és megírta lírai versprózájában. Benn, az emberi élet kis színpadán, a „boszniai házakban oly gyakori, dermesztő tisztaság, amely riasztó és taszító” (*Táborozáskor*), az ilyen szobák „jobban hasonlítanak oltárhoz, mint élő emberek lakhelyéhez” (*Szerellem a kisvárosban*). Kinn, a természetben, a Višegradot övező dombokon ugyanakkor minden azon van, hogy a lét visszakapja egykori, elsődleges formáját – ezek a dombok „mindent ledobnak magukról, mint gyűlölt öltözéket” (*A rzavi dombok*). S milyen volt a világ ősi egyszerűségében?

„Ilyenek a rzavi dombok az első emlékezésekben: formájukban mindig ugyanazok (van valami erőtlől duzzadó és vigasztaló a gondtalan, mindig ugyanolyan körvonalú dombokban, amelyek lábánál leéljük életünket!), de színükben megállás nélkül változók. Télen egyhangúan fehérek a vastag hótakaró alatt vagy ezüstösesek a dértől és fagytól. Nyáron, a rekkenő melegben a könnyed álmos ködpárák kontúrja uralkodik forró napokon. De legcsodálatosabb őszelel, amikor minden változik és átalakul, megjelenik, elrejtőzik vagy eltűnik. Akkor a dombokat érettség és fény önti le, és annyi szín, amennyit a nap adhat a földdel, vízzel, levegővel termékenyülve. Pirul (minden árnyalatában) a szömörce és ostorménfa, sárgul a mogyorós és a nyárfás, a vadalmafák levelei megsötétednek és gyorsan lehullanak, a meztelen ágak között megmutatkozik egy-egy nyírfa, szürkén és ezüstösen jönnek a kaszált rétek, a megpörkölődött és barna tarlok; a páfrányok rozsdás színt kapnak, és csak ritka bokornak jut eszébe, hogy kivirágozzék, és a csipkerózsza is megpirosodik, a galagonya meg a kecskecsöcsű szőlő is beérik.

És ha a meredekebb oldalon végig is megy lakodalmi menet vagy temetés a gyalogbodzák között, az már nem rontja el egy pillanatra sem a színek békéjét és összhangját. Néha-néha új ház vagy hambár épül valamelyik faluban, és a frissen gyalult deszka a fenyőfák közül nevet, és messziről a szembe tűnik, de az esők és a szelek gyorsan megszurkítik, megsötétítik és a környezettel kiegyenlítik.

Így múlt ősidők óta el a dombok élete egészséges egyhangúságban, a megmerevedett formák alatt pedig úgy tűnt, hogy semmi sem fejlődik, és semmi sem pusztul, annyira hasonlított az új búzavetés a tavalyihoz, ahogyan a megboldogult az újszülöttre...”

Ez a létmetafora bővíti a boszniai író, de a Boszniába érkező idegent is. Andrić bizonyára ismerte Henri Massieu de Clerval 1855-ös utazásáról írott jelentését, amelyben a fiatal francia utazó azt is feljegyzi, hogy az élet Boszniában az évszázadok során alig változott, hogy Bosznia Európa legmozdulatlabb földje.

Ebben a tájban lehet-e másmilyen az ember élete, mint amilyenek az And-

rić-novellák láttatják? Kihágás a jelenléte ebben a világban, és az élet, ha kegyetlenül, ha lassan, ha tévutakra tévedően, de a kihívás szörnyűségei felett végül is diadalmaskodik. *A rzavi dombok* mutatják kezdetben, később a *Híd a Drinán* példázta, hogy Andrić epikus időélményének ez a létfelismerés az alapja, de a novellák koncepcióját is ez szabja meg: körülményes expozíció után egy rövid, drámai kulmináció, hogy azután elsimuljon az élet hullámverése, mintha nem történt volna semmi, ami kihágást jelentett a hétköznapival, az általánossal szemben, függetlenül ennek valódi mértékétől, tehát attól, hogy vak, perverz szenvedély megnyilatkozásáról van-e szó, vagy arról a kisebbről, amit egy cirkusz megjelenése okoz. A drámai magban mindig ez a törvényszegés lappang, amelynek érvényessége mindig rövid életű. Ezért kapnak (néha az írói szándéktól függetlenül) jelképi bélyeget a történetek, s a mitológia felé mutatnak a lét egyetemes képleteiként. A törvényszegés, a korlátok áthágása fogalmába pedig a vétek is beletartozik. A második világháború utáni első értelmezők a vétek problémájánál állnak meg, mint tette Petar Džadžić is. „Mit mutat Andrić elbeszéléseinek egy egész sora? Az ember a félelem, a rossz közérzet, a kétségbeesés és a rémület révén szerzi meg a bűn tudatát. Ez a tudat alaphelyzet, és ellentéte minden lehetséges harmóniának. Az egyén bűnössége eredendőnek és definitívnek, a szenvedés pedig a megváltás egyetlen lehetőségének látszik.” És meg lehet állni az undorfogalomnál is, hiszen Andrić évgyűrűs elbeszéléskompozíciójában ennek a „gyűrűjét” is látjuk már első, 1924-es kötetének második novellasorában, amely a „mieinkről” szól, s első darabja a *Dan u Rimu* (Egy nap Rómában), záróköve pedig az *U Alhambri* (Az Alhambrában).

Az ihlet szeszélye pedig úgy hozta, hogy az Alija Đerzelezzről szóló novellák után az első szépirói próbatétel éppen az *Egy nap Rómában* legyen 1920-ban, mely határozott lépés (világlátás szempontjából mindenképpen) a *Mustafa Madžar* koncepciója felé, amely Andrić egész írói felfogásának központi novellája. Rómában, mondja ennek a novellának a hőse első megszólalásában, „csupa útonálló mindenfelé”! S ez a novella formájában is a „helycsinálásról” vall: nyoma sincs a zártabb novellaformának, a szabályosságoknak, a figyelmen kívül hagyott, dramaturgiailag is kidolgozott és megindokolt történetnek, a hősből vagy a környezetében lejátszódó vagy lejátszódott konfliktus bemutatásának. Andrić novellája egészen laza keretet mutat csupán, s talán a *téres* lehet a leginkább találó jelzője ennek az elbeszéléstípusnak, amellyel Andrić itt valóban írói merészséggel próbálkozott. Zárt elbeszélőformában egy Nikola Kriletić típusú ember viselkedését nehéz lenne megfigyelni, illetve megfigyeltetni. Teljesen kifelé, a világ felé fordul, belső életét nem, de jellemét fő vonalaiban nagyon is megmutató embert ábrázol, aki erőszakosságból, gőgből, egoizmusból többet kapott a sorstól, mint a legtöbben. Slavko Leovac, aki elidőzött Andrić-tanulmányában ennél a novellánál, a hőst „kérlelhetetlen egocentrikusnak” és „nevetségesen melankolikusnak” minősítette. Andrić mintegy helyzetről helyzetre kíséri, viselkedését figyeli, és bár anekdotikus-le-

gendás az írói látásmód, az apró epizódok nem anekdoták, hanem legfeljebb mozaikkockák, amelyekből egy „hetvenkedő katona” egy napjának a képét állítja össze az író.

Kezdi legendás modorban:

„Abban az időben, amikor a mieink szétszóródtak a világban, kimenekült a mostari Nikola Kriletić önkéntes hadnagy is. Súlyos seb a térdén, mely nehezen gyógyult, és a mellén nagy kitüntetés, melyet csak ünnepnap hordott, önkéntesként és futárként bejárta a legtöbb európai fővárost.

Azt mondják, hogy sehol sem csodálkozott.

Ítéletei országokról és városokról vagy elragadóak, vagy lesújtóak, de mindig kurták voltak. A legrövidebb a rómairól szóló volt – »Csupa útonálló mindenfelé!«” (Polácsi János fordítása nyomán.)

Majd csak e rövid legendás információ után kezdi a hős egy római napjának a történetét elmondani, amely szerelmi vágyának a „sétája” is volt az Örök Városban. Ugyanaz az érzékiség dolgozik benne, ami Alija Đerzelezt is végigűzte Višegradtól a szarajevói úton. Délelőtt még jó érzés tölti el, amikor az egyetlen római anglikán templomban, ahová az eső elől menekül be kíséreléssel, illetve gondolatban: „It is long Way”. Délután egyedül megy tovább a városban. S milyen tekintettel és indulattal? Hogy a parkban „kis leánykák a padokban lábaikat maguk alá húzzák”, amikor meglátják. Estefelé már „vadászta a nők tekintetét”, s az „egyik után, aki ránevetett, bement a kapualjba”. Sötétedés után kis étteremben ül, mintha kivételes pillanatot élne meg, „mindent betöltő örömet” érez:

„Ekkor magához közel észrevett egy párt. Kopasz férfi és karcsú, fekete nő, az asztal alól kikandikálnak fekete harisnyás lábai, Kriletić ismét bort rendelt. Köhintett, az asszony ránézett, mire ő lassan rákacsintott bal szemével, amúgy ittasan.

Gondolva, hogy vagy nem látta, vagy nem értette meg, hogy érthetőbb legyen, Kriletić a szemöldökével intett és a fejével és szemeivel a férfire mutatott, és akkor – eh! – a szemébe nézett egyáltalán nem kétértelműen.”

A primitív mentalitás virul ki a római éjszakában. A nadrágját éjjel a derékaján „vasalja”, az este egy étteremben Rómeóként, majd izgága részegként lép fel, akit az étterem vendégei kicipelnek az utcára, és a szökőkút vize alá tartanak. Közben az emlékezés apró, majd erősebb lökései következnek be – Kriletić életének mozaikjai sorakoznak, amelyek a jelen és közvetlen közelmúlt ábráját adják, Kriletić életrajzát formázzák. Azt még az írótól tudjuk meg, hogy önkéntes hadnagy, aki a világháborúban sebesült meg, ellenben az emlékezés dobja fel azokat az adalékokat, hogy annak idején kidobták a kereskedelmi iskolából, hogy egy Bugarszkanak nevezett színésznővel mulatozott; Karlócán szerzetesekkel iszogot, és „valami szerémségi zsíros nótát” énekelnek, Szarajevóban a Hadži Lelesić kocsmájában verekszik, amikor a koc-

máros azt mondja, az Ivan-planinán az alagutat el kellene torlaszolni, hogy a hercegovinaiak ne mehessenek Szarajevóba. Dagadnak tehát benne az indulatok, a múlt egészen közel kerül a jelen pillanathoz, és azonosulni látszik az egykori szarajevói kocsmái a mostani rómaival.

Az első világháború utáni világ képe van a *Noć u Alhambri* (Éjszaka az Alhambrában) című elbeszélésében is, amely először első novelláskönyvében jelent meg, feltételezhetően kompozíciós megfontolásból. Ebben is azt az új világot állítja elő művészileg, amely a régi Európa romjai alól frissen dobta fel magát, és mámorosan kezdte élvezni az életet valamiféle egyetemes habzsolás és harácsolás lázában. A bukaresti mulató, ahol összetalálkoznak különböző világtájokról érkező férfi és női alkuszok, kalandorok és diplomaták, korszintér, és az *Egy nap Rómában* Kriletiće a legpontosabb megfogalmazója ennek a győztes filozófiának:

„És miután megkeresztelte a páholyokat, a kemény fedelű étrendet és ital-kártyát a középső páholy asztalára dobja.

– Ez az Alkotmányotok, és én vagyok a miniszterelnökötök, és hadd látom, ki mer nem inni most már.

Mindenki kiabál, és egymás szavába vág.

– Mi vagyok én? – kérdezi tolakodóan a kladovói fiatalember:

– Te vagy a népegészségügyi miniszter.

– Mit csinálunk ezekkel a románokkal és svábokkal?

– Ők nemzeti kisebbségek. Megvannak a joaik.

– Majd adok én nektek jogokat a hátatokra – rikoltja Kriletić.

– Az oroszok pedig a menekültek.

– Rendet akarok! – parancsolja Kriletić, most azt akarja ez az állam, hogy exet igyunk!

– Ex! Ex! Ex!

Mind a három páholy iszik.”

Ez a kortárs hős Alija Đerzelez inkarnációja, s ő is állandóan úton van, mint volt Alija Đerzelez. Alija kőbor lovag, Kriletić diplomáciai futárja az éppen megalakult délszláv államnak, aki Rómában is egy napra tűnik fel, s másnap már továbbutazik Korfu szigetére, míg Róma előtt Londonban járt. Az *Éjszaka az Alhambrában* című elbeszélésében Andrić ismét a nyomába szegődik, 1921-es bukaresti szolgálati idejét elevenítve meg az 1924-ben megjelent novellájában. A benne megfogalmazódó tapasztalat különben egészen konkrét és az író impressziójaként a sajátja, amikor Bukarestet írja le. Ha 1921. december 8-án Zdenka Markovićnak azt írja, hogy a román fővárosban a kocsisok hosszú bársonykaftánt viselnek télen, akkor 1924-ben ezt az adatot beleírja novellájába: „Mint mindenütt a világon, a kocsisok itt is kiabálnak és káromkodnak. De ezek mind nagydarab, vidám emberek bársonykaftánban és magas kucsában.” Alaphelyzetét tekintve ez a második Kriletić-novella megismétli az elsőt, részben pedig visszaul motívumaiban a Đerzelez-novel-

lákra. Csakhogy most nem a višegrad-i hán vagy a római kis étterem a színhely. Az Alhambra bukaresti éjjeli mulató, ahol Kriletić verekedést provokál, s nyomában a vendégsereg tör-zúz a mulató páholyaiban, ahol igazán nemzetközi társaság tivornyázik. Andrić gondosan számba veszi, eposzi seregszámlájában bemutatja a vendégeket, mint tette a Đerzelez-novellákban is. Vannak ott a jó üzlet reményében Bukarestbe utazó belgrádi és kelet-szerbiai kereskedők, ott van egy zágrábi üzletember, kereskedelmi képviselő embere – mind venni vagy eladni akar. A narrátor román petróleum vásárlását szeretné nyélbe ütni a Simon és Társa céggel, és az Alhambrába román kísérőjével (elegáns, sovány, sápadt arc, monokli) lép, míg Kriletić szekvesztrált sleppek ügyében utazik, és már három hónapja van Bukarestben – eleven példaként annak a ténynek, hogy a román adminisztrációval nem lehet semmit elintézni, ezért járja nappal a hivatalokat, esténként pedig az Alhambrában éli világát. Velük van még egy francia (fél szeme üveg) és egy erdélyi szász, körülöttük pedig a mulató lányai főnökükkel, az orosz emigráns férfival, és feltűnik egy testes magyar nő is, akinek a már részeg Kriletić éppen a csípője méretét akarja megállapítani, miközben magyarul beszél vele. Valóban „címeres tolvajok” tivornyáznak az Alhambrában, ahogyan Kriletić mondja róluk. Szól a zene, román cigányzenészek húzzák felváltva egy néger dzsesszzenekarral. A narrátor pedig felkínálja a tanulságát is e részeg éjszakának az értelmetlen lét projekciójában: „amilyen vidáman és reménnyel telve érkeztünk meg... olyan álmatlanul és elkeseredve, dolgunkvégezetlen utazunk tovább másnap délben”. Románia a bizonytalanságok földje Andrić interpretációjában, hogy is ne, amikor Temesvár után széthullik a vasútvonal, annak előlegeként, ami az utasokra a fővárosban vár – lényegében így kerül egy létsíkra a régi, török kori Bosznia és a világháború utáni modern Románia élménye Andrić világképében.

A „különös éjszakák”, ritkábban *különös pillanatok* gyöngyszemeit ott találjuk a korai Andrić-novellák második, a monarchiabeli életet festő elbeszéléseinek évgyűrűjében is. A *Ćorkan i Švabica* (Ćorkan és a sváb lány) 1921-ből, a *Ljubav u kasabi* (Szerelem a kisvárosban) 1923-ból is mintha azt jelezné, hogy az emberi létnek vannak rendkívüli állapotai: a *tombolás* ott, a lét vélt csúcspontján, ilyenkor a lélek izzása transzformálódik fizikai megnyilatkozássá, rendszerint a szerelem vagy a mámor, az alkohol csillagképe alatt. „Van éjszaka – magyarázza a *Ćorkan és a sváb lány* című novellában –, amikor a kaszaba kicsi lesz a korhelyeknek. Az őszi ég alacsony, s a csillagok nagyok, minduntalan lemorzsolódnak és a mélységbe hullanak. Messzeségek és magasságok dübörögve közelednek hozzájuk. A szelekkel és a zúgással, melyeket minden ember körös-körül s magában érez, tulajdon megnövekedett, hatalmas, megváltozott és idegenné vált hangját egyesíti. Az erő és a nagyság előtt a könnyed léptek és kerekre tágult szemek előtt a kaszaba olyan, mint valami játékszer.” (Csuka Zoltán fordítása nyomán.) Ilyen kivételes éjszakát él meg a narrátor a bukaresti Alhambrában Nikola Kriletić vezényletével. És Kriletić római éjszakája is kivételes, legalábbis rendellenes. A *Ćorkan és a sváb lány* cí-

műben Ćorkan egy új létszegmentumba kerül a cirkusz megjelenésével, mert buta szerelemre lobban, akárcsak több helybeli férfiú, köztük nemcsak együgyűek, hanem tekintélyes iparosok is. A háttérben ott a boszniai kisváros, a kaszaba hétköznapi élete a maga primitív mentalitásával, parodisztikus karakterével, hiszen Avdaga Sarač például a századvég kedvelt mitológiai jelenetét, Lédát a hattyúval a cirkuszi céllövöldében reprodukálja minden találatával: „Mindig csak egy céltáblára lő, ez középen áll, s mögüle, ha a lövés talált, Lédá emelkedik fel a ráboruló hattyúval, amely kettőt-hármat csap a szárnyával, s aztán az egész jelenség ismét eltűnik.” Avdaga pedig: „Odébbmozdul egyet, úgy szemléli a fehér bádogból készült meztelen asszonyt s rajta a hattyút és félhangosan mormolja maga elé – Tyű, micsoda fehér asszonyszemély, a kutya teremtésit! S a szeme ragyog, mint olyan emberé, aki jó puskában s asszony-népben is nagy szakértőnek számít.” (Csuka Zoltán fordítása nyomán.) Nyilvánvalóan csak az ilyen típusú városkában nőhetett a „kis cirkusz szegényes kis táncosnője a kaszaba végzetes és titokzatos sztárjává”, Ćorkan pedig amolyan boldogtalan falusi Rómeóvá. „Egy cigányasszony s valami anatóliai török katona, aszker, szerencsétlen fattya, az egész kaszaba hordára és szolgalegénye s egy kicsit falubolondja is volt”, aki „ahányszor lakodalom vagy ünnepeg akadt, mindannyiszor zöld meg piros, rongyos gúnyába öltözött, fejére róka-farkas nagy kalpagot rakott, így táncolt és ivott, mint a csaus, az eszméletlenségig”. Az is a rendestől különbözik, hogy egy Ćorkan vezetésével ül be a városka majdnem minden eszét vesztesse „gazdája” részeg ötlettől vezetettve éjjel a cirkusz sátra alá, hogy lássák a kötél-táncos sváb cirkuszi lány utolsó, csak nekik szánt lejtését a kötélen – természetesen hiába, mert a rendőrség lép fel a lány helyett. A társaság a lányra várakozva a csodára várt:

„Sápadt, hajnal előtti óra. A testek kihűlnek és kimerülnek, a látás gyengül, a tudat kialszik, az étvágy kihuny. Az egyedüli, ami az eltompult, szertehullott tudatot még felébreszteni képes, a gondolat csiklandó forrósága valami csodálatosra és rendkívüliire, mint amilyen egy idegen női test lebegése lehet a drótkötél felett, vagy bármi más, ami fájdalmas, szilaj vagy szégyenletes.” (Csuka Zoltán fordítása nyomán.)

Tehát egy korizlés provinciális megnyilvánulása, így egy torz lét képe van ebben az Andrić-novellában, hogy a feloldást a kén és a kín élményéből Ćorkan rettenetes megveretése hozza meg, ami a cirkusz megérkezésével meghibbant életrend helyreállításában manifesztálódik. Ćorkant szerelmi vakvága sodorta ebbe a rendkívüli állapotba, amit Andrić gondosan ír le:

„Ćorkan úgy megváltozott, mintha szerencsétlenség érte volna. Szédülés kerülgette, még álmában is reszketett, mindig veszedelmes magasságban, valami meredély szélén érezte magát, s egyre magasabbra kúszott. S ebből a magasságból nézett az életre meg a kaszára. Szívében egyre nőtt a szerelem, s úgy érezte, hogy ezzel ereje is növekszik.” (Csuka Zoltán fordítása.)

Amikor Ibrahim Ćaus a nevezetes éjszaka után ecetbe áztatott bikacsökkal verte, a fájdalmas első napok után a létezés nirvánájában érzi magát, és bol-

dog – függetlenül attól, milyen boldogság is az! Még az sem fáj neki, hogy mindenki őt bántotta, a „sváb nő is, meg az előljáró, a gazdák is, Ibrahim Čaus is”.

A másik monarchiabeli története a *Szerelem a kisvárosban* is mentalitástanulmány, „pozitivistá” novella, ha arra gondolunk, hogy ismét csak azt figyeli, hogyan jut el az ember a maga kivételes helyzetébe, amely minden esetben a *kivételes öröm* alakját ölti fel. Amit az első novellákban észlelt és írt le, itt, 1923-ban a *Szerelem a kisvárosban* című elbeszélésben magyarázni is próbálja a hely, az idő, a körülmények függvényében. Az életszintér Višegrad, és az a sajátossága, hogy nem a kedvező körülmények és a természetes fejlődés produkálta a települést a rzavi dombok, olujaki szirtek és liještani magaslatok között, hanem a híd ösztönözte az embereket, hogy ott a Drina partján megtelepedjenek, mert a szükség és a vagyonszerzési vágy hajtotta őket. „Mióta léteznek – olvassuk –, soha benne nem volt béke, biztonság, sem egész évi vidámság.” Sorakoztatja az egészen negatív minősítéseket: „zárt látóhatár, sovány föld, vad éghajlat, gyakori fosztogatások és háborúk. . .” Csoda-e – kérdezi –, hogy már a gyerekek is harcias és mániákus arcvonásokat viselnek? A szülei sem különben: az apák korán megöregszenek, kinézésük komor lesz, meggörnyedve járnak, tekintetük éles, hunyorgó, maguk szótlank és gondterheltek. Nos, a vidámságot ugyan nem ismerik, az életöröm azonban belőlük is feltör, mint „szilaj szenvedély és kihágás, magános vagy társas”. Még a Spanyolországból érkezett szefárd zsidó lány, Rifka is ennek a kényszernek engedelmeskedik, amikor enged a volt dragonyos főhadnagy, a horvát nemes fiú, Ledenik ostromának, mielőtt erőszakkal férjhez adnák Bijelinára. Egy horvát dzsentrilegény tör be az öreg Papo virágoskertjébe, ahonnan a harmadik éjszakán a lány bátyja űzi ki rajtaütésszerűen. A lány előbb az öntudatlanságba, később a keresett halálba lép át. A Monarchia életvitelének pecsétje van ezen az Andrić-novellán: Ledenik karrierje, levelei tisztársához, Durneis Gézához, protekciózása az erdészetnél Višegradon, azután fenn a fakitermelés terepén a hegyekben, végül Szarajevóban – kort jellemez. De a hely szelleme a babonákban ott van minden novellaepizód mélyén: a lány halálán megrendült és megrémült zsidók, a halállal összefüggésbe hozott nyári aszály, a törökök esőt kérő körmenete és a keresztények sírgyalázása (a Magyarországról odaköltözött Petar szerint nem lesz addig eső, míg a vízbe fúlt leányt ismét nem adják vissza a Drinának, vagy ha azt nem, sírját kell hét dézsa vízzel meglocsolni) helyi és általános emberi babonákban mutatkozik meg. És mert az Andrić-novellákra oly jellemző a végkifejlet, amely nem tragikus a fogalom általános értelmében, hanem feloldozó, valamilyen formában a boldogság is megszólal sajátos dallamként itt is! Az aszály ugyanis tovább tartott, hiába volt a babonás esővarázslat, a síröntözők vezére rettevésben él, páni félelem fogja el a sötét szobában, ahová bezárkózott, a zsidó Papo családja elzárkózott a világ elől, fönn a hegyekben Ledenik szenved a szűnyogoktól, a bosnyák parasztok vontatott gajdjától, a tücsökzenétől, a rókák neszétől. Ám a nyár végén megjön-

nek az esők, jobbra fordul az élet: Papo két fiát nősíti nagy vigalommal. Ledéniket Szarajevóba helyezik át, és Perkónak, a bocskorosnak, felserdült a lánya, meg is akad a kujonok szeme rajta, mikor irulva-pirulva halad el előttük az úton aprózva lépéseit. Jellegzetesen *polgári* novella lehetne a *Szerelem a kásvárosban*, amilyeneket általában a századforduló idején írtak szerzte a világon, ha Andrić nem ellenpontozná Ledénik történetét, mert az ő boszniai kalandja képezi valójában a novellatörténet ívét, amelyhez Rifkának, Milan Glasinčanin (ő örül bele a sírlocsolásba) és Perko bocskoros lányának a története kapcsolódik, a háttér sötétebb tónusát pedig az esőt könyörgő mohamedánok határjárása adja. Az európai novellahagyomány ilyen módon helyi színekben pompázva nő túl önmaga keretein, s válik a forma klasszikus változatai ellenében, ha nem formátlanná, de mindenképpen laza kötésűvé, egyben nagy felvevőképességűvé. Nem véletlenül Andrić éppen *A rzavi dombok* novellakrónikája mellett jelölte ki helyét elbeszéléskötetében.

A törökökről szóló novellák „évgyűrűjének” két (egy halványabb és egy sötétebb) sávja van. Az egyikben a legújabb kori idők anekdotikus felfogásban rajzolt képét látjuk (*U musafirhani* – A muszafirhanában), a másik is kedélyességbe torkolló történet (*U zindanu* – A tömlöcben), egyúttal mind a kettő Andrić történelembúvárlatainak a mellékterméke. Doktori értekezésében foglalkozott ugyanis a keresztény boszniai kolostorok ama kötelezettségével, hogy megvendégeljék az oda szállásért betérő törököket, amiért általában egy külön helyiséget építettek a kolostorok mellett, és ezt az elkülönített helyiséget nevezték muszafirhanának. Ugyancsak értekezésében tárta fel azt a vitát, ami a boszniai katolikus és görögkeleti egyház között folyt az adózás ügyében, ami *A tömlöcben* című novella csattanójába épült. Ezek különben Andrić első, úgynevezett barátnovellái. A történelmi jelenségek itt is a körülmények koloritjában csapnak le az Andrić-novellák tanúsága szerint, és bár a törökök nem főszereplők, illetve nincsenek előtérben, korhoz kötő szerepük kétségtelen, mert ami a két novellában megtörténik, úgy csak a jelzett, a török hatalmi mentalitás és logika adta körülmények között történhet meg.

A muszafirhanában az alakteremtő novella, s nyilván írói eltervezettséggel került első novelláskönyvének élére. Marko Krneta barát (még három novella hőse) a humor derűjében fürdő novellahős, aki testi mivoltában is rokonszenvet ébreszt, lelkiségével pedig mosolyt fakaszt, mintha Alija Đerzelez szelídebb alteregója lenne, miközben a haldokló janicsárral eltöltött napjainak epizódjai peregnek, amelyekből egy sikertelen térítési akció megmosolyogni való története kerekedik ki. Nem is az a fontos, hogy a Marko atyára bízott janicsár meghal, s hogy halála előtt kiköp a ferences baráttra és a keresztre. Fontos a révület, a barát révült eragadtatása, az a különleges képessége, amely a tanulásra képtelen, a szellemi tevékenységre alkalmatlan embert ékesíti. *Titka* ez a bárdolatlan, könnyen felfortyanó, nagyon önféjű, a testi munkában örömet lelő embernek, aki a kolostorban „gondoskodik az élelemről meg a borról, felügyel a munkásokra, ő fizeti ki a bérüket, a török vendégeket is ő fo-

gadja a muszafirhanában”. Sajátos spirituális képessége szerzi meg neki a „gyönyör óráit”:

„Egy-egy nehéz munka után, amint így üldögél a tuskón, verejtékét törölgeti és nagyokat sóhajt, egyszer csak azt érzi, felzúg a vér a melle mélyén, a torokban, aztán a fejében, mind erősebben és erősebben, míg végül is beleszédül, s egész lényét eltölti s magával ragadja ez a zúgás. Öklére támasztott fejjel és nyitott szemmel csak üldögél, de úgy érzi, mintha villámgyorsan repülne valamerre. S ilyenkor ő is, aki sem szépen írni, sem okosan beszélni nem tud, valahogy mindent megért, s még magával az Istennel is világosan és bátran beszélget.”

S tovább:

„Olykor ez a rejtett gyönyörűség minden látható ok nélkül elárad rajta. Megérint a fán egy göcsöt, vagy megérinti ruhája varrását, s az ujjain át valami gyönyörűség áramlik a testébe, egészen betölti ez az elragadtatás, és úgy marad zsibbadtan, lefityenő szájjal és elrövedő tekintettel. Így áll jó darabig, mikor pedig felocsúdik, nem emlékszik, hogy bármi határozott dolgot látott vagy hallott volna.” (Csuka Zoltán fordítása.)

Egy nyers, egyúttal azonban elragadtatott emberről szóló novella ez, csetlőbotló nagy test, de szárnyaló a lelke, testi mivoltában komikus jelenség mások szemében, de benne az áhítat testesült meg. Marko Krneta létélménye azonban egészen modern elmerülés az életben – költőinek nevezhetjük, s párja annak a másíknak, amelyet a „különös éjszakák” kínálnak, amint már jeleztük is. A Krneta eksztázisával kapcsolatban 1919-es Whitman-tanulmányára kell emlékeztetni, s majd az 1926-os Szent Ferencről szóló értekezését kell felemlítenünk: „Nagy az élet, igaz és misztikus bárhol, bármilyen alakban is lett légyen az!” Így beszél a nagy amerikai költőről. Szent Ferencnek pedig „eksztatikus és himnikus” létünneplését említi, hiszen Szent Ferenc a „világgal és a természettel való együttérzés és beleélés” példáját adja, mert nála nincs különbség a hit és a természet között. Egy ferences barát Szent Ferenc-i gesztusait rögzíti a novellaíró Marko Krnetáról szóló írásában.

Az első két Marko Krneta barátról szóló novellában, török időkről lévén szó, ott vannak immár a törökök is – a hatalom megtestesítői: *A muszafirhanában* a rettegett janicsár Kezmo száll meg, társaival, a sebesült Oszmo Mameledzsijával és Mehmed Plevljakkal, míg *A tömlőcben* című novellában a kegyetlen Fazlo, a travniki vezír helyettese veti börtönbe Marko barátot, ahol vízzel öntözgetik, hogy fizessen a kereševói kolostor. Már felsejlik a janicsár Kezmo sötét lelke itt, s még vadabb indulatok lakoznak Fazlo szívében, amikor az ütlegelni kezdi Marko páttert, mielőtt a börtön vizes kinzókamrájába löketné. Ez már egészen más világ, amelynek indulataiba Andrić ugyancsak bepillant – már első novelláskönyvének legjellemzőbb két, a könyvben központi helyen található elbeszélésében.

Előbb a *Za logorovanja* (Táborozáskor) jelenik meg 1922-ben, majd a *Musztafa Madžar a Srpski književni glasnik* (Szerb irodalmi hírmondó) 1923 januári

számában. A *Táborozáskor* írása mintha teljesen lefoglalta volna, 1922-ben rajta kívül a versekkel együtt még egy novellát publikált, modern történetet, konvencionális megoldásokkal (*Zena od slonove kosti* – Elefántcsont asszony), hogy annál termékenyebb legyen a következő év, amelyben az első kötetébe került novellák fele jelenik meg. A lélek sötét vizeire tulajdonképpen a *Táborozáskor* címűben creszkedik, és rezzenéstelenül ábrázolja a vérengző Mula Jusufot, a travniki basa imámját, egy sovány, ideges, ritka szakállú, aránytalan bajuszú férfit, aki mintha megpörköltött volna, sárga és sötét volt, hanyagul öltözött, csak turbánjának fehérségére vigyázott kínosan. Okos, sok nyelven értő, ügyes kezű, jó tollú, pajzán költeményeket és sírfeliratokat egyaránt ki-gondoló, zenét szerető volt. Benne is, mint a másik szörnyetegben, Mustafa Madžarban, mintha két lélek lakozott volna: a szellemi élvezetek kedvelésével párhuzamosan a patológia tilalmai közé is be-betévedt. Amikor a szarajevói vezető török férfiak feljelentik, vádjaik között az is ott van, hogy Havaselvén egy lemészárolt nő teste mellett érték, azután emlegettek egy tavaly eltűnt keresztény cselédlányt vele kapcsolatban. Egy kénygyilkos közeledik tehát a travniki basa kíséretében Višegrad felé, hogy ott átkelve a Drinán a szerb felkelés leverésében segédkezzen. Višegradnál pedig tábort üt a basa – a város lakóinak, élükön Abdurahman Pozderac efendivel, nagy bánatára, hiszen különben is tele a környék a Szerbiából menekültekkel.

Andrić nem célratörő drámaisággal dolgozó elbeszélő itt sem, hanem a messziről kezdők, majd oldalvást közelítők fajtájából való, elannyira, hogy so-kaíg nem is tűnik ki, hol is van az elbeszélés sodra. Mert kezdi Abdurahman efendivel, a bíró legendás fősvénységének a megmutatásával, és csak a basával folytatott beszélgetés során bukkan fel annak a tekintélyes trebinjei töröknek a Višegradba sodródott lánya, aki immár egy hónapja az efendinél lakozik, és a vendéglátója most a basa gondjaira szeretné bízni. Tulajdonképpen négy erőteljesen megrajzolt emberi sors- és jellemkép „tartja” az egész novellát, sorrendben: az efendié, a travniki basáé, Mula Jusufé és a trebinjei menekült lányé. A fősvénység erőteljes vonásokkal van előállítva, nemkülönben a travniki basa idegenségérzéséé, hiszen ő gyűlölte Boszniát és lakóit, makacs és ki-tartó gyűlölettel. Udvari ember volt, a fővárosban született, és ott érezte jól magát, éppen ezért ellenségei sikerült cselszövésének tudta be, hogy Boszniá-ba került vezírnék. „Gyűlölte ezeket a bosnyákokat, a mohamedánokat tudat-lanoknak, nyerseknek, hihetetlenül korlátoltaknak tartotta, amint olyan ünne-pélyesen és annyira fontoskodva mondogattak butaságokat. Gyűlölte a szer-beket, ezt a borzas, komor, fanatizált népséget, amely oly esztelenül harcol a régi és nagy intéciók ellen, és vakon megy a halálba, pusztul csupa álnok és ahogyan ő mondta, a »szép élet hazugságai« érdekében. Gyűlölte az alázatos-kodó zsidókat, a szakállas pópákat és a ravasz barátokat, ezt a becsület és méltóság nélküli világot. . . Gyűlölte ezt a teljességgel komor és bérces földet, a táj szaggatott képével és bolond éghajlatával, amely akárcsak lakosai, mindig nyugtalanul és viszálykodva, mert mindent utált, ami hangos, éles és mértékte-

len volt. Szerette a békés munka kerékvágását, a mértékletes gyönyöröket és imádtá az élvezeteket.” Mula Jusuf után áldozatát, a trebinjei lányt ismerjük meg, aki a trebinjei írnok lánya volt, s az apai birtokról rabolta el Spaljo, a Crna Gora-i hajduk, és a Tara kolostorba vitte, hogy megkereszteltesse, és feleségül vegye. De az utánuk szervezett hajtóvadászat mindig a nyomukban volt, és a Goražđeról Sokolacra vezető úton utolérték, a lányt elragadták tőle, és Višegradra vitték, hogy majd hazaküldik, addig pedig a kádnál helyezték el, mivel annak nem volt gyermeke. A magas és szép lány esztétet vesztette az átélt félelemben és a szerencsétlenségtől, és csak lassan nyugodott meg, amikor a travnikai basa szálláshelyére kísérik, ahol Mula Jusuf karmai közé kerül, hogy a kéjenc végül átvágja a torkát a borotvával, amellyel szemérmét akarta szörteleníteni, s úgy teszi magáévá. Naturalista karakterének mondják a novella méltatói az erotikus töltésű zárójelenetet. S valóban, a panoramatikus, krónikás előadásmódot ott elbeszélő mód váltja fel, az író hirtelen kinagyítja és élővé teszi a képet, míg a többi részlet az írói közlés információs jellegét és az előkészítés funkcióját mutatja. A patológia járja át a novella világát a mikrorészletekben is: a török táborban egy lefejezett pópának és testvérének a feje szárad a karókon, a višegradi híd alatt pedig egy török fiú megcsönkített testére találnak, miközben a babánok ögyelegnek mindenfelé és a gyerekek és az asszonyok arcába bámulnak sóváran, mindenütt pedig mintha a „föld rothadna és büzlene”.

Az igazi epikai mélységekre azonban nem ebben, hanem időben több mint fél évszázaddal előbb, az 1737-ben játszódo *Mustafa Madžar* írása közben talált, amely Andrić egyik legnagyobb korai elbeszélése, és klasszikus szövege egész életművének is. Eszményi itt az epikai „távolság” – a XVIII. század még az az idő, amit a XX. századi író beláthat és bejárhat, a létezésnek nincsenek olyan differenciái, amelyek az írot esetleg külön feladatok elé állítanák a kor megismerésében, a képzelet pedig szabadságot élvez, mert nem kell az írónak a kor olyan esetlegességeivel számolnia, amelyek annyira kézenfekvők a kortárs világ ábrázolásakor. De mégis idegen és más a világ, amelynek szemléletéhez ott vannak a kellő távlatok.

Az Alija Đerzelez útja című elbeszélésében bevált legendásító módszerrel élt Mustafa Madžar belépőjének leírásában, amelyből is az derül ki, hogy a hősnek nem *emberi*, hanem *epikai* nagysága van:

„A várakozókat minduntalan megtévesztette az országút porfelhője. Az első lovascsoport azonban csak a harmadik ima idején ért Banja Luka alól, Mustafa Madžar meg éppenséggel a napszállta utáni órájában érkezett meg, kürtökkel és zászlókkal. Hajlott volt, és majd elveszett a nyeregben, oly kicsi (hiszen nagyra nőtt a mesékben és a várakozásban!). Azonmód görnyedten, komoran és állig bonyáltan inkább afféle vándorgarabonciához volt hasonlatos, mintsem a mesék és énekek hős Mustafájához.

Sietve, csaknem érdektelenül léptetett el lován a viháncoló, ujjongó sokadalom közt, se szót, se köszönést nem váltva senkivel, egyenesen bevonult udvar-

házába, a népség meg kint rekedt az udvar előtt, s onnan nézte, mint málházak le a zsákmányos lovakat.” (Dudás Kálmán fordítása nyomán.)

A novella szerkezetében pedig már-már a teljes kötetlenséget szerzi meg magának az író. A bevezetőt követően Mustafa Madžar élettörténetének elmondásába kezd, hogy részleteket közöljön háromszori hazatéréséről. Itt a történet egyenes vonalú: Mustafa Madžar tizenhat éves korában kerül Szarajevóba a mohamedán középiskolába, amikor egyedül marad, mert apja meghalt, bátyja pedig megnősült. Szarajevóból négy év után érkezik haza a tanult fiatalember. Vagyona egy láda könyv, egy „jókora ébenfa-fuvola” és roskadozó udvarház. Szegény értelmiségi kerül hát vissza szülővárosába, Dobojba, aki nappal olvasgat vagy a tanítónál beszélget, esténként pedig fuvolázik. Azután felcsap katonának: a Delalícók zászlaja alatt elvonul Oroszországba, és hat esztendeig marad távol (megtudjuk majd, hogy végzetes élményekkel tér haza!). S ha a szarajevói négy éve alatt megváltozott („Háta hajlott, ajka duzzadt, fölötte pelyhedző bajusz, mosolytalanul komor, zárkózott és társtalan.”), az oroszországi hadjárat után a dobojiak alig ismernek rá („Viselete, mint a sztamboliaké, gazdag és pompázatos. Szakállat eresztett, arca sápatag és sovány.”), és idegenné lett önmaga szemében is – a fuvolázásra képtelenné vált ember lelki válságának jele és képe ez, hiszen most „átadta magát az álmatlanság gyötrelmének, amely hűségesen kíséri azóta is, hogy a csaták véget értek”.

Immár szenvedő ember ő:

„Minden éjszaka elveszi a gyötrelmem. Ilyenkor egyszeriben elfelejt mindent, ami valaha volt, a saját nevét is, és minthogy első félálomban teljesen elborul az emlékezete s a holnapra vonatkozó minden gondolata, s nem marad egyéb, mint kupacban a test a sötétség néma malomkerekei alatt, bizsergés lép el a talpától fölfelé, majd szorongás a szíve táján, s aztán hideg áramlatként önti el belülről a félelem. Van úgy, hogy ki kell szállnia az ágyból, ha mindjárt maradék erejével is, világot gyújt, s kitarja az ablakot, hogy meggyőződjék arról, hogy él, és nem zúzták és nem vitték szét a sötét erők. És így megy ez hajnalig, amikor is ölmos nyugalom tölti el, és szívároggni kezd valahonnét a rövid, de a világon mindennél drágább és irtalmasabb álom. És egyik nap olyan, mint a másik. És így ismétlődik ez untalanul, anélkül, hogy valaha is felöltött volna benne a gondolat, hogy elmondja valakinek. A hodzsákat megvetette, az orvosoknak nem hitt.” (Dudás Kálmán fordítása.)

Ismét háborúba menekül, de most már önmaga elől, amikor híret veszi, hogy Szlavóniában kiújultak a harcok. Ott van az Orljava torkolatánál vívott csatában, és Banja Luka alatt készül rajtaütni a számbeli fölényben lévő osztrák hadakon. Ez lesz az a csata, amely ismét híret költi, és vitézkedése miatt Doboj ünnepelt és várt hőse lesz. De a vég kezdete is a Banja Luka alatti táborozás, mert megkezdődik benne a múlt kísértetjárása, újra látja és mintegy újra átéli a Krímen átélt éjszakát, amikor tizenöt, zömmel anatóliai lovas társaságában négy kislíút találnak egy elhagyott nyaralóban, és rendre megerő-

szakolják őket. Hajnalban pedig, amikor megérkeznek az orosz csapatok, már nincs idejük az alélt fiúkat megölni.

Mustafa Madžar gyötrelmei igazán ennek az emléknek a megjelenésével kezdődnek. Dicsőséges csatája előtt csak az „alattomos rátörő álmok cudar gyötrelmétől” undorodott, a csata után az egész világ ellen fordul indulata. De most már meg is tudja fogalmazni, mi gyöttri:

„Este, a győzelem után, Mustafa a sátra előtt hevert, s tenyerét és mellkasát nyomkodta folyvást a hűsítő fűbe, mert úgy érezte, minden tagja sajog és püf-fed és duzzad a véghetetlenbe, mintha le akarna szakadni róla.

Tüzek látszanak, és odahallatszík a fosztogatók rikoltása és az üldözöttek jajveszékelése.

– A világ tele van mocsokkal.

Ezt gondolta ma reggel a folyó partján hajnalban, a Vrbas partján, amint a két had közt állt (az egyik futamodóban, a másik félelmében megtorpant a tutajokon), s ezt érzi most is keserű undorként a szájában, s hogy szabadulna tőle, kimondja fennhangon:

– A világ tele van mocsokkal!

Megzajdult vére feszegeti, majd szétveti: erei lázasan lüktetnek. Nem jön álmom a szemére.” (Csuka Zoltán és Dudás Kálmán fordításának felhasználásával.)

Talán a legtöbbet idézett Andrić-mondat a Mustafa Madžaré. A legtöbbet idézett és leginkább magyarázott is. Az elbeszélésben a fentebb idézett szövegrészben egymás után kétszer fogalmazódik meg, majd még háromszor, s abban fokozatait, mintegy a hős intellektuális viszolygásainak elmélyülését mérhetjük:

„– A világ tele van mocsokkal. . .”

„– A világ tele van keresztelt és meg nem keresztelt mocsokkal.”

„– A világ tele van mocsokkal. Körös-körül.”

Ez Mustafa Madžar utolsó gondolata immár: üldözői mind szorosabb gyűrűjében „hamvadó tudata” utolsó *felizzásában* szögezi le a világról és benne az emberről a véleményét.

Az Andrić-értelmezők sorra elidőznek Mustafa Madžar e mondatánál, és a magyarázatok széles skáláját kínálják fel. Petar Džadžić szerint a hős „egzisztenciális rossz közérzete kapott benne érett formát”, Slavko Leovac szerint Mustafa Madžar az emberi gyöngeségek láttán utálkozik, és eredménytelenül szeretné ennek a gyöngeségnek a korlátait átlépni, s így kerül szembe az egész világgal. Ugyanakkor Miloslav Šutić úgy látja, hogy Andrić hőse ezzel a mondatával önlelke sötéttségbe lép be, míg Miodrag Bogičević szerint az undor oka az élet meg nem talált értelmének tényében keresendő, a neves történész, Radovan Samardžić szerint pedig (ő külön tanulmányt szentelt éppen ennek az elbeszélésnek!) az ész felbomlásának a jeleként Mustafa Madžar önmagától, aztán a világtól vadult el. Meša Selimović, ez a kitűnő, „andrići” természe-

tű író pedig a következőképpen vélekedik: „» A világ tele van mocskokkal« – ezt gondolja szüntelenül és ismételteti Mustafa Madžar, akiről nem tudjuk, bűne nagyobb-e vagy szerencsétlensége, aki undorral és aggodalommal gondol álmatlanságára és álmára, és akit legalább olyan mértékű egzisztenciális, amilyen mértékű tapasztalati eredetű elviselhetetlen bajok és borzadályok fojtogatnak.”

Mindenképpen fordulópont az undornak e tudatosodása a hős életében. A rossz világ intellektuális átélésének fiziológiai következményei nyomják lelkét: a kínzó álmok az álmatlanság gyötrelmeit hozzák magukkal:

„Ettől az éjszakától kezdve elkerüli végképp az álom; az eddigi hajnal előtti egy-két óra nyugalomát újabb és újabb álomlátások zúzzák szét. Éjszakáról éjszakára váratlanul felrémentek álmában életének elfelejtett, értelmetlenül zilált mozzanatai. És a legpokolibb ezekben az álmokban az a borzongató éleség és világosság volt, amely minden alakot és mozdulatot kidomborítva vetített elé, mintha elvonatkoztatva, önmagáért élne, s ugyanakkor különleges jelentőséggel bírna mindegyik. Hovatovább már rettegett, ha az éjszakára gondolt. Attól, hogy még magának sem vallotta be, ez a félelem még növekedhetett; gyötörte őt nappal, szétzúzta az álom gondolatát is, részévé vált, behatolt eleven húsába és selyemfonálnál halkabban és vékonyabban vágott mind mélyebre napról napra.” (Dudás Kálmán fordítása.)

A félelem egy sajátos formáját éli tehát meg, s bár még egészen közel lehetett az íróhoz a Kierkegaard-élmény, Mustafa Madžarnak nem vezércsillaga a dán filozófus eszmevilága, az írónak azonban ösztönzője lehetett az a gondolat, hogy az ember sohasem vétkezik absztrakt módon és általánosságban, ahogyan erről Andrić a maga Eckermannjának, Ljuba Jandrićnak magyarázta egy alkalommal, milyen a viszonya Kierkegaard-hoz.

Mindennek evolúciója pedig az, hogy Mustafa Madžar doboji ünneplésének éjszakáján, de még ébren, elalvás előtt, „látja” Avdaga Madžart, nagyapját, amint az elhanyagolt, pókhálós szobában a „ládafián ült”, arca akkor is pirososzság, bajusza kackiás, szakálla rövid. Látása az unokában elviselhetetlen szorongást és fojtogató rettenetet támaszt, s mint Andrić írja, „vértként szorító borzalmat” vált ki. És még az éjjel nyeregbe száll, és „kisurran a városból, a sötétségbe, nesztelenül, mint valami bűnöző”. Joggal merül fel a kérdés, milyen kapcsolatban áll a vissza-visszatérő krími élmény nagyapja eme „látásával”. Véleményünk szerint egy családregény végéről van itt szó, az öreg Avdaga vádló pillantása alatt roppan össze Mustafa. Avdaga ugyanis a gyűjtő, egy tekintélyes régi magyar család eltörökösödött sarja, nagy vagyont szerzett és hagyott örökbe, fia azonban eltékozolja az apai örökséget, unokája, Mustafa pedig homoszexuális élménnyel, tehát meddőségével tesz pontot a Madžar család életének végére. Ösztönei sugallatára oda akar visszajutni, ahonnan elindult, Szarajevóba, intellektuális fejlődésének kezdetéhez, tehát fel a Čekrklincára, a szarajevói temetőhegyre, ahol egykor, djákkorában dús volt a pázsit, s ahol annyi délutánt átaludt „feje alá font karral”. És Szarajevó fölé ér menekülésében:

„A Goricán virradt rá a hajnal, Szarajevó fölött. Szilvások szelték útját. Vérző lábszárral, beesett horpaszokkal a lova már-már rogyadozott alatta. Az ég verőfényes volt, a vékony felhőkön áttűzött a nap sugara. A város fölött alacsony köd feküdt, csak a minaretek csúcsai meredeztek belőle, mint elsüllyedt hajók árbocai.” (Dudás Kálmán fordítása.)

És azután „már közel járt a zöldbe borult čekrklincai temetőhöz, amikor egy kovácsműhelyből előbukkant valami cigány, s látván a félig meztelen üldözöttest, megcélozta egy ócska vasdarabbal, s úgy halántékon találta, hogy rögtön összeesett”.

Futásának története (immár teljességgel Andrić elbeszélő módjának konvenciói szerint) részletes, nem egy szöveg helyen szimbolikus sejtelmekkel teli is, mint amilyen az a mikrorészlet, amelyben Mustafa Madžar az erdei forrás vizében megpillantja tükörképét:

„Egyszer csak megpillantja tükörképét a vízen; árnyékolt arca sötét, mint a szén, de fölötte az imbolygó muslincák sűrű, napsütötte raja kering, mintegy dicsfényt vonva feje köré, s a tükörképen látja, amint behajlított ujjai belekapnak az imbolygó híg fénybe, de semmit nem érez a kezén, oly súlytalan és parányi a raj sugárral tűzött teste. Lova ekkor hirtelen felkapta a fejét, s felriadt; a raj megbolydult, s megbontva a fénykört, szertefoszlott.” (Dudás Kálmán fordítása.)

A pánikszerű menekülésben talán ez az egyetlen békés pillanat, mert Mustafa Dobojból „megindult, s most zuhan, mint a szikla a lejtőn, s így aztán se kenyérre, se álmra szüksége nincs, de törvényt sem ismer”. S valóban, a Sutjeska-kolostornál két kolduló barátba köt, az egyiket megsebesíti, mind a kettőt magával hurcolja egy útszéli pajtáig, ahol dühösen rájuk lő, és otthagya őket, vágat tovább az Omer-féle fogadóig. Ott Abduszlam béggel, egy gyáva és hazudozó férfiúval akad össze, akit a veszekedéssé fajult beszélgetés végén lelő. Útközben az álmok apró lökésekkel érik utol Mustafát – a Banja Luka-i csata fragmentumai, később az Orljava menti ütközet, abban a két Latković testvérrel vívott párviadal, s az erzerumi nő emléke, akit megerőszakolt, majd ismét a krími fiúcskák képe siklik eléje, s már Szarajevó fölött „kaukázusi városok és minaretjeik felrémlő képe” a szeme előtt. Nem is jut messzire Szarajevóban, csak az első kávézóig, ahol vére moraján át hallja a kora reggeli kávézóktól Lutfi bég szarajevói rendcsinálásával kapcsolatos panaszokat, s mindez mind oda lyukad ki, hogy „elárulta őket a gyaur”, a törökök hullanak, a „piszok keresztény meg úgy elszaporodott, hogy se szeri, se száma”. Mustafa úgy gondolja, neki is hasonlóak a gondolatai, és akkor mondja ki hangosan újra a keresztelt és a nem keresztelt mocsokról a véleményét. Utolsó konfliktusa robban most ki, és most már vakon rohan – halála elébe.

Az elemző örömet leli e novella vizsgálatában – motívumainak gazdagsága, képvilágának sokszínűsége, az elbeszélésben fellelhető rendszeresség a megtalált művészi harmóniát teszi érzékelhetővé. Finom jelentésjátékokat is feltalálhatunk, így a kereszt szimbolikáját például, amely a Madžar család ősképe-

re mutat vissza, és az elfajzott unokában nagy nyugtalanságot kelt (a haldokló barát szavaira is gondolhatunk: „Sze. . . szeretlek téged, Uram Istenem, mert Te vagy a legfőbb jószág. . .” azután a dicsfényre, igaz, muszlimcarajból). De találtak a kutatók archetípusokat is a *Mustafa Madžar* című elbeszélésben. Miloslav Šutić például úgy tartja, hogy a novella első olvasásakor is feltűnnek benne, így a *halál*, a *gonosz*, a *háború*, a *félelem*, a *bűnbeesés*, a *világ mint pokol* képzete. Ilyen módon Mustafa Madžar életútja a *hősmítosz* elemeivel rokonul, s lesz olyan hőssé, akit egy epikával áldott talentum teremtett meg.

Andrić első novelláskönyvének gyöngyszeme a *Mustafa Madžar*, s maga a kötet a legjelentősebb szerb novelláskönyvek egyike. A Szerb Királyi Akadémia nyomban meg is jutalmazza, mondván, hogy a szerb elbeszélők első sorában áll Ivo Andrić, kötete pedig, terjedelmét tekintve nem nagy ugyan, de értéke annál inkább jelentős. 1926-ban pedig ugyancsak erre a kötetre mutatta javasolja Bogdan Popović (a korszak legjelentősebb esztétikusa) és Slobodan Jovanović (a közíró és politikus) az akadémia levelező tagjának, dicsérve írói nyelvének szépségét, elbeszélő formájának művésziességét, amellyel a boszniai mohamedánok életét írta le.

Pechán József: Szarajevói utca, 1913

PRÓZAELEMÉLETI DILEMMÁK

THOMKA BEÁTA

Elsőként 1981-ben tekintettük át az elméleti kutatásoknak azokat az eredményeit és kategóriáit, amelyek fölhasználhatóak a prózai formák, művek és műfajok kérdéseinek tanulmányozásában. A *Prózapoeitika vagy narratológia?* kérdés pontosan jelezte, hogy immár nem lehetett a klasszikus poétika alapjáról közelíteni a problémákhoz, mert elégtelennek mutatkozott a 20. század jelenségeinek értelmezésében. Maga a *prózapoeitika*, ahogyan ezt a hatvanas-hetvenes évek mutatják, valójában olyan új területe a diszciplínának, melyet ilyen formában a 19. századi poétikák és esztétikák sem dolgoztak ki. Mindebből közvetlenül következik, hogy az új *prózaszemlélet* egyfelől maguknak a műalkotásoknak az eleme, másfelől annak a fokozatosan árnyaltabbá váló szempontrendszernek, melyet az újabb prózakritika, prózaelmélet igyekszik kidolgozni. Impulzusokat ehhez a transzformációhoz a *francia strukturalizmuson* belül kibontakozó elbeszéléselemélet adott. Az orosz formalisták érdeklődéséből, módszertanából kiindulva, valamint a modern nyelvészet tapasztalatait felhasználva érkeznek el a *narratológiának*, az általános elbeszéléseleméletnek a körvonalazásáig. Rendkívül jelentős igény mondatott ezáltal ki, ugyanis az elbeszélések világából ekkoriban még a művészi, irodalmi formák kérdései sem voltak korszerű módon exponálva, azokról a lehetőségekről pedig, hogy az irodalmi narráció egyéb jelenségekkel is összefüggésbe hozható, mint amilyen a mindennapi elbeszélés vagy a történelem, álom stb., mindaddig nem volt szó.

Mínthogy a francia kutatások kezdettől fogva az *interdiszciplinaritás* igényével léptek föl, biztosítva volt, hogy a kifejezetten poétikai kérdések is egy sokrétű jelenségrendszer elemeiként, síkjaiként merüljenek fel. Mindezzel távolról sem kívánom azt állítani, hogy akár a strukturalizmuson, akár a szemiotikán, akár a narratológián belül létrejött az az oly megkerülhetetlenül fontos *modern prózapoeitika* vagy egy korszerű, a műfaji kérdésekben megbízható *műfajelmélet* vagy a *prózaformák elmélete*. Kiindulópontokat, kategóriákat, mód-

szertant és szemléletet azonban biztosított, mint ahogyan ezt a hetvenes évek vége óta folyó újabb európai és amerikai kutatások tanúsíthatják.

A francia strukturalizmus és narratológia akár mint kiindulópont, akár mint radikális bíráló tárgya, egyértelműen bebizonyította tudománytörténeti jelentőségét. Kérdés, milyen ugródeszkárról indult volna ki a posztmodern kor tanulmányozása, vagy hogyan bocsátja útjára Derrida a dekonstrukcióelméletet, ha nincs a *Tel Quel* vagy a *Poétique* köre. Azt is megkockáztatnám, hogy a maga módján éppen erre az irányzatra vezethető vissza ellenreakcióként mindaz, ami korlátainak fölismerése nyomán a *történeti orientációt* erősítette meg. Elképzelhető, hogy a *hermeneutika* vagy a *receptióelmélet* sem éppen ebben az időszakban került volna előtérbe.

Jellemző, hogy azon teoretikusok nagy része, akik túléltek Barthes-ot, rendszerint teljes egészében más irányba fordultak, s ily módon mintha átengedték volna a területet a más beállítottságú kutatóknak. Jelenleg elsősorban angliai és amerikai műhelyekben folynak a legérdelemlegesebb kutatások. A nyolcvanas évek *hermeneutikai*, *olvasás-*, *interpretáció-* és *fikcióelméleti* munkái a narráció elméletének kibővüléséről, helyzetének megszilárdulásáról tanúskodnak.

Ebben a konstellációban közelítve a rövidpróza elméleti kérdéseire, arra a megállapításra jutunk, hogy noha igen sok tisztázásra váró kérdést lényegesen világosabban látunk, mint korábban, a problémák átfogó jellegéből következően kevés közvetlenül a tárgyat érintő eredmény született. Minthogy a prózai szerkezetek egy általános kérdéskomplexum részeként kerültek terítékre, továbbra sem került sor a parciális problémák föltárására. Ehhez részben az is hozzájárult, hogy a posztmodern a regényben artikulálódik a leghitelesebben, továbbá magának a *prózai szövegnek*, belső rendszerének, intencióinak, nyelvi szerkezetének olyan átalakulása, amely közvetlenül megkérdőjelezi a *konvencionális műfaji osztályozást*.

A magyar irodalomban Mészöly Miklós hetvenes évekbeli szövegei (*Nyomozások 1–4.*, *Térkép Aliscáról, Térkép, repedésekkel*, *Magyar novella*) egy alapvetően új *prózamodellt* követnek, melyeket erőltetés nélkül nem lehetne egyetlen meglévő, poétikailag meghatározott forma fogalma alá sem rendelni. Látványlag egyszerűbb Michel Tournier esete, aki – a jelenkori elbeszélőkre jellemző módon – műfaji jelzést alkalmaz 1986-os kötetének címében: *Petites proses* (Paris). Illusztrációképpen idézném egyik „kisprózáját”:

„ÁRNYÉK

Árnyék. Az életút keletről nyugat felé vezet. A gyermek a fölkelő napnak háttal halad. Kicsiny növése ellenére hatalmas árnyék előzi meg. Ez az ő jövője, ígéretekkel és fenyegetésekkel teli, tágra nyílt s egyben szétlapított barlang, mely felé léptei irányulnak, miközben engedelmeskednek annak, amit joggal az ő »aspirációinak« neveznek.

Délben, amikor a nap a zenitre ér, az árnyék teljesen eltűnik a fölnőtt ember lábai alatt. Az érett embert lekötik a pillanat halaszthatatlan elvárásai. Saját jövője sem nem vonzza, sem nem ejti gondba. Múltja még nem nehezíti lépéseit. Nem ismeri az elmúlt esztendőik iránti nosztalgiát, sem a holnaptól való szorongást. Hisz a jelenben, kortársában, barátjában, fivérében.

Am midőn a nap nyugat felé hanyatlik, kibontakozik az érett ember árnyéka, és szüntelenül növekszik mögötte. Mostantól fogva magával vonzolja az emlékezés mind súlyosabb terheit, és árnyékához csatlakoznak mindazok arnyai, akiket szeretett és elveszített. Mind lassabban és lassabban halad, és úgy tőpörödik össze, úgy keskenyedik, ahogyan múltja növekszik. Elérkezik a nap, amikor árnyéka úgy elnehezül, hogy az embernek meg kell állnia. Ekkor eltűnik. Árnyékká válik, melyet átenged az élők könnyörtelen világának.”

Vajon áll-e rendelkezésünkre más terminus, mint a kisprózai vagy rövidprózai szöveg az *Árnyék* közelebbi meghatározására? Midőn a műalkotások ebben a kategóriában fokozatosan eltávolodtak az *elbeszélés* vagy a *novella* műfaji hagyományától, formai örökségétől, kézenfekvőnek tűnt a *short story*, a *Kurzgeschichte*, a *récit court*, a *rövidtörténet* fogalmának bevezetése. A kérdés e pillanatban egész pontosan úgy vethető föl, vajon a többé-kevésbé leírhatónak tűnő rövidtörténet mint műforma kimeríti-e mindazt, ami Tournier-nek vagy másoknak a föntihez hasonló elbeszéléseit poétikailag jellemzi. Két lehetőség körvonalazódik a válaszádsra: az új megjelenési formák következtében vagy bővíteni kell a rövidtörténet tipológiáját, vagy átmenetileg, illetve véglegesen be kell vezetni a *prózai szöveg* fogalmát mint poétikai kategóriát.

Az alapvető jegyek, amelyek elbizonytalanítják a hagyományos terminusok illetőségét, megközelítőleg az alábbiakban nyilvánulnak meg:

- háttérbe szorul a történetyszerűség;
- a történet funkcióját reflexiósor tölti be;
- megszűnik a szöveg fikciós jellege;
- fölerősödik az analógián alapuló metaforikusság, szimbolikusság;
- művészi elbeszélés helyett köznapi elbeszélést olvasunk;
- művészi szöveg helyett tudományos, publicisztikai stb. följegyzés születik;
- az elbeszélést szubjektív jegyzet, emlékezés helyettesíti;
- az elbeszélést műhelyvallomás, ars poetica váltja fel;
- a minimalizmus már-már tovább nem csökkenthető terjedelemig érkezik;
- kép-, gondolat-, érzés-, helyzet-, látvány-, benyomásszilánkokra egyszerűsödik a közlés;
- a narráció és leírás *kijelentéssé, közléssé* redukálódik;
- sem a narráció, sem a leírás nem örökíti át hagyományos nyelvi szerkezetét, funkcióik módosulnak;
- kevés olyan formai jegy azonosítható, melyek általánosíthatóak lennének;
- az elbeszélő és a szereplő kategóriái átértékelődnek, jelentőségük csökken vagy megszűnik;

– felismerhetetlenné válnak a hagyományos műfajformák stb.

Ha a fenti észrevételeket nagyobb szövegfelületekre vetítjük ki, azt tapasztaljuk, az alapvető transzformációk nemcsak a rövidtörténetet érintik, hanem a terjedelmesebb elbeszélést is, sőt mikroelemekként, eljárásokként, szemléleti mozzanatokként magát a regényszöveget is meghatározzák. A felsorolást akár ellentétpárokban is megfogalmazhattuk volna, talán még rugalmasabban tükröznék a jelenségeket. A szöveg vagy eltolódik a szimbolikus irányába, mely mint Tournier kisprózájában az életkor–napszak analógia konvencionális jelentései, kibővíti a közlést, vagy lemond minden utalásosságról. A köznapi narrációtól semmiben sem különböző megnyilatkozások egyértelmű *apoetikussága* tudatos kiiktatása a művészi szövegformáló, formateremtő eljárásoknak. Rendszerint együtt jár a fikcionalitással szemben előtérbe kerülő *faction*-nel, tényszerűséggel. A rövidtörténetet rendszerint vagy az egyik, vagy a másik sík uralja, míg bonyolultabb prózai szerkezetekben gyakori e síkok egymásra csúsztatása, merész átvittetése egymásba.

A strukturalizmus idején a figyelem a mimetikus mozzanatokról egyértelműen a szerkezetiekre tevődött át. Nyilvánvaló azonban, hogy ez nem a szemlélet és módszer tünete volt elsősorban, hanem magáé a prózáé, mely hosszú évtizedek óta kísérletezett azoknak az eljárásoknak a kidolgozásával, melyek felválthatják az ábrázolást. Hogy e gesztusokat érzékelhetővé tegye, az elbeszélő láthatóvá tette „öltéseit”, nem távolította el szövetéből a „fércelés” nyomait. Az elbeszélő nem jelenléte és látószöge, nézőpontja, hanem technikája révén ad hírt magáról. Ezzel rokon rendeltetésű az elbeszélésnek mint folyamatnak, cselekvésnek a szóvá tétele, mindaz, amit *metafikciós*, *metaprózai* elemként épít be az elbeszélő a szövegbe. Tournier említett kötetének egyik darabja mintha egy interjúbeli válasz lenne, címe *Felelet*, a kérdés pedig így hangzik: „Miért ír?” Sem történet, sem fikció, sem elbeszélés, sem leírás nincs e szövegben, csupán valamiféle műhelyvallomás, melyet csupán azért olvassunk „kisprózáként”, mert ebben a kontextusban merül föl, s mert feltételelesen *eseménynek* tekintjük a válaszadás, a reflexió folyamatát.

A szerző és az olvasó is a *bricolage* szubjektumaivá vált. David Carroll szerint „A *bricolage* lényege maga a termelési folyamat – nem annak befejezése, értelme vagy célja. A mérnök törekedhet a nyelv »külső felének« kipuhatolására, arra, hogy eme »külsődlegesnek« a határozott értelmét megtervezze, megjelölje vagy ráerőszakolja; a *bricoleur* azonban megelégszik azzal, hogy »belül« maradjon a műszerei és anyaga által megteremtett világon, és csupán azt kívánja érzékeltetni, hogyan használja műszereit és anyagát.” (*The Subject in Question. The Languages of Theory and the Strategies of Fiction*. 1982). Ennek a magatartásnak a következménye egy gyökeresen megváltozott olvasói stratégia, mely azon a belátáson alapul, hogy – mint Vladimir Biti írja – ha a szövegben foglaltak egyben utasítások az olvasó számára, hogyan kell olvasni, mindaz is jelértékű, ami nincs leírva. A szemcsés, pórusos szövegfelület, az asszociatív vagy más elven alapuló elemkapcsolás nemcsak fokozottabb figyel-

met igényel az olvasótól, mint a kauzális történetmondás, hanem szabadabb teret biztosít számára a végső rend kialakításában is. A Culler által emlegetett *olvasói kompetencia* kibővülésével egy időben magának az olvasói tudatnak is át kell alakulnia: az *aktív olvasás*, a tanult irodalmi kompetencia következtében „az eszményi olvasó nemcsak a szöveg konstruktuma, hanem magáé a valós olvasó is”. Ne feledjük, hogy a megszámlálhatatlanul sok vágás, ugrás, ellipszis, idősíkváltás, nem homogén elbeszélésszegmentum arra ösztönzi a befogadót, hogy maga töltsse ki az űroket, és azonosítsa egyfelől a formaszervező elvet, azt a sajátos *narratív logikát*, mely szövegről szövegre módosul, másfelől – ugyancsak asszociatív módon – értelemtartalommal telítse a hiatusokat. Ilyen tevékenységre készlet a *metaforikus, szimbolikus, parabolisztikus* rövidpróza és a művelődés-, művészet-, irodalomtörténeti utalásokban gazdag elbeszéléstípus is. Az utóbbi különösen gyakori az elmúlt egy-két évtized irodalmában, és ez teszi különösen időszerűvé Stanley Fishnek az *interpretatív közösséggel* kapcsolatos koncepcióját. E közösségek történeti, nemzeti, művelődési, kommunikációs stb. alapokon konstituálódnak; valamennyien tagjai vagyunk efféle közösségeknek, ami közvetetten befolyásolja a befogadást, a megértést és az értelmezést.

A metszésekkel, síkváltásokkal működő elbeszélések egyik jellegzetes vonása a rendkívüli *sűrítettség*. Mészöly Miklós egy-egy szövege kisregény terjedelmű anyagot tartalmaz, míg módszeréből következően kisregényei – forma-princípiumaikat kivéve – minden vonatkozásban a klasszikus regényhez foghatóak. Különös jelenség, hogy Mészöly egészen más irányból érkezik el a tömörítésig, mint például Henri Michaux, kinek egyik Plume-történetét, a *Béketűrőt* a kritika regénynek tekinti, noha mindössze egyoldalas. Eljárásaik beható elemzése nélkül is nyilvánvaló, hogy az elbeszélő szöveg olyan alakzatai állnak előttünk, melyek a terjedelmi csökkenéssel egy időben rendkívül gazdag epikai anyag tárolására képesek. Mészöly rövidprózájának egyik alapvonása sajátos *elbeszéléslogikájából* következik, ami arra utal, hogy a műfajformák megszokott kategóriái helyett kísérletet kellene tennünk az ezzel összefüggő fogalmak kidolgozására.

A *minimalizmus* irányzata ugyancsak problémák egész sora elé állítja a kritikát, noha úgy tűnik, a rövidtörténetre vonatkozó eddigi ismeretek lehetővé teszik a minimalista elbeszélések viszonylag pontos poétikai leírását. Richard Brautigan *Töröl* című szövege A *sombrero zuhanása* című ciklusból való:

„A japán nő tovább aludt.

Yukiko igen fáradtan feküdt le. Fárasztó napja volt. Munkahelyén csupán egyetlen vágya volt, hogy hazamenjen, és aludjon, s íme, hol van: otthon van, és alszik. Gyermekkoráról álmodik. Olyan kis álom ez, melyre reggel, ébredés után már nem is fog emlékezni, és sohasem tudja majd felidézni.

Mindörökre eltűnt.

Eltűnt, amint megálmodta.

Kitörölte magát, amint megtörtént.”

A redukció mellett az elbeszéléstárgy vonja magára figyelmünket, hisz eldönthetetlen, vajon a szereplő tudatán belüli elbeszélőpozíció uralja-e a közlést, vagy mindaz, amit a szöveg tartalmaz, nem több, mint a megállapítás: a japán nő alszik. Az álomról azt is megtudjuk, mire vonatkozik, bizonytalan azonban, vajon az álom vagy a gyermekkor eltűnése az, ami a középpontban áll, netán mindkettő. Hogy a szerkezet ehhez az eltűnéshez alkalmazkodik, az nyilvánvaló, sőt magát a címet, a *Törölt* akár metaforikusan is értelmezhetjük: nemcsak az álmot törli ki a tudatból a felébredés, hanem a történetet is az elbeszélésből az, hogy a hős alszik. Hasonló az álom tárgyának megnevezése is, mely nem több *rámutatásnál*, hisz tartalmát nem közli az elbeszélő. Ez teszi rejtélyessé helyzetét, hisz tárgyias külső helyzetének ellentmond az álom tárgyáról való tudása. Mindezek ellenére kézenfekvő az álom-ébredés, elbeszélés-történet viszonyok párhuzama.

Danyil Ivanovics Harmsz *Esetek* című kötetében évtizedekkel megelőzte a mai amerikai próza uralkodó törekvését. *Találkozás* című szövege mindössze kétmondatos:

„Elindult így egyszer egy ember a munkahelyére, és útközben találkozott egy másik emberrel, aki miután vásárolt egy lengyel kenyeret, hazafelé tartott. Ez lenne valójában az egész.”

Az első mondatból a hagyományos logika szerint kibontakoztatható lehetne a történet, ehelyett azonban az elbeszélő visszautal a címre, s minthogy a mondatba foglaltak kielégítik a címben jelletteket, eltekint a részletezéstől, a körülmények, hősök leírásától, magától az esemény kibővítésétől is. A találkozás megtörtént, egyéb történés nincs. Harmsz szövege kitűnő példája a konvencióhoz és az elbeszélő próza hagyományához való ironikus viszonynak, mely azáltal mutatja föl egyes poétikai jegyek, formák és szerkezetek alkalmatlanságát és tarthatatlanságát, hogy destruálja vagy megszünteti őket.

Predrag Palavestra Ivo Andrić elbeszéléseit kutatva egy szöveg alatti szemantikai réteg jelenlétére figyelte föl, mely mintha abban a köztes zónában rejtőzne, mely az epikai és a lírai formák között húzódik. Andrić *metarealizmusáról* értekezve szükségesnek látta olyan új fogalmak bevezetését, melyek eltávolodva a klasszikus elbeszélés- vagy novellafogalmaktól, árnyaltabban tükrözik azokat az eleinte nehezen észlelhető, ám annál lényegesebb változásokat, melyek egy látszólag hagyományos (realista) elbeszélői gyakorlaton belül kibontakoztak. *Atmeneti alternatív formának* nevezi az olyan szerkezetet, melynek mindentudó elbeszélője rejtőzködő helyzetű, hangneme tartózkodó, a tényszerű közléseket azonban fantasztikus elemek hálózják be. *Nyitott alternatív formájú* az az elbeszélés, mely bonyolultabb konstrukciót hord ki a valós keret és a fantasztikus elem együttese számára. Ez merészebb elbeszélői perspektívaváltásokat tesz lehetővé, s az irreális mozzanatokat valós, logikailag

pontos síkok érintkezésében láttatja. A belső szellemi valóság teljességét a lírai, a metafizikai és a meditatív maggal rendelkező *zárt alternatív forma* reprezentálja.

Mínthogy Andrić prózaírása látszólag kifejezetten hagyományos jellegű, a kritika sokáig állt értetlenül előtte. A fenti árnyalt észrevételek nélkül aligha észlelhetnénk, milyen jelentős elmozdulások játszódhatnak le az olyan epikai szerkezetek mélyrétegeiben, amelyek felszíne semmiféle változást nem tükröz. Mindez fokozottabb figyelmet igényel a jelenkori prózaelmélettől és -kritikától, hisz paradox módon az elbeszélői eljárások gyakran ezzel homlokegyenesen ellenkező látszatot is kelthetnek. Gondoljunk például a legmerészebben „felhasogatott” elbeszélői szövegfelületekre, melyek villanásnyi időre engednek láttatni csupán egy-egy történet-, esemény- vagy állapotföredéket, és közöttük minden oksági, időbeli, térbeli kapcsolatot felfüggesztenek. A tapasztalat azt mutatja, az ilyen prózai szöveg töményebben epikus, mint a szokványos, körülményes pontossággal felépített epikai szerkezet, holott éppen e jellegét minősítette maximálisan át.

A prózai és rövidprózai folyamatok és a strukturalizmus, a fenomenológia, a hermeneutika, valamint a dekonstrukcióelmélet tapasztalatai arra utalnak, hogy az ezredvégre egyetlen „jelölő gyakorlat”, egyetlen irodalmi áramlat, nyelvi, stílári, formai törekvés sem tudta megőrizni autonómiáját, függetlenül jelenlegi időbeli-térbeli és szemléleti, ideológiai helyzetétől, mint erre Vladimir Biti is utal. Az elméleti reflexió hatékonysága és korszerűsége komoly próbatételt előtől áll, ha hiteles módon kívánja tükrözni a jelenkori állapotokat, hisz az irodalom jó ideje egyértelműen *alternatív formákban* jelentkezik, melyek leírását és rendszerezését klasszikus közelítésben nem eszközölheti a kritika.

Rendkívül izgalmas felismeréseikig érkezett a történetkutatás is: hogy egyáltalán mi lehet *elmesélhető* (tellable, William Labov), az az olvasói tudat *narrativitásától* függ, mint Thomas M. Leitch írja. Ehhez fűződik Barbara Foley elképzelése is, aki szerint a szerző és az olvasó egy ún. *mimetikus szerződést* köt: „A művészi prózai alkotás. . . a megismerésre vonatkozó javaslatot tesz, midőn azt állítja, hogy konfigurációja analóg a dolgok fennálló történelmi vagy erkölcsi állapotával. A különös olvasói percepciója kitermeli az általánosnak a megismerését. Noha az általánosnak a kifejezése megkerülhetetlenül bekeregetett a szerző ideológiai álláspontja által, a szöveg azonosító stratégiája arra törekszik, hogy kitörölje az olvasóból a formáló szerzői perspektíva tudatát” (*Telling the Truth. The Theory and Practice of Documentary Fiction*, 1986). A művészi és nem művészi szöveg megkülönböztetésének jelentősége azóta növekszik, amióta a próza egymáshoz közelítette nemcsak a kétféle megnyilatkozás nyelvét és szerkezeteit, hanem merészen egymásra vetítette vagy fölcserélte őket. Foley a válaszvonalat Karlheinz Stierléhez hasonlóan a *tapasztalat referenciális rendszere* és a *megismerés referenciális rendszere* között jelöli meg. A történelemmel és a tudománnyal szemben a prózai elbeszélés, a művészi nar-

ráció nem kívánja a valóság kimerítő ismeretének látszatát kelteni, inkább a valóság jelenségeinek interpretációs kihívásaival és lehetőségeivel kísérletezik. Jellemző a megfigyelés, hogy a prózai diszkurzus a 18. században kezd eltávolodni a *tényszerű* ábrázolástól és közeledni a *fikciós* elbeszélés felé. Mint ezt Fieldieng tanúsíthatja, az *analógiás referens* két évszázada végleg elvált a *valós referenstől*. Ma, amikor e két felület és vonatkozásrendszer ismét egészen más konstellációba került, szükségessé vált viszonyaik felülvizsgálása. Erre a „klasszikus modern” borgeszi modellen kívül térségünk irodalmi is számos példát mutatnak Danilo Kištól kezdve Esterházy Péterig és a fiatalabb elbeszélőkig.

Fentebb utaltunk arra a funkciómódosulásra, melynek a narráció mellett a leírás is ki van téve. Mészöly Miklós néhány „térképét” idéztük, melyekben e kétféle elbeszélői eljárás, mód és diszkurzus a megszokottól eltérő viszonyt létesít: az a benyomásunk, mintha helycseréjünkkel szerepkörük is gyökeresen megváltozott volna. Janusz Sławinski Philippe Hamon egyik 1972-ben megjelent munkáját (*Que-est-ce que la description?, Poétique*) árnyalva a leírást *lexikográfiai tudatnak* nevezi. Meglátása különösen értékes a posztmodern próza azon irányának interpretációjában, amely ha nem is fordul az enciklopédia- vagy a szótárformához, a benne tárolt történeti, művelődés- és művészettörténeti anyag ezek gazdagságával vetekszik (pl. Milorad Pavić prózája). Az elbeszélői világokat Sławinski szerint *térbeli* jelentésviszonyok modellálják: ezek határozzák meg az elemek elhelyezését, távolságait, mozgásirányát. Továbbá *logikai* viszonyok, melyek kialakítják a fölérendelt rendszeren belüli hierarchikus helyüket, ezen kívül *megismerési* viszonyok, melyek az elbeszéléselemeket a megfigyelések, az érzések, a fölismerések, a megismerések, az interpretációk korrelátumaiként mutatják be.

Mióta a leírás kilépett abból a passzív helyzetből, melyet számára a klasszikus elbeszélés kijelölt, *világteremtő* funkcióra tett szert, tehát szerepe az adott rendszeren belül kiegyenlítőddött a narrációval. A leírás többé nem az, *amit lát*, hanem az, *ami láttat, ami látást* eredményez, ami által a befogadóban mindazon képzetek látványszerű formát öltenek, amelyekre a diszkurzus utal. A leírás mint a megismerési modell eleme, mely a megfigyelési folyamatban temporálissá válik, közvetlenül jelenlevővé teszi nemcsak a világot, melyben a történet folyik, hanem magát a történetet is.

A próza és a prózaelméleti reflexió szerteágazó ösvényei minden jel szerint kimeríthetetlenül sok ösztönzést nyújthatnak egy felettebb időszerű új poétikai modell kidolgozásához.

(1991)

RÉGI DOLGAINKRÓL (II.)

HERCEG JÁNOS

A kiegyezést követő idők politikai ellentmondásai között kapott helyett Bácskában a kornak már leáldozóban levő eszménye, a liberalizmus. Hiába kompromittálta magát az európai proletárforradalmakban, amikor a reakciós elnyomatás ugyancsak fennszóval hangoztatta, Magyarországon a feudális viszonyok és a rendeknek még mindig érezhető uralmában újnak, vonzóknak és haladóknak tűnt. Később Tisza Kálmán politikájában közönséges parlamenti érdekcsoport lett a szabadelvűség honi változatából, míg a hetvenes évek Bácskájában rebellis indulatok fűtötték, s a tekintélyes vármegyével szemben mintha százados béklyókat feszegetett volna.

Mikor aztán még a hatalmat is átvette Bács-Bodrog vármegyében a liberalizmus, s Mártonffy Károly főispán installációs beszédében a demokráciával is szoros kapcsolatba hozta, korforduló szele csapta meg a csendesen pipázgató megyei politikusokat. Hát hogyne, hiszen az új főispán se földbirtokos, se gróf, se báró nem volt, csak egy szegény hivatalnok, s a tetejébe még protestáns is, lévén a bácskai evangélikus egyház presbitere.

De önérzetes ember lehetett, nem szégyellte, hogy honnan jött, s nem tagadta, hogy politikájával merre tart. A demokrácia diadalát látta a tényben, hogy őt, a szegény petróci fiút emelte a hatalom fényes közjogi méltóságba, amit azzal hálált meg, hogy az egyenlőség szellemét hirdette, és a legnagyobb szigort helyezte kilátásba minden visszaéléssel szemben. És következetes is lehetett, hiszen alig tíz évvel azelőtt, 1861-ben ő volt az, aki mint a megyegyűlés esküdtje, a 48-as törvények visszaállítását javasolta, és a király októberi diplomájának eltörlését. Mai szemmel nézve nem is igen érti az ember, hogy lehet, hogy ezt nem felejtették el neki, s főispánt csináltak belőle.

Csakhogy a magyar közéleti emberek többségében élénken élt a szabadságharc eszményeinek tisztelete, s a kikiáltott és megtagadott függetlenségből legalább a törvények formai betartásának igénye. A vasútépítő Lónyay miniszterelnök zsidó bankárokkal kötött üzletet, Justh Zsigmond parasztnak épí-

tett színházat, ahol béresekkal és sommáslányokkal játszatta Shakespeare és Molière drámáit, a magyar művelődés nagy reformátora, Eötvös József pedig Dózsa forradalmáról írt regényt.

Mártonffy Károly a reformkor szellemi elitjének neveltje volt.

Hogy főispán lett, mégsem csak ennek köszönhetette. A vármegye átszervezés előtt állt, a közigazgatást új alapokra kellett helyezni, az egész területet járássokra osztani. Ehhez szakemberre, tapasztalt hivatalnokra volt szükség. Egy csupán figuráló dzsentri főispánnal a kormányzat nem ment volna semmire. De volt még valami, ennél is fontosabb, ahol a türelmesebb, megértőbb és liberálisabb fellépésnek kellett várható veszélyeket elhárítani. Polgáriasították a határőrvidéket, megszűnt a sajkáskerület.

És itt nemcsak arról volt szó, hogy katonákból máról holnapra polgárok lettek, akiknek el kellett ismerniük az új viszonyokat, és alkalmazkodni hozzájuk. A kérdésnek mindenekelőtt nemzetiségi jellege volt. Az addig katonai autonómia mögött meghúzódott szerb katonák vallásukat, nyelvüket és egész nemzeti létüket látták megsértve a beolvasztással. Tiltakoztak is ellene tőlük telhetően, népgyűlést hívtak össze, teljes függetlenséget és nemzetiségi népképviseletet követeltek, úgyhogy mozgalmuktól hangos lett az ország.

Mártonffy Károly főispán betiltotta a népgyűlést, végrehajtotta a közigazgatási programot a sajkásvidéken is, miközben talán észre se vette, hogy demokráciája és szabadelvűsége a magyar nemzeti öncélúság zátonyára futott. De hogy mindez mégis sikerült neki, ahhoz nem volt elég a szigor, tapintatra is szükség lehetett.

Közben elemi csapások is érték a Bácskát. Kolera pusztított, hatalmas árvíz tette tönkre a termés egy részét, s a mezőgazdasági munkások, a föld nélküli parasztok népes serege maradt kenyér nélkül.

De ennél is fontosabb volt a megye szempontjából, hogy közben megváltozott az ország politikai viszonyai, s bár a szabadelvűek kerültek látszólag hatalomra, a miniszterelnök, Tisza Kálmán csak szavakban volt szabadelvű, lényeges kérdésekben kiegyezett a reakciós osztályokkal. Mártonffy Károly nem akart mameluk lenni – ahogyan az elárult párt híveit nevezték –, s mennie kellett. Búcsúbeszédéből nemcsak keserűség érezhető ki, de vitriolos gúny is: „...ötévi tapasztalataim arról győztek meg, hogy az alkotmányosan és a szabadelvűen kormányzott Magyarországon a polgári születés meztelenségét csak a nekem osztályrészlül nem jutott nagy vagyon képes betakarni.”

*

Szóval Bácskában a liberalizmus jóval túlélte önmagát. Ez a vidék a múlt század végén kezdett el iparosodni, a kapitalizmus kialakulása is csigalassúsággal haladt, s így a munkásjóléti intézmények megszervezésére is csak később kerülhetett sor. A szabadelvűség eszméi azonban még hatottak, s a lehe-

tő legrosszabb, amerikai változatban, amelynek jelszava az „aki bírja, marja” volt. Az első liberális felfogású főispán, Mártonffy Károly saját pártjával szemben ellenzékbe vonult, anélkül azonban, hogy szociálpolitikai tanulságokat vont volna le a csalódásból. Legnagyobb szembehelyezkedése a kormánnyal az volt, hogy tiltakozott a boszniai okkupáció ellen.

Ami szervezett ipari munkásság hiányában nem volt keresztülvihető, azt az agrárproletariátus sürgette meg aratósztrájkokkal, helyi zendülésekkel, kivándorlással. Az uralkodó osztálynak meg kellett értenie, hogy saját érdeke a földmunkások életviszonyain és kereseti lehetőségein javítani. De ezt a megértést az áldozatkészség akadályozta és lassította. Voltak az agrárkérdésnek ideológusai, akik földbérlettel képzelték levezetni a szenvedélyeket, s visszaállítani munkás és birtokos között a patriarkális viszonyokat, nem akarván belátni, hogy elgondolásuk időszerűtlen. A hatalom viszont a szégyenletes „cselelőtörvénnyel” ha el is ismerte a földmunkás jogát arra, hogy betegség esetén munkaadója köteles gyógyíttatni, másfelől azzal, hogy megtiltotta a szervezkedést, teljesen kiszolgáltatta a birtokosnak.

A szervezkedést s az agrármozgalmakat, aratósztrájkokat azonban nem lehetett megtiltani, s Hódmezővásárhely és a Viharsarok után mindjárt Bácska következett az agrárproletárok öntudatosodása és szervezettsége terén.

A betegsegélyezés és munkásbiztosítás ügyét ennél fogva nem lehetett már elhanyagolni. Egymás után alakultak meg a vármegyében az önkéntes betegsegélyező pénztárok, amelyekhez – a megállapodás szerint – a munkaadók is hozzájárulást adtak.

Az Általános Munkásegylet kezdeményezésére Bácskában 1893-ban kezdtek alakulni a kerületi betegsegélyező pénztárok. Újvidék és Szabadka csakhamar messze maga mögött hagyta Zombort, s Bezdán – tekintettel a hajósok külön szervezetére – két év múlva ki is lépett a kerületi pénztár kötelékéből. Az ottani önálló iparosokkal együtt alakítottak betegsegélyezési pénztárt.

Darányi Ignác földművelődésügyi miniszter 1889-ben meghozta a mezőgazdasági idénymunkások törvényét, amely azonban megint a birtokosoknak kedvezett. Igaz, munkáslakások építését is szorgalmazta, a telepítésnek is legfőbb kezdeményezője volt, úgyhogy a századforduló idején Bácska is új telepésekkel gyarapodott; s így jött létre néhány később virágzásnak indult falu, mint Telecska és Szilágyi.

Verbászon a kendergyár munkáslakásokat épített, s példáját követte később a cukorgyár. Hódáságon ugyancsak épültek hosszú lejáratú kölcsönös munkásházak, úgyhogy az egész vármegye területén 357 munkáslakás, illetve ház épült. S bármily fejletlen volt az ipar, ez a szám mégis elszomorítóan alacsony volt. A tömegszállásokat, az alvóhelyeket csak idénymunkások vették igénybe, s azok nélkülözték a higiénia legelemibb berendezéseit.

Az utolsó liberális magyar államférfi, a nagyvonalú, de csontja velejéig konzervatív Tisza István volt, akivel a költő Ady Endre holtáig hadakozott. Ma-

gyarországnak ez a történelmi alakja minden erejével fékezte a haladó erőket, öntudatosan vállalva a harcot a patriarkális életviszonyok fenntartásáért, tisztán látta az osztályok egymáshoz való viszonyát, amikor ilyen kijelentést tett: „... a munkásosztály a gazdasági harcban előreláthatólag mindig ellensége lesz a tőkének”.

Ehhez a felismeréshez tartotta magát végig a magyar liberalizmus is. Osztályellenes alapokon állva nem enyhített az osztályharcon, ellenkezőleg, ahol lehetett, kiélezte.

Az első lényeges változás a munkásvédelem terén Bácskában is az 1907-ben hozott törvényhez fűződik, amikor a betegsegélyző pénztárak megszűntek, és helyükbe lépett a munkásbiztosítási hivatal.

A munkások hathatós védelmét, érdekeik szemmel tartását azonban, mint tudjuk, tartósan sehol sem biztosították. Várni kellett, amíg megszűnik a tőkés társadalom embertelen kizsákmányolása, amíg a munkásság szerveződik, küzd, harcol alapvető létérdekeiért és jogaiért.

*

Úgy rémlik, Papp Dániel regényében, a *Rátótiakban* még szerepel az egykor talán valóban népszerű éjjeliőr, a „bakter”. Lehet, nem hiteles adatok alapján rajzolta meg, csak régi regényből vagy népszínműből vette kölcsön, hogy felvonultassa a Rátótnak keresztelt Zombor utcáin, borízú hangon elkiáltatva vele az éjszakai órákat, ahogyan azt hivatali esküje és a város lakossága megkívánta. De az író, aki szülőfaluját, Moravicát „Tündérlak”-nak nevezte, diákkorának városát is meglehetősen önkényesen kezelte, amikor Mikszáth Kálmán regényt kért tőle. Miért tett volna kivételt a bakterral?

Hogy azonban ez a hivatal létezett Zomborban is, ahhoz mégsem fér semmi kétség. A város utcáit rová hivatalos ember nemcsak az idő múlását jelezte énekelve, azt is bekiáltotta az éjszakába, ha valami rendellenességet látott. Nézzünk hát vissza rá a régi jelenségeknek kijáró kötelező tisztelettel, s képzeljük el alakját alabárdosan, viharlámpával a kezében, övében csőre töltött pisztollyal, ahogyan középkori metszeteken látható.

Legfeljebb a nyelvvél jövünk zavarba, amelyen a bakter éjszakai hivatalát el látta. Mert bár feltételezzük, hogy a mindenkori hivatalos nyelvet használta, a cservenkai városrészben ugyanúgy, mint a felsővárosiban, arra is gondolnunk kell, hogy ez a hivatalos nyelv elég gyakran változott Zombor városában. Az órákat viszont egyformán kongatták el mind a két egyház templomainak toronyórái, úgyhogy az éjjeliőr időjelzése merő anakronizmus volt. De meg is szűnt a hivatala és egész alakja eltűnt a Bach-korszakban, amikor helyette marcona konstáblerek járták a régi Zombor éjszakai utcáit, s mivel akkor a hivatalos nyelv szigorúan a német volt, a nótát sem értették, amely egyre gyakrabban hangzott fel a sötétség leple alatt: „Kossuth Lajos azt üzenete, elfogyott

a regimentje...” Aztán elmentek ők is, jöttek a kakastollasok, akiket idővel mind keményebb rendfenntartók követtek, s nemcsak a múltó időt nem kiáltotta többé senki, a Kossuth-nóta is elhallgatott. És gróf Ráday Gedeon akkortájt jelentette be, hogy Magyarország déli részein véget vetett a betyárvilágnak, úgyhogy nyugodtan alhatott a polgár Zomborban is. A bakter alakja elmerült az irodalomban, s időnkénti kísértetjárása is ott megy végbe.

A vámházakra viszont öreg zomboriak még emlékezhetnek. Ott álltak ezek a hivatalos épületek a városnak mind a négy égtáján, korántsem geográfiai jelképként, hanem mert a szélrózsa minden irányából utak vezettek a városba. Nem akármilyen utak. Kövesutak.

Meglehet, hogy régen, mikor még várások vette körül a várost, az árkon átvezető hidaknál álltak az őrök, hogy szemügyre vegyenek minden gyanús idegent, és megfizetessék vele a vásárpénzt. Mert jöttek a görög kereskedők Szerbiából, itt adtak találkozt a bécsi boltosoknak, s cseréltek pénzt és portékát. Aztán mivel koronként veszélyes idők jártak, meg kellett kettőzni az őrséget, s a műezsint ugyancsak figyelmeztetni, hogy Allah dicséretét zengve azért nézzen le olykor a mecset tornyából, hiszen oly sok gyanús gyaur jelenik meg mostanában a pasaládé vilajetje körül, a jelenlegi levéltár helyén.

A vámházak rendeltetése szerényebb és polgáríbb természetű volt. Nem nézték, hogy ki jött, csak fizesse le a vámossal az útpénzt, aztán menjen Isten hírével be a városba. A kövezetvámot hajtották be ugyanis a Zomborba tartó szekerek gazdáin, mondván, ha nem akarnak tengelyig merülni a nyári utak sarába, hanem kövesúton, urasan ügetni a tekintetes vármegye székvárosába, hát akkor fizessenek. S mit tehetett volna a szegény paraszt vagy messziről jött vásáros, fizetett. Jött ki a vámossal a kocsizörgésre, letépte a bárcát, és fölemelte a sorompót a lovak előtt.

Ahol kövesút volt, ott vámház is volt. A város utolsó házainál építették gyakorlatlan téglából, hogy minél ridegebb és hivatalosabb legyen. Kocka alakú épület volt, se udvar, se kert nem tartozott hozzá, magányosan állt az út mellett, ott lakott – olykor népes családjával – a vámossal.

Nehéz esztendőkből, háborúk idején fináncok és másféle ellenőrök is kijöttek a házból a kocsizörgésre, s feltúrták a szalmát a saroglyában, hogy útját állják a csempészésnek, de ez inkább csak formáság volt, hiszen a csempészek tiltott áruval nem arra jártak, ahol sorompó volt.

Aztán megszűnt a kövezetvám, valamikor az első világháború után talán, illetve nem esetenként hajtották be, bárca ellenében. A kövezetvám is óriási fejlődésen ment keresztül, s ma már kocsi után, adóban kell megfizetni, akár hajtják a kocsit, akár nem.

A zombori főgimnáziumhoz 1888-ban kineveztek egy fiatal, magyar, latin és német szakos tanárt, dr. Zlinszky Aladárt. Előzőleg Baján tanított egy évig, aztán hat esztendőre megragadt Zomborban. Még itt találta Margalitsot, aki ugyancsak Bajáról jött, s aztán fegyelmi elől menekült fel Budapestre, hogy az egyetemi tanárságig meg se álljon.

Más kortársa Zlinszkynek, akiben irodalmi érdeklődés és becsvágy lett volna, nem is volt Zomborban.

De itteni tartózkodása alatt ő sem igen árulta el, hogy irodalom és karrier a középiskolai szinten túl érdekelte volna. Zomborban semmi jele sem volt annak, hogy majd egyetemi tanár lesz és akadémikus. Magába zárkózottan, elvonultan élhetett, mert az iskolán túl működésével semmi nyomot sem hagyott maga után. A társadalmi életben sem jegyezték fel nevét a korabeli újságok.

Pedig akkor már megalakult a Történelmi Társulat. Évkönyve meglehetősen széles témakört ölelt fel, a fiatal tanár publikálási lehetőségeit aligha akadályozta volna bármi is. De a zombori főgimnázium tanárai – Buday Gergely és Roediger Lajos kivételével – feltűnően távol tartották magukat a Történelmi Társulat munkájától. Ebben valószínűleg az igazgató, Margalits Ede is hatott rájuk, aki a társulatnak nemcsak alapítója, de életre hívója volt, s aki röviddel azután sértődötten mondott le a titkárságról és a szerkesztésről. Máig se derült ki, hogy miért.

Zlinszky Aladár csendes vegetálása Zomborban csak évtizedek múlva lett feltűnő. De akkor az is kiderült, hogy az a hat év a készülődés ideje volt. S hogy a legheterogénebb nyelvi környezetben merüljön el valaki a kifejezés nyelvi és stílus kérdéseinek tanulmányozásában, ahhoz talán tényleg az kellett, hogy tudomást se vegyen róla, hol él.

Sem az iskola, sem a város nem mutatott különösebb irodalmi érdeklődést. Zlinszky Aladár zombori hat éve alatt, amiből hármat az önképzőkör elnökeként töltött el, egyetlen diák sem volt, akine a neve az irodalomban megmaradt volna. Papp Dániel ugyan ragyogóan megírt cikkeket küldött Pestről a Bácskának, amelyekre épp stílus szempontból figyelt fel később Osvát Ernő is, maga a város azonban még mindig nem szabadult meg a vidéki parlagiaságtól, s híréhez illően nehézkes volt és szellemileg renyhe.

Gozdu Elekre, aki majd megcsinálja a Szabad Líceumot, s pesti előadásokat hoz le Zomborba, még jó tíz évig kellett várni. Addig a cselekvés szénsavával semmiféle pezsgés nem volt érezhető a városban. Akármilyen szép volt az a Történelmi Társulat, sose volt egészen mentes a kriptaszagtól. S Zlinszky Aladár figyelmét élő dolgok kötötték le.

Már amennyiben a nyelv, fordulatainak gazdagságával, a kifejezés művészi árnyalataival, az előadás eleganciájával elevenen ható tényezőnek mondható. A stílus, az irány, ahogy az ő korában nevezték, csak Négyesy László előadásain kapott művészi rangot és elismerést, de Babits Mihály jóval későbbben még mindig jogosnak érezte a megállapítást, hogy: „A magyar stílus gatyában jár!”, amivel pongyolaságot és rusztikumot egyformán akart érzékeltetni.

Zlinszky Aladár sokáig maradt az irodalom és nyelvtudomány perifériáin, s a középiskolai oktatás szolgálatában. Már az öregség küszöbén állt, amikor ötvennyolc éves korában magántanárrá habilitálták, a hetvenediket taposta, mikor Négyesy halála után megkapta egyetemi tanári kinevezését.

Hát nem volt Négyesy, nem tudta lázba hozni tanítványait, mint elődje az akkori fiatal magyar irodalom legjobbait: Kosztolányit, Babitsot, Juhász Gyulát. Szívós és kitartó munkájával azonban egyszer csak ismeretlen területre tévedt, szűzföldre, amelyet neki kellett felfedeznie: a stílus hangulati elemeinek meghatározásával. Ezen a téren a szakemberek szerint európai viszonylatban jelentős eredményeket ért el, s a magyar stilisztika tudományát egy igen jelentős ágazattal tette gazdagabbá.

Irodalmi ízlés dolgában ennek ellenére megmaradt a merev hivatalos szemlélet mellett, úgyhogy Schöpflin Aladár nem ok nélkül marasztalta el 1929-ben kiadott költői antológiáját. Külön megjelenése is egy régi fényképen: zsakettben, kopaszon, csíptetővel az orrán, merőben konzervatív.

De ha van bácskai szellem, akkor az talán éppen legfogékonyabb éveiben érintette meg, a reneszánsz nagy stílustörténészének, Jacob Burghardtnak igazsága szerint: „Ami a szellemre jellemző, az nem az elmúlás, hanem a vándorlás.” Mert néha a negatív erőknél is lehet jótékony hatásuk, s ilyesmi Zombor sohasem szűkölködött.

*

1959-ben pesthidegkúti magányában, matuzsálemi korban meghalt ennek a vidéknek legtárgyilagosabb történetírója: dr. Thim József. Kilencvenöt éves volt, s hosszú életéből szülővárosában, Zomborban tartózkodott a legkevesebbet. Pedig ritkán kötődik ember jobban és szorosabban a szülőföldjéhez, mint ahogyan dr. Thim kötődött az egykori Bácskasághoz. Ismerte legtávolabbi múltjának minden részletét, tökéletesen tájékozott volt társadalmi összetételében, nemzetiségi viszonyai tekintetében pedig a legmegbecsültebb szakértőnek számított Magyarországhatárain túl is.

Pedig nem volt hivatalos történész. Orvos volt, aki a történetírás kedvéért se hanyagolta el eredeti hivatását. De gyakorló orvos korában is, Apatinban és Zomborban, jobban érdekelte a gyógyászat népmozgalmi része s a megelőzés feladata. Az ő idejében még gyakoriak voltak a gyorsan terjedő ragályok, hát azoknak igyekezett szervezeten útját állni. Civilizált egészségügyi viszonyokat akart teremteni Bácskában, ezért írta orvosi tanulmányainak egész sorát. Csakhamar jó nevet szerzett magának külföldön is. 1895-ben Szerbia egészségügyi viszonyairól tartott előadást egy nemzetközi orvoskongresszuson, mert jobb ismerője a zombori doktornál ennek a kérdésnek se volt.

Aleksandar Obrenović, akit majd néhány év múlva feleségével, Draga Mašinnal együtt megöl az oroszbarát tisztok addig ismeretlen titkos szervezete, a

későbbi Fekete Kéz, hogy megakadályozza Szerbia Monarchia-barát politikáját, meghívta a zombori orvost udvari tanácsadónak, aki a meghívásnak szívesen tett eleget. A kis balkáni ország egészségügye gyarmati állapotban volt. Dr. Thim azonban mégsem csak azért ment Szerbiába, hogy segítsen kidolgozni az egészségügyi törvényeket. A királyi kitüntetés, a Szent Száva-rend sem csupán az orvosnak szólt, hanem a történésznek is, aki akkor már megírta három kötetben a szerbek történetét a legrégebb kortól kezdve 1848-ig.

Mert Kállay Béni, a szerbek első történetírója akkorára már politikus lett. Az egykor oly népszerű fiatal magyar diplomata elvesztette a szerbek rokonszenvét, mivel Bosznia–Hercegovina kormányzójaként mindent elkövetett, hogy megakadályozza az egyesülést. Hiába épített utakat és vasutat a Szávától az Adriáig, megannyi kulturális intézménnyel is megajándékozva az okkupált tartományt, egyszeribe gyűlöltté vált a Száván túli politikai körökben.

Dr. Thim Józsefet nem azért érdekelték a szerbek, hogy következtetéseit a saját korában használja fel. Nem prejudikált, csak a tényeket kutatta. Még csak azt se lehet elmondani róla, mint a fiatal Kállayról, hogy szerbbarát volt. De úgy tudta felidézni a múltat, hogy sosem érződött elfogultnak.

Első nyomtatásban megjelent komolyabb dolgozata még diákkorában, 1886-ban látott napvilágot a Történelmi Társulat Évkönyvében. A szabadságharcban gazdát cserélt Zomborról akarta „levenni az árulás bélyegét”, olyan adatokat is felsorolva, amelyek addig ismeretlenek voltak.

Különben sose szeretett másodkézből tájékozódni. Bizonyítékait mindenkor levéltári forrásokra alapozta, s így lett a szabadságharc és a szerbek múltjának legeredetibb történésze, akire Marczalitól Szekfüig, s Dušan Popovićtól Vasa Bogdanovig a történészek egész sora hivatkozhatott.

Ahogy szerbiai tartózkodását fiatalkorában levéltári munkára használta fel, úgy kutatta később az anyagot budapesti és bécsi levéltárakban. Mert egész életét arra tette fel, hogy a szerbek történetét írja. Az első világháború után Bécsbe költözött, s tizenöt éven át szakadatlanul gyűjtögette a további anyagot élete főművéhez, amelyben a 48-as szerb fölkelés történetét írta meg. Hetvenhat éves volt, amikor munkájának utolsó kötete napvilágot látott.

„Szerettem volna még egyszer kimenni az otthoni temetőbe – írta egy magánlevélben 1944 szeptemberében –, de úgy látszik, ebben nemcsak a korom, hanem immár a történelem is megakadályoz majd. Elődeim csak írták a történelmet, én élem is...”

Még tizenöt évet élt. Egy-két szerb történész még felkereste a háborút követő első években, aztán minden itteni kapcsolat megszakadt Thim Józseffel, akinél tisztességesebben eddig senki sem tárta fel e vidék és az itteni nép múltját.

Zombor sokáig védelmezte privilegizált helyzetét a bácskai városok versenyében, de a szabadságharc s főleg a kiegyezés után ez már csak reménytelen, meddő küzdelem maradt. Szabadka nemcsak gazdasági téren, hanem a szellemi élet fejlődésében is megelőzte. Sőt a századforduló idején már elébe vágott Újvidék is, amelynek külön jelentőséget adott központi szerb jellege. Fölényét csak Bajával szemben tudta még tartani, Zenta feltörésének meg amúgy is útját állta Szabadka és azon túl Szeged.

A hetvenes években még a kormány is méltányolta a megyeszékhely érdekeit, s kárpótolni igyekezett, amiért a realitásokhoz ragaszkodva nem Zomboron át építette meg a budapest–zimonyi vasútvonalat. De aztán már a felsőbb jóindulat se tudott segíteni. „Fölszállott a páva a vármegye-házra” – énekelte később a költő arról a korról, amelyben megszűnt a megyei kiskirályságok uralma, és felerősödött a centralizmus. A polgáriásodás meghozta a szabadelvűség szellemét, s a zsiros bácskai televényen gyárak kezdtek épülni, fejlődésnek indult az ipar, úgyhogy a vagyon nemcsak a holdak számában jutott már kifejezésre, hanem mind nagyobb szerepet kapott a pénz, a tőke is.

Okolhatjuk a jó öreg „opstinárokot”, akik a haladás kerékkötői voltak, s könyörtelenül leszavaztak mindent Zomborban, ami nem kizárólag az ő érdeküket szolgálta: a kövesutat, a villanyt, az iskolát. És okolhatjuk a kormányt, amely meg se próbálta megfordítani a haladás szekerének rúdját a Bácskaság központja felé, ahol pedig oly híven szolgálták ki a felülről jövő óhajokat. De a változó korban a kormányok is változtak, s Zombor kénytelen volt beletördölni sorsába.

Ami fejlődésére jellemző volt, arra is rányomta bélyegét a múltja. Könyvtára jóval előbb nyílt meg, mint a szabadkai, de egy bécsi könyvterjesztő vállalat fiókjaként német könyvekkel és alantaz szórakoztató irodalommal. A tizennyolcadik század magyar nemzeti megmozdulásait, a nyelvi öntudatosodás ügyét és később a reformmozgalmakat a megye központjából követték, mégis Szabadkán alakult meg előbb a nemzeti kaszinó, amelyben a „Nemzeti Nyelven Munkálkodó Társulat” helyet kapott. Zomborban a négy évvel később megalakult Olvasókör mellett a kiegyezés évében egy olyan polgári kaszinót alapítottak, amelyben még az alapszabályokat is német nyelven hozták meg.

Zomborban a polgáriásodás a jozefinista beamtermentalitás visszatartó közege volt kénytelen átrágni magát, ezzel szemben Szabadkán, ahol német lakosság nem volt, s az uralkodó hivatal mindig hiányzott, a haladásnak kezdetől fogva magyar karaktere volt. A kis irodalmi kör alapítói: Szárics, Antunovics, Meznerics és Szárceviccs a művelődés magyar példáin keresztl jutottak el később a maguk anyanyelvi kultúrájának sürgetéséhez. A „nemzeti nyelven munkálkodás” annak az általános követelménynek a tartozéka volt, amelyben a felvilágosodás már a magyar érdekekkel párhuzamosan haladt. Zomborban a hivatalnoktársadalmat német iparosokkal kiegészítve ment végbe a polgáriásodás folyamata. Szabadkán a kötetlen és szabadságmozgalmakban mindig

élénken részt vevő zsidóság ezt a folyamatot lényegesen meggyorsította. Zomborban még alkudoztak, a béke közvetítésén fáradoztak, amikor Szabadkán Vojnics Géza, a vármegye első önkéntes honvédje felesküdött a piros-fehérszöld nemzeti lobogóra.

A bácskai írók körét Zomborban szervezték meg századunk első éveiben, de akkorára Szabadkának már rég megvolt a maga helye a magyar irodalmi életben. Igaz, Vajda János csak vadászgatni járt le a Ludasi-tó vadkacsában gazdag rezervátumához, s Ambrus Zoltánt később érzelmi vonzódás hozta a bunyevác Párizsba, a tárcaíró Milkó Izidor körül mégiscsak kialakult egy olyan légkör, amely nem mindjárt engedte észrevenni a városháza körül pipázgató csizmás, gubás vidéki atyafiak gyülekezetét. A városi zenede, amelyet épp százhusz évvel ezelőtt alapítottak, ugyancsak ezt a vidékiességet igyekezett megszüntetni, mint ahogyan a városfejlesztés építészeti emlékeiben is a modern magyar építőművészet jegyei maradtak meg. És amikor Zomborba egy Gozdsu Elek jött – sértődötten és elnémulva –, Szabadkán már első verseit írta Kosztolányi Dezső, s zenei kritikáit a rövidnadrágos Csáth Géza.

De akkorára Zombor már ki is állt kedveszegetten a reménytelen versenyből. Meghúzta magát, mint az emlékeiből élő szépasszony a sétányok fölé hajló celtiszek sűrű lombjai alatt, melyeken sejtelmesen süt át a napfény, s megelégedett a „csendes úri város” kissé időszerűtlen jelzőjével.

Azóta Szabadka is megrekedett a fejlődésben, de hát ez már nem vigasztalás!

*

Csak mintha a festők boldogultak volna Zomborban jobban, mint Szabadkán. Nem volt az jólét, amiben éltek, de valahogy eltengődtek. Puchta Richárd a múlt század második felében még kommcencióért festegette a Zombor környéki földbirtokosokat, nemcsak családtagjaikkal, hanem külön-külön kedvenc háttaslovukat és engedelmes vizslájukat is. Juhász Árpád hetekig „vendég” volt egy-egy ilyen bácskai uraságnak, akik a művészeket is úgy hívták dolgozni, mint a házi varrónőt. Közben még mecénásoknak is érezhették magukat, mint a középkori nagyurak Itáliában vagy hol. Akkor kezdtek tornyokat rakni a háztetőkre, hogy kastélynak lássék a szállás, vagy udvarháznak.

És alighanem akkor kezdték el Zombort „úri város”-nak nevezni.

Talán a megyebálak miatt, amelyeken messziről jött arisztokraták is megjelentek, s nemegyszer ott maradtak mindjárt háztűznézőben. A jó bácskai fekete földdel ugyanis fölöttébb jól lehetett megaranyozni a kissé már megfakult ősi címert. Az úri összejöveteleken, hatalmas kártyacsatáknak, a megyei szépasszonyok felvonultatásának mégiscsak Zombor volt a központja. Akkor kezdtek házakat venni a muzsikus cigányok, egész utcákat foglalva el, a Cservenkában a Zene utcát, a Felsővárosban a Malom utca környékét. A híres prímás, Sípos Ferkó saját fogatán hajatott parádés kocsisával délutánonként az úri házakhoz hegedűórát adni.

Gozdsdu Elek a legjobb magyar előadóművészekkel próbált javítani e vészesen elterjedt „zenei kultusz” színvonalán. Lehozattott Thoman Istvántól kezdve a fiatal Dohnányiig csaknem minden jó muzsikust, hogy a városháza nagytermében meghívott „úri közönség” körében népszerűsítse a zenei kultúrát. De csak annyit ért el, hogy a primások esténként „szalóndarabok”-kal kezdték a muzsikálást a Vadászkürtben és az Elefántban, a Korzóban és az Elit kávéházban. Mert volt idő, hogy négy tükrös kávéháza volt a városnak, ahol nem lehetett kiméret „kocsisbort” inni, s ahol kasszírno ült a francia feliratú butélik között, míg a főpincér szmokingosan állt a vendégek asztalához, és senki se vette észre, hogy az egyik „szalóndarab” Szabadkáról került a primás vonója alá, minthogy Lányi Ernő szerzeménye volt, külön betéttel a cimbalomnak, s így szólt:

*Régi nóta, híres nóta cseng fülembé,
Régi cigány, híres cigány hegedülte...*

A képek, az „olajfestmények” is abban az időben kezdtek divatba jönni az úri házak falain. Az ebédlőben a kötelező csendélet a fejjel lefelé lógó fácskával, például, amelynek a csőréből még csöpögött a vér, ami csöppet se látszott megzavarni a hamvas őszibarackok és piros bélű görögdinnyék idilli hangulatát. S hogy a leánypolgáriban különórát adtak az apácák festészetből, hosszú és keskeny vászakra hosszú nyakú hattyúkat pingáltatva és alpesi havas tájat zsendelyes gerendaházzal, szarvascsaláddal a ház előtt, ugyancsak ennek a divatnak elterjedése mellett szólt.

De azért ne mosolyogjuk le nagyon a széplelkek dilettantizmusát! Sose lehet tudni, mi az, ami az eredeti művészet kibontakozását elősegíti! És Zomborban mindig voltak eredeti tehetségek, akik új utak és új lehetőségek kísérleteiben fordultak szembe műkedveléssel és helyi igényekkel. Az, amit Juhász Árpád csinált, hogy finom és érzelmes lírával ábrázolta a szürkének és unalmasnak hitt bácskai tájat, valóságos iskolát teremtve – Mály Józseftől kezdve Kálmán Péteren át Husvéth Lajosig –, több volt festői regionalizmusnál. Kicsit a vidéknek már külön szellemét is éreztette.

Az „úri városban” nemcsak kávéházi tükröket törtek, ami oly sokáig maradt hálás téma a fővárosi könnyű irodalomban. Papp Dániel iróniája mögött is érezni kell, hogy a vidéknek – mely Rátót is volt, és Tündérlak is volt – külön törvényei vannak. Veljko Petrović korai novellái pedig egész külön világot hasítottak ki maguknak az „úri város” sajátos légkörével és színeivel.

És ha voltak is időszakok, amikor úgy tűnt, hogy mindennek nyoma sincs már, bűvópatakaként egyszerre megjelent Szenteleky Kornél programjában és egy festő, Milan Konjović életművében, európai nyelven szólaltatva meg ennek a különleges világnak örömét és panaszát.

A város már rég-nem az, ami volt. De ami halhatatlan maradt belőle, azt ma is líra és művészet őrzi.

*

Közel hatvan éve temették Szenteleky Kornélt. És sok éven át nem halála napján, augusztus huszadikán gyászoltuk, hanem a temetése napján. A néplenyomó rendszer sovén gyanakvása nagyon éber volt, s könnyen ránk foghatták volna, hogy huszadikán, Szent István napján az országalapító királyt ünnepeljük, s nem a tanítónkat, a mesterünket gyászoljuk.

Zombor akkori társadalmi elitje csaknem hiánytalanul jelen volt a sziváci temetőben, fenn a Telecskán, ott voltak az orvosok, felvonultak a szabadkőművesek, s egy pillanatra úgy tűnt, a régi város, az egykori megyeszékhely vezető rétege fölött lehetne seregszemlét tartani. A gyász megszűnteti a különbséget, a fájdalom egyformává teszi az embereket. Felváltva hangzottak el magyar és szerb, sőt német búcsúbeszéddek, egy kicsit a régi Bácskát is visszaidézve, amikor nyelvi egyenjogúságon túl még meg is értették egymást az itt élő népek, mert többé-kevésbé megtanulták egymás nyelvét.

Szenteleky Pécselt született, s rövid erdélyi tartózkodása után Zomborba hozta édesapját, Sztankovics Györgyöt a köztisztviselők hányatott sorsa. Gyermekkori emlékeiből fel-felbukkan a Misina-temető, a Dömörkapu, s az egész szelíd Dunántúl az opálfényben meredező Mecsekkel, de mint a tündérmeséből, úgy lépett elébe Erdély is a havasokkal, harisnyás székelyekkel, bánatosan furulyázó román pakulárokkal.

Zomborban már szerbekkel, németekkel és bunyevácokkal kellett volna ismerkednie a játékra igen megfelelő Bezdáni úton, s kinn a Puszkaporosnál, de a megyei főmérnök fiát megkötötték osztályának konvenciói. Német Freulein kísérte az iskolába, a ligetbe, ahol akkor már sudarasodni kezdtek a fák, Bout-ré mesterhez franciaórára vagy Herzenberger Matildhoz zongoraleckére a Malom utcába. Pajtásaira az iskolán kívül nem maradt ideje. S az iskola magyar volt és katolikus.

Ahhoz, hogy a gyermekkori tájak népeinek békés együttélése kialakítsa benne azt a nemzetközi érzést, amelyre a régi Magyarország oly alkalmas volt, neki még várnia kellett.

De a többnyelvű város megtette a magáét. A hatvan év előtti temetés a bizonyíték, milyen türelmesek voltak ez emberek egymáshoz. S még utána is, amikor gyászmisére gyülekeztünk minden évfordulón. Fiatal kommunista érzelmű írók, szerb nemzetiségű hivatalnokok, öreg szabadkőművesek, zsidó orvosok és tanárok egyformán hajtottak térdet-fejet azokon a rekviemeken. Igaz, testvéri egyetértésben vonultak utána halpapríkásra a plébános úrhoz, akinek ez volt egész esztendőben az egyetlen érdekes esemény egyhangú életében.

Ne jusson most senkinek eszébe ez a szó: opportunizmus. Tekintettel kell

lenni egymásra, ezt tanította a város, amely Szenteleky Kornél nevelője volt. A politikai élet magasabb régióiban, persze, engesztelhetetlen harc folyt, s nonan időnként a népeket is sikerült szembefordítani egymással. De maga a város mégiscsak egy miniatűr Európa volt, s hatása egyformán kisugárzott Zombor bármilyen nemzetiségű lakosaira.

„A görögkeleti vallásban nyugalmat nem lelt, csak papot” – panaszkolta saját sorsát József Attila, és Szentelekynek se mondott semmit a pópa. Gyerekkorában talán csak a házi védszentjük ünnepén látta, s hallotta, amint bele-dünyögte sűrű szakállába végül, mikor a magyar nótát megunták a megyei urak, a Mnogaja ljetát. És a halála hetében találkozott vele, amikor betegségében arra kérte, bocsássa el őt a pravoszláv egyház kötelékéből, mert mint magyar író mégse szeretne cirill betűket a koporsóján. Addig nem zavarta a származása, a maga hite szerint élt, nem a vallás tételes törvényei között.

Különvéleménye volt a világról, s hogy ebben mennyire játszott közre a város hatása, nem nehéz megsejteni. Elég Schmitt Jenőre gondolni, aki a század első évtizedében nemcsak Európában, hanem már otthon, Zomborban is népszerű lett. És itt volt a Szabad Lyceum Gozsdú Elekkel, aki ugyancsak jelen lehetett említett ünnepein a házi védszentnek, egyúttal egy kis nagyvilági szellemet is magával hozva az Angyal utcai házba, amely akkortájt épült fel a kor puritán angol stílusában. És a levéltáros Popovics Sebő is nyilván ott gunygyasztott a pópa közelében, hogy mély basszusán majd belekontrázzon abba a dallamos živióba, miközben tust húzott a cigány.

Ott volt első regényének, a *Kesergő szerelemnek* minden jelentősebb szereplője. Mert ez a regény is elsősorban a városról szól, s a szerelmi elégiát a honvágy is segíti benne még bánatosabbá tenni. A honvágy a régi város után, amely már csak regényekben tűnt fel azután, sápadtan, a valóság jegyei között is ködösen elmosódva, mint minden, ami elmúlt.

*

Talán még ma is élnek öregek faluhelyen, akik derűs estidőben, mikor a fényes csillagok között teli képpel helyezkedik el a hold, Dávidot látják hegedülni és zenéjére Cicellét táncolni a holdudvaron. Nem annyira jó szem kell az ilyen látomáshoz, mint inkább hit a régi regében, az évszázadokon át fennmaradt hiedelmekben és babonákban, melyek apáról fiúra szállva kialakították nálunk is a vidék mitológiáját.

A holdban hegedülő Szent Dávid nem bácskai eredetű, s Cicelle, akit táncos kedve miatt azzal büntettek az istenek, hogy örökké táncolni legyen kénytelen, ugyancsak más vidékről került ide a magyar regékkel és mondákkal. Hogy aztán a magyar mitológia honnan fogadta be a világnak ezt a vándorát, és nyomott hegedűt a kezébe, talán meg se lehet állapítani. A néphagyományok nemzetközi cseréjében gyakran elmosódnak a származás nyomai.

A bácskai magyar mitológiának tekintélyes irodalma még a századforduló idején született, amikor Margalits Ede közmondásgyűjteménye megjelent, Bellosics Bálint pedig megírta átfogó tanulmányát a bácskai babonákról, amit azután Holzmann Ignác torzsai tanító és szórványosan mások egészítettek ki.

Bellosics képzett néprajzos volt, s nemcsak a vidék magyar etnográfiai kutatója, de a bunyevác népeletnek se volt nálánál alaposabb ismerője. Baján élt mint középiskolai tanár, onnan járt ki az első világháború kitöréséig a bácskai városokba és falvakba, hogy lakodalmi szokást, temetési éneket, mesét, mondát és babonát feljegyezzen. Dolgozatait a Történelmi Társulat Évkönyvében, de még inkább a budapesti *Etnographiában* tette közzé. Erős azonban a gyanúnk, hogy számos munkája kéziratban maradt, vagy legalábbis úgy jelent meg, hogy még a híre se jutott át a határokon.

A legnagyobb figyelmet a magyar néplélek megnyilvánulásainak szentelte, falvanként írva össze a babonákat és mondákat, anélkül azonban, hogy kapcsolattörténeti szempontok vezették volna. A minden bizonnyal szláv származású tudós egymástól elhatárolva vizsgálta Bácska népeinek mitológiáját, miközben az Évkönyv éppen a fent említett nagy tanulmányát ismertette a helyettes titkár, Costa János tollából a kölcsönhatások természetességét hangsúlyozza. Nem lehet tudni, tapintatból-e a vármegye más népei iránt, vagy a maga sajátos kultúrpolitikáját hangsúlyozva a budapesti folyóirattal szemben.

„... a magyarnak, németnek, szerbnek, bunyevácnak, sokácnak, tótnak és ruthénnek még megvannak a maga szokásai, babonái, viseletei stb. Eljő pedig egykor az idő, mikor ezek mind egynyelvűekké válnak, s akkor nehéz lesz megállapítani, hogy ugyan milyen úton-módon jutottak ezek a babonák, szokások a magyar nép tudatába...”

A baljóslatú „egynyelvűvé válás” nem következett be, de a túlbuzgó fiatal tanár fogalmazása az egymásra tett hatást is jelzi, ami kétségtelenül meg is volt. Éppen csak nemigen figyelmeztet rá abban az időben senki, mivel a komparáció tudománya nem kapott még helyet a helytörténészek munkájában.

Ma viszont mindenképpen érdekes lenne összehasonlítást tenni a bácskai magyar és más népek mitológiájával. Az évtizedekkel ezelőtt meghalt dr. Czimmer Annának voltak ilyen kísérletei, de annyira a kezdet kezdetén még, hogy ha valahol meg is található irodalmi hagyatéka, sokat ilyen szempontból nem tanulhatunk belőle.

S persze bennünket más szempontból érdekelnek a mitológiai hatások, mint a történelmi társulatot egy évszázaddal ezelőtt. A közmondások és babonák, mondák és regék, szokások és hiedelmek átvétele nemcsak a népi kultúra közös továbbvitelét feltételezi, hanem annak a sajátos szellemnek jelenvalóságát is, melyet a sokféle nép segített egyénivé tenni.

Mikor a német telepések több mint kétszáz év után hazamentek, idegenekként fogadták őket. Mert más szokások és mentalitások ragadtak rájuk a Vajdaságban, s még anyanyelvük is más lett, mint az ottani németeké. És a hatásoknak itt, természetesen, nemcsak ők voltak kitéve.

Hogy ott van-e a szerb, a horvát, a szlovák és a ruszin mitológiában a holdbéli Dávid a hegedűjével, s mi került át hozzánk külön-külön az itt élő egyes népektől, annak felderítése rendkívül fontos kultúrtörténeti feladat, amelyet a maga háza táján minden népnek el kell végeznie.

(Folytatjuk)

Stipan Kopilović: Kikötő, 1907

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

MEGFIGYELÉSEK EGY POÉMA SZÖVEGÉRŐL

Guelmino Sándor: *Lamentáció az élőkért. Emberföltő irat, két részben.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1991

Két éve, előző kötete megjelenésekor Herceg János azt írta Guelmino Sándor *Szelmes miséjéről*, hogy hazai költészetünk csak elvétve teremt ilyen „megvesztegető formai szépségektől terhes” sorokat. Valóban, ott a virtuóz formaalkotásra figyelhetünk föl, illetve arra, hogyan lett úrrá a költő gazdag lirizmusa a mise bonyolult, keményen ellenálló szertartásformáin, amelyeknek szigorú szerkezeti meghagyásai eleve fékezik a lélek közlékenységét. A *lamentáció* azonban más: mint par excellence lírai forma nem gátolja, hanem egyenesen föltételezi az érzelmi megnyilatkozást. S költőnk él is ezzel a lehetőséggel: a legapróbb verselemet, a rímet, a sorképzés fortélyait, az enjambement-t, a parányi ritmikai mozzanatokot is annak rendeli alá.

A cím kulcsszavának, a *lamentációnak* eredeti igei jelentése (lamentare – jajgatni) válik úgyszólván fizikailag érzékelhetővé a költői szövegben: a vers egyetlen végtelenbe nyúló, majdnem tagolatlan jajszó. A latin igéből képzett magyar főnév (lamentáció – jajveszékeltetés, jajongás) első lejegyzett alakjában és értelmében sem azonos még a költészettan műfajjelölő terminusával: a panaszdal, a sirató, a threnus, a kesergő, a gyászének, a sirám, a jeremiád megnevezésekben kifejezett fogalommal, csupán egyfajta érzelmileg színezett beszédmódra utal, s ebből fejlik ki a „lírai közlésforma” későbbi jelentés. Ha most tehát azt mondjuk, hogy Guelmino költői gyakorlatában a szó igei alapjelentése az uralkodó, ezzel valójában azt hangsúlyozzuk, hogy számára a lamentáció nem forma, nem lírai műnem vagy műfaj, hanem elemi élmény, s hogy ez utóbbi felől közelít az előbbi jelentések felé, megteremtve a két összetevő: a versalak és a lírai töltés egyensúlyát. Aligha lehetne ui. autentikusabb formát találni ennek az (alcímével is nyomatékosított) egyaránt érzelmi és intellektuális, egyidejűleg közösségi és egyéni, ősi és mai életérzésnek, mint amit Guelmino választott. De dolgojunk ezúttal nem az, hogy a költői tartalmak őszintesége, mélysége, autentikuma felől vallassuk, hanem hogy a formába öntés, a megvalósítás, az eszközhasználat szemszögéből mérlegeljük: egyenértékű-e az amazzal, milyen a komponensek viszonya egymáshoz?

Pontosan állapítja meg Guelmino kísérő jegyzete a poémában fölhasznált klassziku-

sok szavainak, gondolatainak, frappánsan fogalmazott tételének a felhasználásáról szólva, hogy vannak emberi léthelyzetek és állapotok, amelyeket érvényesebben és hiánytalanabban nem lehet megfogalmazni, ahogyan azokat az emberi szellem e kiválóságai egyszer már szavakba foglalták. Amelyek tehát az emberi létezés elévülhetetlen törvényeit, megmászhatatlan igazságait egyetemes érvénnyel mondják ki, s úgy tekintünk rájuk, mint kánonra, kinyilatkoztatásra, az Úr kőtáblába vésett parancsaira az erkölcs, a bűn, az erény, az élet, a halál dolgaiban. Csak egyféleképpen megfogalmazható időtlen kérdések ezek, amelyeket az ember etikai lényének vizsgálatára vállalkozó egyetlen alkotás sem kerülhet meg, főleg pedig nem fogalmazhat újra anélkül, hogy meg ne ingassa tudatvilágunk e roppant építményének fundamentumait. Ha jobban belegondolunk, azt is mondhatnánk, hogy a költészet erről az oldaláról nézve nem is egyéb, mint az emberiség felhalmozott kollektív tapasztalatának a tárháza, a róla alkotott tudat és ismeret folytonos újramondása. Nem gyarapítása ennek a készletnek, hanem csak felhasználása, anélkül azonban, hogy annak bármilyen híja is támadna. A költő, aki e kincsből merít, legfeljebb ha kézírásának személyi jegyeit hagyhatja rajta, csak a mód lehet a sajátja, ahogy azt tulajdonává teszi. Ez a „legfeljebb” azonban a költészet lényege, a többi csak literatúra, „bölcselemi eszme”, tanítás. Tömény antipoézis. Corpus alienum. A felvilágosodás nem is tudott igazán nagy költőt ajándékozni az emberiségnek, vagy ha akadt is, a filozófiai racionalizmus ellenében lett azzá. A lélek anyagtalan szárnyalása, misztikumának átélése, a fogalmi gondolkodás nyúgeinek lerázása szükségeltetik ehhez. Kazinczy is sok csalatkozáson vergődött keresztül, míg megbizonyosodhatott, hogy az ösztövért filozófiai felismerés, az Igazság, az Eszme, az Értelem elégtelen táp a költészet számára, s ezért van, hogy (mint Döbrentének írja 1815-ben) „... az igen érthető vers nincs kedvességben”.

A *Lamentáció* alkotója maga szedi füzérbe azoknak a nevével, akikről átvette e gondolatberakásokat a Korántól Ginsbergig, de csak sommásan felsorolva, a poémában pedig néha idézőjellel különítve el szavaikat a sajátjától, olykor azonban csak ömlesztve, variálva, mintegy verse kötőanyagaként. Gondosan indexelt számbavételre, lábjegyzetes pedantériára nincs is szükség, mert a „vendégszövegeknek” itt nem az a funkciójuk, mint az értekező prózában vagy néhány posztmodernnél: nem saját koncepciójának a tartóoszlopai, hanem atmoszférát, ízeket, hangulatot idéz fel velük, olyképpen, ahogy pl. Liszt zongoraetűdjeiben és fantáziáiban tűnik fel Mozart, Meyerbeer vagy Beethoven egy-egy zenei frázisa, anélkül hogy azzal feladná saját alkotói egyéniségének ismerveit. Vagy hogy a számunkra ismerősebb otthoni tájakon maradjunk: a maga módján ezt teszi az őszövettségi textusokkal a XVI. századi zsoldárköltő Szkhárosi Horvát András, Sztárai Mihály s megannyi más énekszerző. S ezt Csokonai is a debreceni deák-költészet darabjaival vagy Petőfi a régi jó Gvadányiban; Arany Toldijában meg úgy ragyognak fel Ilosvai Selymes Péter sorai, mint ékkövek a királyi koronán. . . Nem kell hát okvetlenül posztmodernnek lenni ahhoz, hogy a költő domesztikálja, magához váltsa, áttelepítse a sajátjába mások szövegét. A világirodalom csupa vendégszöveg. Mi mégis inkább a helyzetazonosságra visszamenő stílusreminiscenciákra hívnánk fel a figyelmet, olyanokra, mint amilyenek Babits Jónás könyvének biblikus felhangjaiból, Ady kurucverseiből vagy Krónikás énekéből csendülnek ki, s elsősorban a zenei letét, a hangkarakter és hangszínezet emlékeztet bennük a „mintára”. Véletlen-e ez a hangzásbeli egybevágyóság a *Lamentáció* és az itt említett példák között? Aligha. Helyzetazonosságot mondottunk az imént, tudatosan, mert a költők helyzete, emberi állapota látszik előtűnni párhuzamosnak, s ez csapódik le az összemérhető stílusjegyekben, a dallamreminiscenciákban. Akár a XVI. századi zsoldárköltőkre gondolunk, akár a

széphistória örökségét vállaló Aranyra, vagy Adyra, akinek a krónikás énekmondó sugallja a pusztulás képét 1918-ban, meg Babitsra, aki a második világháború előestéjén Jónásában a költői lelkiismeretet modellálja. . . A sor tetszés szerint folytatható, a példatár tovább bővíthető, más korokra, művekre, alkotókra is kiterjeszthető, itt azonban – a *Lamentáció* hangfekvésének jellemzésére – elegendőnek látszik mindössze a fentiekre hivatkozni. Kitérünk belőlük, hogy a költői magatartások, alapállások, lelki formák, inspirációk, reflexek szükségszerűen járnak együtt a nagymértékben rokon kifejezési kényszerekkel, s azonosítható – legalábbis összehasonlítható – stílusváltozatokat eredményeznek a nagy időbeli távolságok ellenére is. Ezek körültekintő elemzése és értelmezése rávilágíthat nemcsak az adott alkotás, hanem gyakran az egész írói opus esztétikai lényegére is. Ily módon világítja meg Barta János vonzalmainak az okát a XVIII. század magyar költőihez, a népkönyvekhez, a kor naív verselőihez, megállapítván, hogy Arany „egy darab XVIII. századot, XVIII. századi költői világot emelt át a XIX. század felsőbb irodalmába”, a maga poézisének részévé avatva azok nyelvi leleményeit, stílusfordulatait és szövegelemeit, bizonyára gondolati tartalmaival együtt. Nemrég magunk is fölfigyelhettünk egy XVIII. század végi kalendáriumszintű poeta leíró versének és a Jóka ördögének az érintkezéseire a képszerűsítés, a hasonlatanyag, a szókincs, a rímkezelés – az ábrázolómechanizmus működtetése tekintetében.

Hasonló a versképzés természete a *Lamentáció*ban is: a költő által megnevezett (és megnevezetlenül hagyott) művekből és szerzőktől idézett, szó szerint átvett vagy parafrazisszerűen felhasznált idegen anyag mellett van a poémának egy másik, nehezebben kibogozható és azonosítható rétege is, amelynek nem kevésbé jelentős a funkciója, mint az előbbié, s amivel az írástechnikai divatjelenségek mellett (helyett) legalább ennyire komolyan kell számolnunk. Ezek korántsem díszítő intarziák, stílusötletek, afféle dekorációk vagy éppen a parodisztikus ellentételezés és szándékáról tanúskodó alkotóelemek, sokszor nem is tudatosak, tervezettek, kiszámítottak, hanem csak verskultúránk organizmusába felszívódott s abba szervesen beleépült ritmus- és melódiakomponensek, amelyek az alkotásfolyamatban kerülnek automatikusan felszínre a mélyből, szót kérve a versfaktúra kimunkálásában. Nem „átvételtől”, hanem „áthallásról” van szó, aminek táptalaja nem az idézett individuális költői alkotás, a „minta” bölcséleti tétele, maga az átvett gondolat, hanem olyan versépitő mozzanatok, amelyek egy irodalmi hagyomány folyamatos jelenlétéről beszélnek. S jó, hogy ez így van, mert azok az idegen szövegrészek organikus beépülését támogatják, azokat kötik meg, segítik, hogy szerves részeivé váljanak az alkotásnak. Érdekes és érdemes mikrofilológiai vállalkozás lenne végigkövetni a *Lamentáció* egész szövegállományát az átvételek és az „áthallások” paralel vizsgálatával, mert egy ilyen analitikus eljárás – úgy véljük – a költői élmény intellektuális és szenzuális vonulataira, rétegeztségére s ezek viszonyára deríthetne fényt. Illusztráljuk szövegpéldával is az átvétel és az áthallás viszonyát és eltérő funkcióját.

A *Lamentáció* 88. szólomának hatalmas sodrású expresszív képzuhataga úgyszólván minden érzékszervünket fokozottan kapcsolja be a versélmény átélésébe. A látvány monumentalitása valósággal lenyűgözi az olvasót, még inkább azt, aki hallja a szöveget: előtte omlik össze mélység és magasság, feszülnek egymás ellen a tektonikus erők, görbül meg a tér, hajlik el az idő és a fény, roskad magába a mikro- és makrovilág, pusztúl a sárga halál, hörög a lélek, vacog a tudat, ránganak az idegek, vonaglik az értelem. A „fellazult lét”, az egzisztenciális válságtudat, a jellegzetesen sartré-i világlátás gondolati esszenciáját a francia írótól és gondolkodótól vett idézet fejezi ki, annak emberi tartalma azonban a kifulladásig hajszott ziháló képekben érzékelhetővé, azokban a stílmöz-

zanatokban, amelyekben a magyar költői hagyomány visszhangjaira, elsősorban Berzsenyi, Vörösmarty és Ady költészetének hangfekvéseire érzünk rá. Nem a verscsináló technológia posztmodernként ismert gyakorlatára gondolunk itt, hanem olyan dallam-töredékek és költői nyomelemek természetes beépítésére, jelenlétére, és áthonosítására, amelyeket minden középszinten iskolázott vagy akár csak zsoltsáreklő magyar fül is költészeti képkinsűnk evidenciájának a körébe s frazeológiai emléktárába tartozónak fog fel. „Nélkülözhetetlen élettani szerepű” elemi részecskének, ami nemcsak verssé teszi a szavak bizonyos halmazát, hanem magyarul hangzó esztétikai értékévé és művészi teljesítménnyé a Karl Kraus–Sartre–Ortega szövegkonglomerátumot. De nézzük közelebről: „... Mert jámbor falvakra / tűzkoszorú röpiült, sercegek, pattogtak gerendák és / tetők, holtak máglyától üszkösödött az ég / zárátnok-sugártól véresedett a lomb, betömődtek kutak / hideg tetemekkel, dögvész lovagolt a felszaggatott / úton, rongyos pulyák srtak, s megfagyott a könnycsepp, / bélpoklosok jártak át a köztereken, / boszorkányszombat volt a hét minden napja, / horda hordát hajszolt, égtek a városok, kaftán és / kacagány, dragonyos, darabont egymásnak uszultak, / görbe s egyesek kard villáma hasított, színes lobogókkal / érkezett egy tábor, színes lobogókkal ím a másik / tábor, pattantyús etette rettenő ágyúját, / lőportorony robbant, bástyák repedeztek, / piros tajtékban a lovaknak zablája, káromkodás, jajszó / mocskolódott egybe, s hittel vagdalózott a bábeli / népesség: külön istent hordtak lihegő keblükben, / nemtők helyett galád, alantás szellemet, amelynek / nevében, s amelynek nevével. . . / Mert »a megkísértés rosszabb, mint az ölés«. És mert / »jót cselekszik, ki érte cselekszik«. Bizony, vallják, / hogy a Gonosz nem belőlünk fakad. Bizony, szól a Bölcs, / az Írás: »A pokol a másik ember.« A pokol a másik / vallás, a pokol egy más nemzetiség, a pokol más / meggyőződés, a pokol a másik nyelve, más szokása, / más elvei, a pokol hasonlatosság: más fegyvere, más / ruhája, ezüst tárgya, szelencéje, finom, méves / aranyéke, a pokol egy másik templom, a pokol más / színű zászló, a pokol a szomszéd ország, a pokol / egy túlsó város, ördögfajzat minden lakos, / sátánivadék a gyermek, elkárhozott a csecsemő, / s anyja hasából a fattyú kivágattatik a Jőért, / szebb, fényesebb látomásért – az Erő dicsőségére; / a pokol a másik isten, a pokol a rossz tanító, / a pokol önnön birtokvágyunk, a pokol két szó: / enyém, tiéd; a pokol – hatalmi gögünk: / szezezni, orozni, elvenni, sarcolni, rabolni s tetézni / – mindezt, mindakkor és megannyiszor, ürügyet fortéllyal / teremtve, minden formát sutba vetve, ha kell, / gyakran alattomban, s ha kényszerű, akkor – nyíltan, / megideologizálva, / hogy a Pokol – az a Másik.”

A fonákjára fordult emberi természet, a pusztító ösztön, a „félíg isten, félíg állat” riasztó képe jelenik meg Vörösmarty Előszójában is: „A vész kitört. Vértfagylaló keze / Emberfejekkel lapdázott az égre, / Emberszívekben dúltak lábai. / Lélekzetétől meghervadt az élet, / A szellemek világa kialutt, / S az elsötétült égnek arcain / Vad fényrel a villámok rajzolák le / Az ellenséges istenek haragját. / És folyton-folyvást ordított a vész, / Mint egy veszett bölcsült szörnyeteg. / Amerre járt, irtóziatú nyomában / Szétszaggatott népeknek átkai / Sohajtanak fel csonthalmok közül; / És a nyomor gyámoltalan fejét / Elhamvadt várasokra fekteti. / Most tél van és csend és hó és halál, / A föld megöszült; / Nem hajszálanként, mint a boldog ember, / Egyszerre öszült az meg, mint az isten, / Ki megeremívén a világot, embert, / A félíg istent, félíg állatot, / Elborzadtott a zordon mű felett / És bánatában ősz lett és öreg.”

Első esztétikai benyomásunk: mindkettő az elembertelenedett lét monumentális, teljes és autonóm képe. (Az *autonóm* jelzót a versesztétika abban az értelemben használja, hogy a költői kép önmagában, az alkotás egyéb mozzanataitól függetlenül, pusztán a benne részt vevő elemek révén alkalmas a lírai tartalom közvetítésére.) Guelmينو szövegében Sartre filozófiai tételének elvontságát a képszerű megjelenítés teszi ér-

zékkelhető, konkrét s ezért átélhető élménnyé, a gondolati tartalmat költőnk tehát érzi ki síkba helyezi át. A kép azonban nem az idézett axióma egyszerű lebontásából jön létre, illetve nem alkotórészeinek újbóli felépítéséből, hanem az a gondolati tartalommal egybehangzó, de viszonylag önálló látomássá alakul. Ennek a bázisa azonban már a magyar költészet öröksége: a biblikus-zsolttáros énekhagyomány és annak továbbélése a magyar költészet egész történelmi vonatkozásában és individuális változataiban. A *Lamentációnak* és Vörösmarty fönti versének párhuzamos olvasása látszik legalkalmasabbnak a mondottak illusztrálására, már csak a versek tematikai érintkezése és élményközelsége miatt is. Az egyetemes pusztulás egyikben sem a befelé forduló panasz intím sóhaját, az elégia érzelmileg ellenőrzött fájdalmát szólaltatja meg. A konkrét lírai (pontosabban: grammatikai) *én* kirekesztésével mindkettő csaknem objektív, szenvedetlen leírásba foglalja a pusztulást, magára a látványra bízva, hogy kiváltsa a döbbenetet a vers befogadójában. Elmaradnak a versképzés megszokott kellékei: a rím, a szabályos ritmikai tagolás; a költő lemond a szöveg zenei kiképzésének más hatáskeresőiről – a periódusok, a strófák, a refrén, a dallamos megformálás lehetőségéről, mint ahogy a nyelv által felkínált egyéb varázslatokról is. Közös bennük a képkeltő fantázia működése: a képek összetörődnak, egymásba ékelődnek, toluó, alakatlan tömegükkel keltenek riadalmat a lélekben. Szó sincs azonban valamilyen amorf gomolygásról, egy képzetmassza ósállapotáról – egy pillanatra sincsenek kételyeink az alkotások vers volta felől. A *Lamentáció* ovasója a poéma úgyszólván minden ízében a hangsúlyozottan tudatos formaképzés jeleivel találkozhat, annak babitsi módszerére és eljárásaira ismerhet. A Cigány a siralomházban című versében írja a költő: „*Úgy született hajdan a vers az ujjam alatt, / ahogy az Úr alkotott valami szárnyas / fényes, páncélos, izelt bogarat.*” Az alkotás-elvű poézis előtérbe helyezését a teremtd-elvű költéssel szemben Guelminónál nem egymást tagadó vagy kizáró értelemben kell felfognunk, csak mint általános jellemzést versírói gyakorlatának, hogy ti. nem a véletlen, az ösztönös, az önkényes benne az uralkodó elem, hanem a formaalkotás tudatossága, az architektónikus szándék. A Vörösmarty-költemény mellé állítás „total plan”-ján kívül a magyar költészeti hagyományokhoz való kapcsolódást, a hagyomány gondos és mérlegelő beépítését, a régebbi poézis emlékanyagának már-már versínyencként élvező felhasználását száz példán is kimutathatjuk szókészletben, ritmikában, nyelvi ízlésben, hasonlatanyagban, jelzőhasználatban egyaránt. E költészeti közvagyon szerves felszívódásának hála, a mennyiségileg talán nagyobb idegen poétikai anyag hazai éghajlat alatt is dús lombokat hajt, s különös, meglepő, főleg pedig jelentős értéket hoz létre.

Az egész poemát átindázó hagyományemlékek közül csak néhány típusra hozunk fel példát. Az idézett részben bukkán fel. pl. József Attila Thomas Mann üdvözlése című versének „uszul” igéje, mindkettejüknél rokon hangulatú szövegekörnyezetben: „*s borzadozva kérdezzük, mi lesz még, / honnan uszulnak ránk új ordas eszmék*” (J. A.); „*horda hordát hajszolt, égtek a városok, kaftán és kacagány, dragonyos, darabont egymásnak uszultak*” (G. S.).

Arany népies-archaikus „tereh” szava ugyanilyen funkcióval van jelen Guelminónál: „*Emléked átkos nyomasztó tereh: / A vérnek és könyűnek tengere*” (Arany: Évnapra); „*színarany volt tegnap még a súlyos tereh, / ma: gyantás ürülék*” (*Lamentáció*).

Főnévi igenevekből összerakott sorához Ady egyik virtuóz szerkesztésű verse szolgáltatott ihletet: „*Fölkelni, szétnézni, / Szétnézni, érezni, / Érezni, eszmélni, / Eszmélni, meglátni, / Meglátni, megbújni, / Megbújni, kinézni, / Kinézni, kikelni, / Kikelni, akarni, / Akarni, búsulni, / Búsulni, elszánni, / Elszánni, letörni, / Letörni, szégyelni, / Szégyelni*” (Ady: Az ágyam hivogat).

Guelmino infinitivusai csak egy sorra terjednek, de a rokon fogalmak sorozattá fejlesztésének a távlatával: „szerezni, orozni, elvenni, sarcolni, rabolni s tetézni / – mindezt, mindakkor, és megannyiszor. . .”

A kancsal rímnek nevezett rímfintorára: „Körülkértett és bezárt, / nem hagyhatom el e bazárt –” seregnyi a példa Kosztolányinál, de már Aranynál is felfigyelhetett erre a rímjátékra: „Földi! mit csináltak? / Kaszát kalapáltak? / Nem azt kalapálunk, / Fegyvert köszörülünk.” (Arany: Mit csinálunk?)

Babits Sapphót sirató éneke képezik meg előttünk a *Lamentáció* alábbi soraiban: „Darabokra tört a líra. / Harsogtak dicsőbbnél becsesebb újságok: / vagonszámra hazug beleselés, / képmutató bértollnokság.”

A költészet pusztulásának a végoka Babitsnál is az antihumánus: „A líra meghal. Nagyon is merész / kezekkel téptük a kényes leány / hegedű-testét, vad-vad hangokig / csigázva, hogy ma már csak nyögni tud / s hörögni mint halódó. . .” (Régen elzengtek Sappho napjai)

A prófétaságát „rühellő” Jónás lehet az ősképe a *Lamentáció* prófétájának is: „. . . és fölkele Jónás, hogy szaladna, / de nem hová a Mennybeli akarta, / mivel rühellé a prófétaságot, / félt a várostól, sivatagba vágott, / ahol magány és békesség övezze, / semhogy a fedett népség megkövezzék” (Jónás könyve); „21. Mint egy boldogtalan próféta, akire / gonoszul rámérték a jövőbelátást, / összeroskad saját látomása alatt, / hiszen a fiaknak fiai nem lesznek, / tűzfolyam dagad fel: gőzölgő bele / kifordul hasított máhlyvaszín réteken” (*Lamentáció*).

Nem a lehetséges párhuzamok szaporítása a célunk, hanem hogy e néhányval jelezzük az „áthallásnak” mondott jelenség pozitív stílusformáló funkcióját az átvevő irodalom receptivitásának növelésében. Abban, hogy költészetünk organizmusa befogadja, a maga szükségleteinek megfelelően áthasonítsa, képére és hasonlatosságára formálja, Arannyal szólva: hangköréhez alkalmazza a „telepített”, idegen költői anyagot. A szervátültetések korát éljük.

SZELI István

A KÖLTŐ NÜANSZAI

Bata János: *Korom*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1990

A „régés-rég elárvult” ember dalait olvashatjuk Bata János *Korom* című kötetében, melyből „szomorú, szítáló / őszvégi eső”-k hidege csap felénk. Azt hiszem, nem nehéz megérteni a reményvesztettség és a hitetlenség állapotát, különösen a mai olvasónak nem, bár úgy érzem, hogy van valami ezekben a versekben, ami atmoszférájukat szentimentálisá teszi, és így számomra részben valóságukat veszítik.

Bata versei esetében, azt hiszem, rendkívül fontos szerepe van a kötetcímnnek. Első hallásra a koromra mint főnévre gondoltam, később ötlött eszembe a szó birtokos személyragozott alakjának jelentése is. Mindkét jelentést szem előtt kell tartanunk, amikor a cím és a kötetben szereplő versek közötti kapcsolatot kutatjuk.

Abban a versvilágban, ahol már csak a falak őrzik a nyár melegét, ahol „Az égre /

nem száll a / füst, / lopakodva kúszik. / Beborít mindannyiunkat, / Lelkünket átjárja, / tekintetünket beármékolja”, ott a főnévi jelentésben benne érezzük a szertelenséget, az érzelmi kielégületlenséget is. A korom már csak végtermék, egy pillanatokig tartó, meg nem fogható jelenség maradandó, tapintható része, ami csak emlékeztet a tűzre, de bennünket már nem melegít. A korom szimbolizálhatja, ilyen értelemben, a rezignált szárad-, illetve ezredvéget is, melynek embere tüzet, újat már csak a következő évezredben remél. És itt eljutottunk már a cím főnévi birtokos személyragozott jelentéséhez, melyet a költő így fogalmaz meg: „Ártatlan gyermekek szemét szűrjék ki / újra / büntelenül. / Rám mikor kerül sor?”

Versei mély lelki válságot, a költő belső vívódását próbálják tükrözni. Ezt legteljesebben talán a *Repedések közül, Az út, a Post equitem stb.* című darabokban tudta megvalósítani. Ezekben a versekben megpróbálja felkutatni a válságot előidéző okokat, és az ok és az okozat, a lelki válság közötti kapcsolat kibontakoztatását is el tudja érni. De Bata sem ezekben a darabokban, sem másokban nem jut el a válság feloldásának igényéig sem, legtöbbször a szabad-e, lehet-e kérdésénél meg is szakítja a verset.

Az *Alkonyul* című vers utolsó soraiban már egészen idilli környezetet teremt, és mint gondtalan szemlélő tűnik fel előttünk a költő. Ténymegállapítással kezdi a verset: „Egyre erősebb érzés / bennem a félelem. / Minden összezavarodott: bennem és körülöttem.” A „köröttem”-et és a „bennem”-et tekinthetjük ok-okozatnak is. Az „összezavarodott” világ „köröttem” leírása a természet leírásában valósul meg: „A Göncöl szeke-rét / gomolygó felhők / borítják el, / ha meg tiszta az ég, / a kerek Hold / szórja / cinikus fényét.” Ettől szinte teljesen függetlenül történik meg az „összezavarodott bennem” kifejtése: „Félek a kiszolgáltatottságtól, / egy lehetséges (polgár)háborútól, / hogy házainkba betörnek, / könyveim elégetik, / -és hogy ölnöm / és megöletnem kell.” A vers felépítése miatt ez a „bennem” és „köröttem” rendkívül különkülön egymástól és a költői éntől is, ezt a távolságot aztán tovább fokozza a vers utolsó része is: „Őszülő pulikutyám / bozontos fejét lábamhoz / szorítja, és fekete szemével / csak engem néz.”

A rezignáltság, a félelemérzés, a „minden összezavarodott” néhol kételyekbe hajló nüanszai rajzolódnak ki Bata János *Korom* című verseskötetének olvasása közben. A versekből azonban nem derül ki, hogy Bata miért veszi fel a szenvedő alany pozícióját. Az általa megalkotott – egyszerre kusza, félelmetes, de körötte idilli – világ mint anti-anyag szippantja magába a melankolikus költői ént, vagy éppen fordítva, ez a költői én vetíti lelkiállapotát a világra és emészti fel. Költőnk ebben a világban csak szemlél, belenyugszik, nosztalgizál. Ezzel a szereppel, úgy érzem, némileg eltávolodik a valós világ lehetőségeitől, a költői reakciók az őt körülvevő dolgokra és eseményekre pedig messze sodorják az olvasótól.

SZABÓ Katalin

VERJÜK A VASAT?

Szilágyi István: *Agancsbozót*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1990

Babits Mihály *Az európai irodalom történetében* az „új irodalom” 1760-tól 1883-ig tartó krónikáját ezzel a kérdéssel kezdi: „Nincs-e valami szimbolikus abban, hogy az új irodalom egy nagy hamisítással kezdődik?” Macpherson Ossianjáról van szó. Ez az

„egykori falusi tanító” elhitette a világgal, hogy lefordította az ossiáni mondák verses feldolgozásait, ám az eredeti kéziratokat elvesztette. Mire kiderült a csalás, a fordítások végigsöpörtek Európán, Macpherson „gazdagon és világhírben halt meg”. Arany Jánost is elérte az Ossián-hullámozás, nem is akárhogyan. A hamisító azt adta korának, „amit az kívánt, amire szomjazott. Az érzelmekben való kéjelgés alkalmát!” Így Babits.

Majd valamennyivel később így ír: „Az antikvárius szenvedély divat volt e korban. Hegyekre és vízesések mellé most kezdték odarajzolni a romokat. A lelkek vágytak a régiségre. . . Macpherson kielégítette ezt a szenvedélyt, mely benne is megvolt: kiélte magában és alkalmat adott kiélni másoknak. Az antikváriusnak olykor mesterségéhez tartozik a hazugság – akár a költőnek.”

Romok a ködös távolba vesző háttérben, zölde, kékes ragyogásban: a régiségek utáni szenvedélyes vágyakozás, de reménytelenség is, melankólia, az érzelmek világának nagy irodalmi távlatokat nyitó felfedezése; „csupa ködös mélabú, modern lágság, elomló szentimentalizmus” – mondja Babits Mihály.

Szilágyi István *Agancsbozót* című regényében mintha ironikus tartózkodással újra fellevenítené Babits érzékletes képét. Persze, nem romot rajzolt a hegyre, miként a nagy romantikusok tették, hanem kovácsműhelyt, ahol jól képzett kovácsmesterek kardokat kovácsolnak minden formában és minden változatban. Nincs ebben az égvilágon semmi romantikus, mondhatnánk. Legfeljebb annyi, hogy ezek a kardkovácsok is hamisítanak, miként az egykori falusi tanító tette. Am miért tartozna hozzá a romantikához a hamisítás, még akkor is, ha az „új irodalom” ezzel a cseppel sem ritka művelettel nevezte meg magát egy korszak kezdetén? Csak azért, mert ezen az úton juthatott közel a lélek rejtélyeihez? S milyen távolra esik Szilágyi István hegycsúcsra épített kovácsműhelyében hamisított sokféle penge az „ézelmeiben való kéjelgésből”. Mégis. Ezt a kovácsműhelyt is kékes köd rejteti, megközelíthetetlen magasság, megoldhatatlan rejtély. Nem az érzelmek rejtélye, hanem az a tény, hogy a barlangba telepített műhely racionálisan működőképes. A kardkovácsok semmiben sem éreznek hiányt. Mintha a világ legtermészetesebb dolga lenne, hogy négyen egy rejték helyen kardokat kovácsolnak, az acél edzésének rendkívül bonyolult technológiai problémáit oldják meg sikeresen. A kardkovácsok semmiben sem éreznek hiányt; pontos időközökben érkezik az élelmiszerszállítmány, vele az újabbnál újabb megrendelések, a kovácsoláshoz nélkülözhetetlen nyersanyag. S természetesen a szakirodalom is. S közben adva van itt a hegycsúcsi barlangban a „civilizált” élet minden nélkülözhetetlen feltétele. Éppen csak hogy nők nincsenek.

A hamisítás itt valóban „antikvárius szenvedély”. A kardkovácsok nem mondanak semmit a múlttól, tényként kezelik, hogy volt valamikor szamurájkard, volt damaszkuszi acél, s abból valami egészen különleges penge kovácsolható ki fantasztikus mintázatokkal. S mindehhez évszázados gyakorlat szülte tapasztalat tartozott, s ma már megfejtethetetlen történetek. Ha így van, és a leírások, a lexikonok, a szakirodalom tényként bizonyítja, hogy így van, akkor mindezt újra meg lehet csinálni, mondja a hazugságtól vissza nem riadó „antikvárius szenvedély”. Megfelelő módon újra elő lehet állítani a múltban már kitapasztalt s aztán az évszázadok során elfelejtődött eljárásokkal azt a minőségű kardot és pengét, amivel egykori hősök vívták meg legendába lovagló véres harcaikat. A hősök mind kivesztek. A legendák elhallgattak. Racionalitásba csendesült a világ. Abból már semmi nem eleveníthető fel. A múlt könyörtelenül múltba veszett. Annyi maradt csupán, kései kardkovácsok osztályrészéül, hogy működik valahol egy ilyen műhely, amelyben kardok, pengék készülnek régi technológiák szerint.

Az *Agancsbozót* közepetáján a Szürkefejűnek, máskor Deresnek szólított negyedik kardkovács még mindig viszolyog az érthetetlen ügyektől, mintha azt kérdezné, mindez mire való, de már rátalált a megoldásra: „Szerencsére – gondolja – egész hámborbeli létezésünk olyan abszurd (titokzatos?), hogy idővel meg is győzött bennünket önnön megmagyarázhatatlanságáról. Legalábbis »lebeszél« arról, hogy tőprengjünk rajta.”

Ez a csüggesztő titokzatoság, a hámborbeli létezés abszurduma, a mű önnön megmagyarázhatatlansága hatja át az egész regényt. Ide futott be az „új irodalom” csupa ködös, érzelemdús, szentimentális hajója, ebbe a magyarázat nélküli racionalizmusba, ebbe az értelmetlen működésbe. Ez a kulcs az *Agancsbozót* olvasásához. Mindenféle megértés, „magyarázat” kibillentése a szokásos (módszeres és következetes) kerékvágásból. Hogy nincs hozzá kulcs. Van és működik a barlangi műhely. Van és működik a regény. S közben jól megcsúfolja a parabolára gondoló olvasatokat, a rejtjelezett jelentéseket feltételező interpretációt és természetesen mindennemű olvasói megkritikusi elvárását. Az *Agancsbozót* önnön megmagyarázhatatlanságának magaslatáról a sokat tudó és szótlanságba burkolódzó idegen pillantásával tekint el a megértés útján felfelé kapaszkodó és valahol az út végén megoldást remélő kutatók fáradozása felett. S arcán, mint az „ifjú Macpherson” portréján, „valami ironikus mosoly bújkál, valami csúfondáros kifejezés” (Babits). S ez a mosoly, mint a nagy hamisító arcán, „az egész új irodalomtörténet”, a megértés szándékait, a magyarázatokat csúfolja.

Közben rendkívül egyszerű az, amit Szilágyi István az *Agancsbozót*ban elmond. A hegyszirti barlangnak – az egész „hámborbeli létezés” helyszínének – már említett negyedik lakóját hetekig tartó bolyongása során az „északi gerinc párkányain, hajlatain” bal eset éri, a mélybe zuhan, és eszméletlenségéből a három kardkovács barlangjában ébred sebesülten és ezért viszonylagos emlékezetkihagyással. Ezek fontos körülmények, a baleset is, az emlékezetkihagyás is. A barlangiak időn kívüliek, ami persze csak úgy lehetséges, hogy nincs múltjuk, nincs előéletük, nincsenek emlékeik. A barlangnak, a műhelynek sincs múltja. Nem lehet tudni, hogy ki alapította itt a műhelyt, és azt sem, hogy mivégre. Arról is csak keveset, hogy ki látja el a barlangot pontos időközökben éppen azzal, amire szükségük van a kovácsoknak. Csak annyit lehet tudni, s ezt is csak a gyengébbek kedvéért, hogy van valahol egy „Velünk Rendelkező Szándék”, ami mindent biztosít, mindennel törődik, mindenről tud és semmit sem mulaszt el. Végül az is kiderül majd, hogy órséget is állított e Szándék, talán azért, hogy illetéktelenek meg ne közelítsék a hámbort, talán azért, hogy a kovácsok esetleges szökését megakadályozza.

Egy-két egyszerű és szigorú szabály rendezi el a barlangban élő kovácsok életrendjét. Például az, hogy nem szabad kérdezni. Semmit sem szabad megkérdezni. Itt minden kézenfekvő, minden kéznél van, nem történhet meglepetés, véletlenekre sincs nagy esély, és ha a múlt sem létezik, akkor mire valók volnának valóban a kérdések. Nincs magánélet se, ha már nincs emlékezés. Az időt sem mérik. A Szürkefejű óráját szépen laposra verik már megérkezésekor. Az, hogy ő mégis visszaemlékezik, hogy mégis megtudunk tőle valamennyit arról a világról, amelyből hetekre a hegyekbe menekült, mert talán megelégtelte a lenti létezést, végül is nagyon mellékes ahhoz képest, hogy sohasem derül ki, vajon véletlen okozta a balesetet, tehát véletlenül múltott, hogy oda került a három kardkovács mellé nyugedíknak, és éppen ő, nem valaki más, vagy ez is már az ismeretlen, soha be nem mutatkozó, csak jeladásaiból, utasításaiból ismert, ama „Velünk Rendelkező Szándék” műve, minthogy ő (a Szürkefejű, a Deres) civil életében olyan képességeket fejlesztett ki magában, amelyek a barlangban jól felhasználha-

tók. Például tudott már valamennyit a köszörülésről, s a kardkovácsolás művelete a barlangban olyan szinten volt már, hogy tovább nem nélkülözhetette a köszörülés tapasztalatát. S éppenséggel a köszörülés sodorja majd a korábbi barlanglakók előtt ismeretlen veszedelembé is a negyediket. Köszörülés közben átél valami mélyen érzelmit, amire nincs példa a háromi létezés világában, valami tipikusan lentit és civilt, amiből aztán jó ideig tart, amíg kigyógyul. S talán nem is egészen. Hiszen a menekülésre is egy újabb civil érzés készíti, a veszedelem, a veszélyeztetettség megélése a damaszkuszi penge mintázatának kidolgozásakor. Kiderül a szakirodalomból, hogy az igazi damaszkuszi pengét rabszolgák élő testébe mártogatva edzették, és megrémül a kérdéstől, ki lehet itt, ebben a műhelyben rabszolga, nyilván az, aki negyediknek érkezett, és akinek mégis van valamilyen előlete, s lám, még az érzelmeibe is bele tud betegedni. . . De ez már a regény vége. Afféle utótörténet, a regény lassú elhalkulása a menekülésben.

Előtte még kiderül, hogy semmit sem tudhat meg a negyedikként érkező a barlangban már ott élő három kardkovácsról, ezért nevezi el őket a mitológiai kovácsnevek alapján Vulkánnak, Hefának és Ilkárnak.

Olyan a négy kardkovács élete a hegyi barlangban, mintha időn kívülre szabadságot, titkos küldetést teljesítő szakemberek lennének, akiknek semmi közük már a világgal, nem keresi őket senki, és ők sem keresik a világot. Csak feladatuk van. A világból nem érkezik se hír, se válasz, nincsenek érdeklődők. Am itt a feladat, amit még csak nem is ők választottak. Az a dolguk, hogy megtalálják a legmegfelelőbb megoldást. Erre választotta őket a feladatot megszabó ismeretlen erő, amely mindent biztosít a munka hiánytalan elvégzéséhez. Nem lehet tudni, hogy mely időből választotta őket, és azt sem, hogy milyen későbbi szándékkal bízta rájuk a feladatot. De a feladat kiváló szakembereknek való, és ők mindent igazi szakemberekhez méltó szinten oldanak meg.

Ebben sincs azonban semmi jelképes. Szilágyi István olyan szakszerűen írja le a kovácsolás műveletét, az acél előállításának és edzésének folyamatát, az edzés bonyolult technológiáját, hogy a látszatát is eltünteti annak, itt netán a kardkovácsolás, az acél edzése valami más, regényesebb, filozofikusabb tartalomnak a másik neve. Teremt egy világot, amelyet homály borít, és ez a homály mintha feljogosítaná az olvasót a jelképes (allegorikus) megoldások keresésére, de a szerző azon nyomban vissza is vonja ezt a jogot azzal, hogy a homályos világon belül rendkívül reálistan, aprólékosan, racionálisan és szakszerűen ír le minden tárgyat, minden részletet, minden műveletet, minden mozdulatot. Ezek a szakszerű leírások, a realiztikus részletezés szétroncsolja az allegóriát kereső szándékot. A részletezéssel lebeszéli az olvasót az interpretálás igényéről. Így hangzik ez a regényben: „S ezzel ő igencsak egyetértett: ne valamiért, valami ellenében, okán, valamit megszolgálván verjük a vasat. Hanem? Csak. Mert kedvünk telik benne, hogy mindenféle kardutánzatot kovácsoljunk. Ennyi. Valakik pedig pörkölt konzervet, sört, pipadohányt eretnek föl egy sziklafal mentén. Szintén: csak. Mert nincs jobb dolguk. Ez a hobbijuk. A két dolognak semmi köze egymáshoz. A császárhúst nem azért küldik, hogy. . . A vasat nem azért hevítik, mert. . . És fordítva. Ne akarjon tehát oksági rendbe igazodni, kapcsolódni ez a két dolog.” Így akadályozza meg Szilágyi István, hogy ez a hegycsúcsra épített és ködbe borított, zárt világ kihajózzon az „új irodalom” Kalkával beteljesedő nagy allegorikus tengerére. S hogy mindez eközben kételyeket és kérdőjeleket terem? Elkerülhetetlenek és mindaddig tenyészenek, amíg ki nem derül, hogy ennek a helyzetnek „a bizarrságát csak valami nagyon is közönséges disznóság valószínűsítheti. Mely egyelőre nem fedi fel önmagát”. S majd később sem fedi fel önmagát. Mert nincs oka rá, hogy lelepleződjön. Van és működik; mindennemű „közönséges disznósághoz” ennyi is elég.

Nem lehet tehát az *Agancsbozót*ot Kosztolányi szép verse, A vad kovács mintájára

„megérteni”. A kardkovácsok nem azonosak a „vad kováccsal”, akit „a szenvedély sőtét pörölyvel döngöl”, nem néznek „szikrázva” vissza, „kormos” dalukat sem zengik vele. Nem megoldás tehát az, amit Kosztolányi mond: „Verj, vad kovács, világfutóvá, / érzéstelenné és meredtté, / tökéletessé és tudóvá, / kemény, fájdalmas műremekké.” S nem megoldás Szabó Lőrinc Útrakészen című verse sem, amelyben „keményre kalapál” a „kovács sors”, és amelyben „nagy pörölyök alatt, a tűzben” acél készül és új lélek. Nem is „acélkoporsó” a kardkovácsok műhelye. Az sem hihető, hogy Verne vagy Kafka felejtette volna itt őket.

Van valami, ami azonban mégis kulcsa lehet Szilágyi István regényének, ha már kulcskeresésre adtuk a fejünket. A kardkovácsoknak, legalábbis egyiküknek, minden évben kijár egy-két napnyi vakáció, amikor elhagyhatják a barlangot, szarvaslesre mehetnek, kilóhatnak egy szarvast, amit aztán hozzáértő vadászok módjára dolgozhatnak fel és tökéletes szakácstapasztalatok szerint készíthetnek el ínycsésznek. Ahova szarvaslesre járnak, van egy terület, amelyen „hegyin-hátán egymásra dőltek a fák, az ágak úgy összegubancolódtak. . . a különös benne, hogy az eső s a fagy hiába hántotta le ezeknek a fáknek a kérgét, az ágak nem korhadtak el. Kihegyeződtek, megszállásodtak, s mintha valahogy megacélosodtak volna. Még a színük is furcsa ezüstkék lett. . . Csupa kifent kés, kihegyezett dárda keresztbe-kasul. . .” Van tehát ott lent egy ilyen járhatóan vidék, áthatolhatatlan, valami kiégett és kegyetlenné tartóított terület. Talán az egész szarvasles is azért van, hogy a vadászatra induló kardkovács szembesüljön ezzel az élettelen, kegyetlen, gyilkos vidékkel. Azt csak meglátni lehet, s utána vissza az elejtett szarvassal a barlang védelmébe.

Ha így olvasom, ebből a nézőpontból az *Agancsbozót*ot, akkor már könnyű azt mondanom, hogy Szilágyi István regénye kisebbségi (nemzetiségi) regény a javából. Soha senki ilyen erővel, ilyen intenzitással, ilyen mély átéléssel meg nem írta a kelet-közép-európai kisebbségi létezés – eme abszurd hámosi létezés – egzisztenciális drámáját, mint a *Kő hull apadó kútba szerzője*. Az *Agancsbozót*ot nem parabolája, nem szimbóluma a kisebbségi sorsnak, hanem egészében a kisebbségi létezés meggyőző irodalmi megnevezése.

BÁNYAI János

EGY KÉRDÉS, AMELYRE KILENCEZER VÁLASZ VAN

Sebők László: *Magyar neve? Határokon túli helységnevszótár*. Arany Lapok Kiadó, Budapest, 1990

Sebők Lászlónak, a Magyarságkutató Intézet munkatársának a címadó kérdése elegáns, bizonyosságot, magabiztosságot sugalló, már-már kérdőívszerűen lakonikus. Nem látni rá felőle, de talán a szótár bevezetőjét és adattári részét átolvasva sem mindarra a kétségre, véleményre és ellenvéleményre, amelyek a földrajzi nevek, különösen a helységnevek használatával kapcsolatban a bonyolult nyelviségű, sőt nyelvi, kulturális tudathasadásokban szenvedő Közép-Európában egymásnak feszül, egymást akarja halatlan türelmetlenséggel kizárni. Kissé múltidő-súlypontú lévén, ha érzékeli is, de nem érzékelheti, hogy lassan és ismét szinte fel sem tehetjük ezt a kérdést rebbenéstelen

szemmel és nyugodt lélekkel, legalábbis a helységneveknél, amelyeknél, a személynevektől eltérően, nehéz a jelölt objektumot a személyekhez hasonló szubjektumként értelmezni.

A lényegben azonban mégis egyet kell értenünk a szerzővel: a *Magyar neve?* kérdés feltehető, fel is kell tennünk, ahogyan Sebők tette is, *Ausztria, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia* és a *Szovjetunió* magyarlakta térségeiben, ezekre vonatkozóan, mert ebben a kérdésben a kölcsönös jóhiszeműség, bizalom szintjén nincs semmi politikum, sőt a válaszokban, a szerző által hozzátvetőlegesen felbecsült kilencezernyi magyar helységnevalakban sem. Ennek tagadása, kizárása, tiltása ugyanis nem más, mint ha az almát mint gyümölcsöt az alma szóval és jelentéssel kevernénk össze, illetve ha *kukorica* szót használók ádázul üldöznék a *tengeri, törökbüza* megnevezésekkel élőket, főleg olyan indokkal, hogy ezzel elvették a gabonájukat is. Helységnevszótárra (amelynek írásmódját jó lett volna a kiadványban eldönteni, hogy ne két változat szerepeljen a külső és belső címlapon) tehát szükség van, elvi kérdések tisztázásához is, naponta felmerülő problémák megoldásához is. Elvi kérdések tisztázásához akkor, ha például olyan fenyegető megjegyzésekkel, tiltásokkal, vélekedésekkel találkozunk, hogy *Novi Sad* nem *Újvidék*, *Novi Kneževac* nem lehet *Törökkanizsa*, *Trešnjevacot* tilos *Oromhegyesnek* nevezni, mert a magyar megfelelőt 1941-ben „találták ki”. A jó, több időre tetget összevető adattár pillanatok alatt eligazít a nevek egyenrangúságának, létjogosultságának, keletkezési korának tekintetében is.

Naponta felmerülő névhasználati kétségei lehetnek az újságíróknak, tankönyvíróknak, de minden érdeklődőnek is. Szomorú politikai aktualitásunk, az egyik dunai hídnál történt összecsapások hírfanyagában pl. a Kossuth rádió a *Bácpalánk*-II-ök között történekről tudósított. *Bácpalánk?* – éledezik a gyanú bennünk. Lehet ez a *Bačka Palanka* magyar neve? Semmiképpen, noha a Banatska Palanka magyar ekvivalense Sebők adattára szerint is *Palánk*. Ugyanazon nap estjén a Magyar Televízió már *Bácpalánkát* említett, a jugoszláviai magyar sajtó használatával megegyezően, később viszont a *Palánka* került előtérbe.

Nos, ilyen esetben vesz a szerkesztő, nyelvész, nyelvművelő, újságíró, lektor valamilyen segédletet, és dől el az itt és most összefüggésében az adattár használhatósága, megbízhatósága is. Sokszor némiképpen igazságtalanul, de a használó mindekelőtt önmagát, a maga világát keresi, és a részlet felől ítéli meg a teljességet is. A megbízhatóságot a választhatóság, a bőség zavara teszi próbára, az itt és most viszonylata a jugoszláviai névanyag értékelését hozza előtérbe.

Sebők László helynévtára *Bačka Palanka* magyar nevének imént felmerült gordiuszi csomóját is elegáns vágással oldja meg, egyetlen *Palánka* alakot feltüntetve, aminthogy nincs nála *Magyarkanizsa* mellett *Kanizsa*, *Topolya* mellett *Bácpolya* (noha megvan a *Töröktolya* Bánáthban), nincs *Torontárvásárhely* mellett *Debellács*, *Alsóaradinál* *Aradác*. Ha ennek a hol hasznos, hol kevésbé hasznos magabiztosságnak a magyarázata után kutatunk, a következőket találjuk:

Az adattár minden szakterületi, szakirodalmi előzménytől eltekint, Mező András: *A magyar hivatalos helységnevéadás* című kitűnő művétől éppúgy, mint Ágoston Mihály *Mai magyar trás* és *A földrajzi nevek trásmódja* című segédkönyvétől, illetve monográfiájától vagy akár – jugoszláviai vonatkozásban legalább — Milica Marković *Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine* többnyelvű névadattárától is. Ily módon persze a kétségeket is kizárja, pl. az Ágoston Mihálynál felmerülő *Palánka*, *Bácpalánka* kettősségét is.

Hivatkozás csak az 1913. évi helynévtárra történik, ennek adatait egészítette ki a szerző az 1941-es alakokkal, az 1920 után kialakult települések esetében pedig – min-

den konkrét forráshivatkozás nélkül – a leggyakrabban használt változatok mellett döntött. Ezt az anyagot táplálta be számítógépes adatbázisba, és „hívta le” a könyv szerkesztésekor, szerbhorvát–magyar, magyar–szerbhorvát viszonylatban. Miért nincs a *szlovén* nyelvre hivatkozás? – merül fel bennünk, hiszen a *Lendava*, *Murska Sobota*, *Dolga Vas* például alakilag, sőt szókészletileg is csak a szlovén nyelvre jellemző vonásokat tartalmaz.

A források és az adattárolási mód, a névalakokból és nem a jelölt objektumokból való kiindulás a végeredményt is döntően befolyásolta.

A források annyiban, hogy ez a kiadvány két időszak (1913 és 1941) hivatalos magyar névadásának lett megbízható adattára, segédlete. Ami viszont időben és térben változás, ráérezgődés ezenkívül végbement, zömmel kívül rekedt lapjain, márpedig ennek a változásnak nem állhatta útját, nem szabhatott irányt a magyar hivatalos név presztízse.

A számítógépes adattárolás programjáról a bevezetőben nem esik szó, de láthatólag az idézett „egy név – egy település, egy település – egy név” elvet követte, s a variánsokat kiküszöbölte.

A névalaki kiindulás nem azt jelenti, hogy a településnevek mellől hiányzik a területi meghatározás, hanem azt, hogy meglevő adattárakból és nem a mai településrendszerből, térbeli összefüggésekből indult ki a szerző.

Ezek a döntések kettős következménnyel jártak. Az egyik a jól záródó, következetes belső rendszer, a másik pedig mindaz az áldozat, amit ezért kellett hozni. Az utóbbiak közül most csak néhányat említhetünk: kimaradt pl. a szinte 1000 éves *Adorján*, feltehetőleg azért, mert az adatbázisban az *Adorjánfalvával* (Odranci) mosódott össze, pedig a falu nemrégén még szerbhorvát hivatalos nevének *Adorjanra* változtatását is kiharcolta. Eltűnt, kimaradt ily módon egy község, Kanizsa 13 településéből 10: *Oromhegyes*, *Orom*, *Völgyes*, *Kispiac*, *Tótfalu* stb. vagy Zenta vonatkozásában *Felsőhegy* is, viszont felbukkannak ma esetleg településrészként használt nevek, mint a *Magyarpadé*, mégpedig a szimmetrikus *Szerbpadé* nélkül. Mit higgyenek az előző esetben a magyar alakot használó, védő adorjáni, oromhegyesi lakosok: hogy nincs falujuknak csakugyan magyar névalakja?

A *Magyar neve?* ettől függetlenül hasznos, az általános tájékozódást jól elősegítő mű, ha sem a kizárólagosság, sem az orákulum szerepében nem tetszeleg – és ha majd egy időben, változatokban is elmélyülőbb adattár követi.

PAPP György

SZÍNHÁZ

SZÍNHÁZI NAPLÓ

36. *Sterija Játékok* – Amitől régóta féltünk, amit régóta emlegetnek, bekövetkezett: a Sterija Játékok nevű országos színházi fesztivál is a politikai játékok áldozata lett. Előbb lemondták részvételüket a horvát színházak, majd pedig – már a fesztivál ideje alatt – a szlovén színházak is jelezték távolmaradásukat. A kiszivárgó hírek szerint a politika kényszerítette őket erre. S ebben nem is kell(ene) kételkedni, mivel a politika, kivált ezen a vidéken – lett legyen az szerb, horvát, szlovén vagy éppenséggel magyar – inkább szűklátókörűségéről, korlátoltságáról, ostobaságáról ismert, mint nagyvonalúságáról, európaiságáról, tisztánlátásáról. Holott ha például a horvát politikai vezetés játkozott, kellően ismeri a színházi helyzetet vagy legalább saját köztársaságának előadásait – most látom, miféle naiv elképzelésem van, mikor törődött a politika érdemben a kultúrával; itt soha! –, akkor tudhatta volna, hogy Miroslav Krleža *Zászlók* című regényének színpadi változata a díjak zömét elvihette volna, letarolhatta volna a mezőnyt, és ezzel rengeteget nyert volna a horvát politika is. Csakhogy a politikai úrelvítársak nem látnak az orruknál tovább. No meg arra sem ártott volna gondolni, s ez már a szlovénekre is vonatkozik, hogy az efféle ostobaságokkal azoknál is negatív pontokat szereznek, akik eddig megértőek voltak, szimpatizáltak törekvéseikkel. Az efféle döntések mindenképpen több kárral, mint haszonnal járnak. Csakhogy ezt, úgy látszik, a politikusok képtelenek felfogni, agytekervényeik másképpen működnek, ha működnek. Azt mindenképpen elérték, hogy az ország egyik legjelentősebb művelődési rendezvényének – amely sokágú munkájával évek óta intézménnyé nőtt, kiadói és dokumentációs központtá, amilyen a világon mindenütt van, és eddig nálunk nem volt – létezése, munkája váljék, ha nem is kérdésessé, de mindenképpen csonkává, kevésbé jelentőssé. Hát ez sikerült, mondhatnánk keserűen, a fesztivál idején még arra gondolva, hogy majdcsak rendeződik a helyzet, az utóbbi egy hónap viszont már vitathatatlanná tette, aligha fog rendeződni, hiszen a politika még őrültebb, mint akkor volt. – A derékba tört fesztiválon kilenc előadás helyett ötöt játszottak, a zsűri bölcsen nem osztott ki minden díjat, ezzel is jelezte, hogy nem teljes értékű vetélkedő folyt. Nem ítélte oda többek között a legjobb előadás díját sem, s ezt nemcsak bölcsen cselekedte, hanem jól is tette, mivel a látottak alapján túlzás lett volna bármelyik előadást is díjjal kiemelni. Más szóval: a színvonal nem volt éppen magas. – Aleksandar Popović *Tejeskávéről* már írtunk, nos, az újvidéki Szerb Nemzeti Színház előadása, melyet Branko Pleša rendezett, nem jobb annál, amilyen a bemutatón volt, de kétségtelenül érettebb, ami első-sorban néhány színész játékában mutatkozott meg. Zárójelente, a „rastur-kolo”-nak nevezett körtánc, amely során az összefogózó táncolók szétválnak, a „kolo” felbomlik, még inkább jelképpé lett, mint hónapokkal ezelőtt, amikor a kapcsolatok csak felbomlóban voltak, szakadozni kezdtek. – Popović művének előadásához hasonlóan erőteljesen politikai felhangokkal bővelkedik Vida Ognjenović belgrádi rendezőnő terjedelmes műve – *Je li bilo kneževa večera* –, amely idősrészségét nemcsak attól kapja, hogy a rigómezei csata hatszáz éves évfordulóján a száz évvel előbbi emlékezésre való készülődésről szól – természetesen nem a múlt felelevenítésének, pontos megidézésének szándékával –, hanem a mostani „jubileum”-mal kapcsolatos túlkapások, esztelen-ségek közvetett gúnyolulásának szándékától. Kiváló drámai anyagot talált a rendezőnő, aki azonban nem tudta önmagát, önmagában az író legyőzni, nem volt szíve húzni

a szövegen, s így az előadás két jelenetet leszámítva unalmas, vontatott, amihez a nagyon is szerény képességű és konzervatív játéktílust szorgalmazó belgrádi társulat (Nemzeti Színház) szintén hathatósan hozzájárult. Az ünnepség – mióta ünnep egy veszített csatára emlékezni? – szervezői, az újvidéki Zastava című lap munkatársai, főleg pedig vezetőjük, Jaša Tomić, mindent megtesznek, hogy a szerémségi Ravanica-kolostor előtt rekonstruálják Lázár kenéz hiedelem szerinti csata előtti vacsoráját, amelyen a szerb csapatok vezetője megígolta, hogy árulással veszítenek. A bajt az okozza, hogy senki sem akarja vállalni az áruló Vuk Branković szerepét, s a helyzetet csak bonyolítja, hogy Ilarion Ruvarac kolostorfőnök-történész épp akkortájt tette közzé kutatásainak eredményét, miszerint a néphagyományból ismert vacsora a valóságban nem is volt, következésképpen felidézése is céltalan. Mindkét jelenet bővelkedik ironikus drámai felhangokban, sok-sok időszerű áthallással rendelkezik, és színészilag is a legjobbak, mind a Lazar Dunderskit, a bácskai nábobot – őt akarták rábírnai az áruló szerepére – alakító Predrag Ejdus, mind pedig a kolostorfőnök-történészt tolmácsoló Petar Baničević díjat kapott. Jó drámai anyag, megannyi apró időszerűséggel, az előadás azonban mégis alig közepes, igencsak vontatott, talán nem is fesztiváli színvonalú. Kár. – Ahogy Vidá Ognjenović neve számunkra a politikai színházat idézi fel, ugyanúgy Jordan Plevnes macedón író nevéhez szinte automatikusan kapcsoljuk a nemzeti kérdés aktuál politico-dramatico taglalását. A *Földalatti köztársaság* című drámája, melyet a bitolai színházban Vlado Cvetanovszki rendezett, a vereség természetrajzát adja sajátos vizionáló formában. A vereségek sorozata, melyekre emlékeznek, annál fájóbb, mert egykoron dicső, diadalmas nép kénytelen így idézni múltját, emlékezni történelmére. Tragikus emlékidezés ez, amely mint ilyen igencsak tanulságos lehet itt élő más nemzetek számára is, melyek úgy menekülnek a múlttal való szembenézésből, hogy önelégülten rózsaszínű álmokat szőnek, hisznek valóságnak, nacionalizmusba menekülnek, nacionalista hegemoniára törekednek, nem tudva, hogy ezzel saját látóhatárukat szűkítik, korlátozzák, nem is a múlt, hanem éppen a jövő irányában. A szembesülés kellemetlen, sőt fájó, de ugyanakkor elkerülhetetlen, egyénnel, nemzetnek egyaránt. Ezért is dicséretes a fiatal macedón dramaturgia, elsősorban Jordan Plevnes és Goran Sztefanovszki igyekezete, akik műveikkel kitartóan ezt a nemzeti szembesülést szorgalmazzák, a nemzeti öneszmélés érdekében. A *Földalatti köztársaságban* Plevnes ezt a feladatot szürrealista poéma keretei között végzi, kiindulópontul a század elején létezett kérdéséletű macedón köztársaságot veszi, amely a nemzeti önállóság, a macedón autonómia jelképpé nőtt eseményévé vált. Szürrealista látomásában történelmi és nemzeti motívumokat használ. Ezt a költői víziót kellett a rendezőnek és munkatársainak előadássá változtatniuk. Az eredmény érdekes, bár nem minden részletében érthető, színpadi látomás, amely inkább a képek impresszivitásában mutatkozott meg, mint a pontosan felismerhető, határozott tartalom közlésében. Az előadás végiggondolt vizuális szerkezetű, kiindulópontul egy ikonszerű jelenet szolgál, amely intonálja a ráépülő képeket. Mindezekből fájdalom, szomorúság sugárzik, de tartalom tekintetében nem mindig jönnek át a rivaldán, megmaradnak szép látványnak, amit az is bizonyít, hogy a műsorfüzetben nem a színesek, hanem a díszlettervező, a jelmeztervező, a zeneszerző, a fénymester nevét keressük. Szép előadás, de kevesebbet „mond”, mint a látvány alapján várjuk. – Az itt említett két szerb és egy macedón előadásán kívül még egy belgrádi és egy szkopjei előadás szerepelt a csonka 36. Sterija Játékok műsorán. A belgrádi Zvezdara Színház a szerző rendezésében játszotta Dušan Kovačević *Hihetetlen tragédia* című művét, amely a szerző utóbbi alkotásaihoz hasonlóan laza képek, magán-számok kollázsa, de így is érdekes, pontos nemzeti mentalitásrajz, megtapsolták, de hogy tanultak-e belőle, azt nem tudni. – A szkopjei társulat a ljubljana Vito Taufer

rendezésében szlovén író, Dane Zajc *Médeia* című drámáját játszotta. Az egyetlen előadás, amely díj nélkül maradt. – Mit kívánhat az ember egy politika által megcsonkított fesztivál után? Ne legyen folytatása.

A bolond lány – Marcel Achard – s nem Achard Marcel, ahogy a szórólapon áll – vígjátéka világszám címkéjével érkezett az Újvidéki Színház színpadára, amiből következnek, azt a szerepet szánták ennek a sikerdarabnak, amelyet nagyvárosokban kapott, hogy több év, sőt évtized alatt nagy szériát érjen meg – lásd *Játék a kastélyban* –, hogy közönséget csalogasson, szórakoztasson, amire ezekben a komor napokban – itt – fölöttebb szükség van, ha van egyáltalán kedvünk szórakozni, hogy színészeknek önfelédelt játékkalkulát biztosítson. Ilyen s ehhez hasonló szándékkal küldték színpadra Újvidéken *A bolond lány* című vígjátékot, ám a hozzáfűzött remények nem váltak be. Amiért viszont nem Achard, hanem az előadás a hibás. Tény, hogy *A bolond lány* sem a régi már, a tévén naponta látható hasonló criminalistico-erotico sztori, s ebből némileg az is következik, hogy a darab veszített egykori üdeségéből, vonzásából, más szóval: a színháznak is ki kell valamit találnia, hogy a nézők szeressék Achard vígjátékát. Az Újvidéki Színházban azonban nem találtak ki semmit, hanem azt sem tudták kihozni, ami *A bolond lányban* benne van. Elsősorban a nemek közötti izgalmas villódzás hiányzik az előadásból. Vajda Tibor rendezése elsősorban a történet bűnügyi jellegét tartja szem előtt, a Vizsgálóbíró, akit Kovács Frigyes vállalt játszani, mindenekelőtt bíró, teljesen hiányzik belőle a férfi, akit ennek a különös lánynak a jelenléte, a konvencionálisról eltérő bája megérint, aki vívódik a hivatás és az érzelmek között, aki ember. Túl merev, túl hivatali, mesterkéltséggel, de ezzel nem gazdagítja a figurát, hanem ellenkezőleg, lényegesen szegényebbé teszi. Az a rejtett, de fel-felvilanó szexualitás, amely a történet pikantériáját adja, adná, szinte teljesen hiányzik az előadásból, s ettől végtelenül unalmas lesz, hiszen a történet bűnügyi vonatkozásai teljesen érdektelenek, féloldalasak, önmagukban semmi izgalmat nem keltenek. És ha nincs kellő súlyú, szerepű ellenpont, akkor a lány szerepe is megcsonkul. Az ő esetében is kevésbé fontos a bűnügy, az csak alkalom, hogy a vizsgálóbíró elé kerüljön. Következésképpen a színésznő – Szántó Valéria – sem mutathatja meg „bolondságát”, nem tárhatja elénk a szerep minden dimenzióját. Kár, mert ez a bénaság egy pályakezdő színésznő teljesebb kibonatkozását gátolja. Ez a lány semmilyen vonatkozásban nem „bolond”, bár a színésznő néhány sztereotíp mozdulattal megpróbálja jelezni, miféle lehetőségek vannak ebben a szerepben, ami azonban kevés, hogy alakítása a nagy színésznő-síksíkok közé emelkedjék. Sajnos azonban a többi szereplő sem nyújt figyelemkeltő alakítást. Kivéve Simon Mihályt a Törvényszéki írnok szerepében. Ő szükségtelen túlzásai ellenére is benne él a történetben, emberi sorsot, magatartásmodell formál. A többiek viszont a funduszból építik fel szerepüket, enyhe karikfrozással élve, Sz. Rövid Eleonóra a Vizsgálóbíróné, Ladik Katalin a Képviselőné s legkevésbé Banka János a Képviselő szerepében. Balázs Piri Zoltánt egy lehetetlen ruha dobja ki a pályáról, akadályozza meg, hogy jelenlétét komolyan vegyük. Szilágyi Nándor az ügyvédet alakítja, de ennek három épkezláb mondata sincs, csak görbed-hajlong, kész karikatúra, szerep nélkül, anélkül, hogy tudnánk, miért ilyen. Szilágyinak nem éppen erős oldala a beszéd, de azért mégsem kellett volna papucsállatkává visszaminősíteni. Színfolt, amelynek semmi szerepe és értelme sincs. – Az egész előadás, mindenekelőtt az ötletelen, spród rendezés következtében unalmas, látványként pedig siváran vidékies, amatőr.

GEROLD László

KÉPZŐMŰVÉSZET

A KÉP ÖSSZEÁLLT

Vajdasági festészet 1900–1944 – Modern Művészetek Képtára, Újvidék

Egy több mint két évtizeddel ezelőtt született ötlet utolsó szakaszának megvalósulását láthatja a közönség júliusban és augusztusban az újvidéki Modern Művészetek Képtárában. A szakemberek elképzelésének megfelelően a tárlat egy hosszabb sorozat része, amely a század vajdasági képzőművészetét térképezi fel. Egy-egy kiállítás taglalta eddig e vidék szobrászatát és grafikáját, s kettő – a Vajdasági képzőművészet 1944–1954, illetve a Vajdasági festészet 1955–1972 című – mutatta be az adott korszak festészetét. A sorozat zárókiállítása az időben legtávolabbi, ám festészetünk talán legizgalmasabb korszakának, e század viharos és ellentmondásoktól terhes első négy évtizedének bemutatását vállalta. A szerényebb léptékű tárlatoktól eltérően a vállalkozást szélesebb körű munkamegosztás jellemezte – ugyanis az összegyűjtött anyag a vajdasági képtárak és múzeumok szakembereinek célirányos gyűjtő- és kutatómunkájának eredménye –, s talán ennek köszönhető, hogy e kiállítás egyetemessé és élettelivé, a szó legnemesebb értelmében: élménnyé vált.

A kiállítás anyagába az előzetes válogatás alkalmával 150 festő 260 alkotása került be, hogy a katalógusban ez a szám 67 névre és 193 alkotásra szűküljön, s a megalakulása óta saját otthon híján állandóan „vendégségbe” kényszerülők képtárában a rendelkezésre álló hely miatt a közönség elé csak ötven festő mintegy 130 alkotása jusson. A válogatásról persze mindig lehet vitázni. Olykor éppen elengedhetetlen is. Ezúttal is feltehetjük a magunk kérdéseit arról például, hogy noha a katalógusba még bekerült, a kiállításon miért nem látható Gyelmis Lukács egyetlen alkotása sem, azé a festőé, akit talán már azért sem illet volna kihagyni, mert a harmincas években kiállított a Velencei Biennálén, s ez a vajdasági festők között olyannyira ritkaság, hogy rajta kívül nincs is rá példa. Esetleg megkérdézhetnénk, hogy noha a kiállítás címében az 1900 és 1944 közötti időszak bemutatását vállalta fel, miért nem szerepel a tárlaton (de a katalógusban sem) egyetlen 1940 után készült festmény sem. Vagy: miért nincs itt a fiatal Ács, akinek pedig 1938-ban volt az első önálló kiállítása Szabadkán, miért nincs itt Bicskei Péter, esetleg Nagyapáti Kukac Péter is. . . És sorjázhatnánk még észrevételeinket, ám közben arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a művészettörténeti kutatások nálunk eddig is főként elhivatott egyének vállalkozó kedvének s nem annyira az intézményes és szervezett kutatásoknak voltak köszönhetőek, és így a feltárás, majd a rendszerezés teljessége még ugyancsak távoli cél. Persze, e vélt vagy valós mulasztások ellenére is megvan e tárlat teljessége, pótolhatatlan hiányérzetünk tulajdonképpen nincs is, s utóvégre egy kiállítás rendezőjének mindenkor szíve joga s adott lehetőségeinek kényszere is a válogatás. Miloš Arsić, a tárlat rendezője s a vizsgált időszakot igen részletesen és alaposan feldolgozó bevezető tanulmány szerzője el tudta érni azt, hogy e tárlat ne csak művészi seregszemleként legyen izgalmas, hanem olyan megbízható forrássá váljék, amelyből a jövőbeni kutatások is meríthetnek.

Aligha véletlen, hogy éppen ez az időszak maradt a sorozat végére, hiszen századunk legvirharosabb és ellentmondásokban bővelkedő évtizedei ezek. Két világháború, három határkiigazítás és ugyanennyi rendszerváltozás e néhány évtized mérlege, s ezek a változások természetesen az élet minden területére hosszú időn keresztül döntő módon kihatottak. A festészetben akadémizmus, a müncheni realizmus, posztimpreszionizmus, szecesszió s az avangárd törekvések elegyedtek, s ebben a kis térségben így juthatott kifejezésre München, Bécs, Budapest, Prága és Párizs együttes hatása. Az új áramlatok hullámai viszonylag időben begyűrűztek, ám itt ezeket a hatásokat az erős traditionalizmus jelentősen tompította. A 19. század akadémizmusával aránylag későn számoltak le a vajdasági festők, s helyét sajátos módon az ugyancsak múlt századi plein airizmussal váltotta fel. A szimbolizmus és a szecesszió éppen csak megérintette az itteni festőket, s kevés kivétellel (Pechán József, Oláh Sándor, Aczél Henrik) az ekkor született alkotások nem képviselnek különösebb értéket. Az 1918-as változások után, az átszabott határok következtében az itteni festők eltávolodtak Budapestről, közvetlenül vagy közvetítőkön keresztül Párizs felé fordulnak, s a festők egy elszánt kis csoportja, Petar Dobrovićyal, Milan Konjovićyal, Sava Šumanovićyal, Balázs G. Árpáddal az élen szakít a múlt századi törekvésekkel, s megkísérli bekapcsolni a vajdasági festészetet az európai művészet vérkeringésébe. A festészeti hagyományok meglete egyrészt ösztönzően hatott, hiszen a feltételek adottak voltak ahhoz, hogy időben csatlakozhassanak a modern irányzatokhoz, másrészt azonban erre éppen az itteni „hagyományos” ízlés miatt nem kerülhetett sor, hiszen nem sok jóra számíthatott az a festő, akinek képe nélkülözötte az anekdotikus tartalmat, a „történetet”, a „kellemet” és a „realisztikus küllemet”. A mecénások talán vágták az újat, de nem az ismeretlent. Olyan újat vártak, amely nincs ellentmondásban a régivel, nem ráz meg, nem irritál, nem politizál s nem tér el a hagyományostól. A mélyen gyökerező traditionalizmus és az új művészeti kihívások keresztütlüzében a művészeknek nem volt túl nagy választási lehetőségük. Vagy kiegyeztek a „kipróbált értékek” előnyben részesítő „művészetfogyasztókkal”, vagy pedig az itteni, igen vékony értelmiségi réteggel együtt haladva a Nagy Kaland izgalmas, de fölöttébb bizonytalan útját választották. Az útkeresés és a felzárkózás nagy ígéretét azonban egy újabb világháború zúzta szét. A helyzet ismeretében érthetően nehéz volt a kiállítás anyagának kiválogatása, akárcsak a helyes arányok felállítása. A kiállítás rendezője az egyedüli helyes utat választotta azáltal, hogy azokat a pillanatokot részesítette előnyben, amelyek egy-egy stílus, program eljövetelet, elfogadását, affirmálódását jelezték, s amelyek a képet mindig önálló, kizárólag saját törvényeinek engedelmeskedő műalkotásként fogták fel. Ezzel a szemléletmóddal, amelyet a kiállítás bevezető tanulmányában is hangsúlyoz, Arsic a kiállítás minden egyes darabját „független pikturális egységként” taglalja, s így vizsgálja azokat a festményeket, amelyek a vajdasági múzeumok és képtárak custosainak válogatásában kerültek az anyagba. Mint jeleztük, e tárlat, akárcsak a katalógus szövege, voltaképpen csoportmunka eredménye, s a rendező mellett a katalógus a „szelektorok” tanulmányait is tartalmazza. Ratomir Kulić Újvidék festészetét dolgozta fel. Tanulmányát mintegy kiegészítí Mirjana Džepinának az 1900 és 1940 között Újvidéken működő festő- és rajziskolák ténykedésével foglalkozó írása. A zrenjanini anyagból Jelena Knežević válogatott, a korszak festészetét taglaló érdekesítő tanulmányában kitér az előzményekre, a századfordulót megelőző évtizedekre is és kimerítő alaposággal elemzi a nagybányai művészteleppel fenntartott kapcsolatot, mintegy megindokolva ezzel az 1912-ben jelentkező Nagybecskereki Impreszionisták tevékenységét, amely

döntő mértékben meghatározta a két háború közötti, sőt részben a háború utáni zrenjanini festészetet is. A dél-bánáti terület festészetéből Svetlana Mihajlović Radivojević válogatott. Tanulmányában két részre osztja a korszak festészetét, az 1900-tól 1924/28-ig terjedő időszakot úgyszólván kizárólag a Versecen működő, míg az 1924/28 és 1944 közötti éveket elsősorban a „pancsovai képzőművészeti körök” határozzák meg. Hoffman Hedvig a korszak zombori festészetét vizsgálva abban a kiváltságos helyzetben volt, hogy két ma is aktív művésztől, Milan Konjovićról és Ivan Jakobčićről is szólhatott. Az előbbit ismerjük, az utóbbi igazi meglepetés, amely nyomán újfent elmélázhatunk azon, mi minden lapulhat még feldolgozatlanul múzeumaink, képtáraink raktárainak mélyén. Hasonló gondolatokat ébreszt a Baranyi Anna által felkínált szabadkai anyag is. Éppen az utóbbi válogatás révén válik a Miloš Arsić által „bevezető korszaknak” nevezett 1890 és 1920 közötti időszak valóságos meglepetéssé. Oláh Sándor, Jelena Čović, Aczél Henrik Emil, Stipan Kopilović, Angela Mačković, Farkas Béla, Csincsák Elemér alkotásait nézve nyilvánvalóvá válik, hogy néhány úttörő munkától eltekintve milyen hiányos a vajdasági művészettörténet-írás a század első évtizedeiről.

A felvillanó fehér foltok ellenére is kerek egész ez a tárlat, mert megalkotói mindenkor az önálló, kizárólag saját törvényeinek engedelmeskedő alkotásokat helyezték érdeklődésük középpontjába s így láttatják velünk is. Tanulságos is ez a kiállítás, s tanulságai olyan kutatási eredményeket jeleznek, amelyek nemcsak nagy hasznára válnak a vajdasági művészettörténet-írásnak, de annak élén is járnak, kérdéseket tesznek fel, módszereket kínálnak, és további kutatásokra ösztönöznek. S nem utolsósorban példamutató is ez a tárlat, hiszen minden darabjával azt példázza, hogy a valódi értékek a történelem mégoly viharos eseményei során is felül tudnak emelkedni a napi politika érdekein. S így vált ez a kiállítás itt és most időszerűvé.

NÁRAY Éva

Csávosi Sándor: Kődös reggel, 1913

KRÓNIKA

DR. PENAVIN OLGA KÖSZÖNTÉSE – Újvidéken a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében dr. Penavin Olga nyugalmazott tanárnőt köszöntötték születésének hetvenötödik évfordulóján. Munkásságát dr. Jung Károly, dr. Bosnyák István és dr. Bori Imre méltatta. Az alábbiakban az utóbbit közöljük:

Kedves Tanárnő,
nem azért jöttünk most össze, hogy ünnepeljünk, mert megöregedtünk, amikor hetvenötödik születésnapján köszönteni akarjuk. Hanem összejöttünk, hogy köteles tisztelettel szóljunk (most is) azokról a dolgos évtizedekről, amelyek ezt a születésnapot megelőzték. Szükséges most ezekre az évtizedekre emlékeznünk és emlékeztetnünk, hiszen az utóbbi időben mind többször halljuk és olvassuk, hogy sötét évtizedek voltak azok, amelyekben mi dolgoztunk, valójában értéktelenek, nem sokra becsülhetők, és mi is gyanús alakok vagyunk kulturális életünk szomorú színpadán. Pedig azt kell most is mondanunk, hogy a ránk bízott talentummal jól gazdálkodtunk, hogy az adott lehetőségeket igyekeztünk a vajdasági és a jugoszláviai magyarság javára fordítani, értéket teremteni és megtenni mindent, minden időnk telhető, hogy mások is kibontakoztathassák képességeiket, akik magyaroknak vallották magukat Jugoszláviában. Penavin Olga munkája is beleépült abba, amit jugoszláviai magyar kultúrának nevezünk, noha ennek a létét is meg-megkérdőjelezzük. A Tanárképző Főiskola Magyar Tanszékének létrehozásában vállalt munkája, az egyetemi Magyar Tanszék megindításában játszott szerepe, a néprajzi vizsgálatok megindítása, majd a dialektológiai kutatások

megindítása és kiterjedése hervadhatalan érdeme Penavin Olga tanárnőnek. Tehetsége irányát és karakterét felismerve fordult figyelme a néprajzi és néprajzi gyűjtések, a szóátíró és a nyelvátíró rajzoló feladata felé, és ezeken a tudományos területeken az egyetemes magyar kultúrában méltó helyet vívott ki magának, s az ő munkája is beleépült tudományosságunk ma még kétségtelenül létező méltóságába. Azt már talán nem is kell mondanunk, hogy valamennyien tanítványai vagyunk, és köszöntjük most, s köszöntöm most tisztelettel és szeretettel! Teszem ezt 1991. július 3-án, nem békében, hanem forrongó közállapotaink ezer veszélye közepette.

BORI Imre

MEGSZAKADT A JUGOSZLÁV ENCIKLOPÉDIA KIADÁSA – A zágrábi Miroslav Krleža Lexikográfiai Intézet bejelentette, hogy június elsejével megszakadt a Jugoszláv Enciklopédia kiadása, s ezzel együtt megszűntek az enciklopédiát készítő köztársasági és tartományi intézetek is. Az intézet erre a lépésre azért kényszerült, mert már huzamosabb ideje Horvátországon kívül más köztársaságok nem pénzelték a projektumot, s így az anyagi veszteség tetemes. A jövőben arról folytatnak megbeszéléseket, hogy a meglévő anyag egy részét külön füzetekben jelentessék meg, például a Macedónok címszót a Macedón Köztársasággal, a Muzulmánok címszót Bosznia-Hercegovinával közösen. A Jugoszláv Enciklopédiának egyébként hat latin betűs, négy szlovén nyelvű és két-két cirill betűs, macedón, magyar és albán nyelvű kötete jelent meg, 1997-ig készült volna el a teljes sorozat.

MEGJELENT A BUNYEVÁC SZÓTÁR – A Vajdasági Művelődési Alap és a Vuk-alapítvány támogatásával az újvidéki Matica srpska és a szabadkai *Subotičke novine* kiadásában megjelent a bunyevác szótár, Marko Peić és Grgo Bacnja munkája. Ez a bunyevácok első tájszótára. A bunyevác szócikk mellett egyébként a szótárban a következő olvasható: „A bunyevácok (ugyanígy a sokácok) mivolta és eredete körül nagy viták dúlnak manapság, és csak a szakembereken múlik, hogy agyonpolitizált világunkban a helyükre kerüljenek ezek a dolgok, és higgadt, tudományos érvekkel eloszlassák az évszázados ködöt és a találgatásokat.”

BORISLAV PEKIĆ IGNJATOVIĆ-DÍJA – A budapesti Jakov Ignjatović Alapítvány díját az idén Borislav Peić kapta *Pisma iz tuđine* (Levelek a távolból) című esszékötetéért. Az alapítványt a magyarországi szerb értelmiségiek egy csoportja hozta létre Jakov Ignjatović születésének századik évfordulóján. A díjat az alapítvány elnöke, Stojan Vujičić adta át.

KASSÁK-DÍJ LADIK KATALINNAK – A Kassák-díj Kuratóriuma (Bujdosó Alpár, Nagy Pál, Papp Tibor – a *Magyar Műhely* szerkesztői –, valamint Schöffner Miklós szerkesztő) az 1991. évi Kassák-díjat Ladik Katalinnak, „a modern magyar költészet egyik legjelentősebb, Európa-szerte ismert alkotójának” ítélte oda.

FEHÉR FERENC-SÍRAVATÓJÁN – Fehér Ferenc halálának második évfordulóján, július 31-én az újvidéki temetőben síravatón emlékeztek a költőre. Dr. Dávid András és dr. Bori Imre méltatta költészetét. A síremlék felállításához több művelődési intézmény és magán-személy járult hozzá.

AZ EURÓPAI UTAS „JUGOSZLÁV” SZÁMA – Az *Európai Utas* című folyóirat – amelynek első két számát a lap szerkesztői másjában a belgrádi és az újvidéki közönségnek is bemutattak – legújabb, harmadik számában bőséges jugoszláv anyagot közöl. A Kisebbségek Európában című rovatban François Mitterrand, Antall József és Wolfart János szövegeinek társaságában jelent meg Budimir Lončar cikke A jugoszláviai nemzetiségi politika – külügyi szempontból címmel, s itt olvasható Hódi Sándornak a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége II. kongresszusán elhangzott felszólalása kisebbségi létünk új távlatairól. Vujićics Sztoján Predrag Matvejevićről készített portréját követően a lap közli a zágrábi íróról Mediterrán breviárium című könyvének részleteit, valamint Claudio Magrisnak a kötet-

hez írt bevezetőjét és Jure Kaštelan ezzel kapcsolatos reflexióját. E számban kapott helyet két Danilo Kišsel készített interjú és Borislav Peić-ék és demokrácia című írása. A számot záró Találkozások rovatban többek között tudósítás olvasható a belgrádi és az újvidéki bemutatkozásról is, valamint Mezei András szlovéniai levele. Itt jegyezzük meg, hogy az *Európai Utas* kapható lesz a Forum könyvesboltjaiban, előfizetést pedig a Forum könyvterjesztő osztálya vállal.

SOROS ALAPÍTVÁNY JUGOSZLÁVIÁBAN IS – Soros György magyar származású amerikai üzletember június folyamán Belgrádban járt, s alapítványt tett azzal a céllal, hogy jugoszláv tudósoknak és szakembereknek lehetővé tegye a tudományos tanácskozásokon és szemináriumokon való részvételt. Soros György 250 000 dolláros adományához ugyanennyivel járult hozzá a Szövetségi Végrehajtott Tanács is.

MEGALAKULÓBAN A MAGYARSÁG-KUTATÓ TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG – Július folyamán a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének kezdeményezésére megalakult alakuló közgyűlést a Magyarországi Kutató Tudományos Társaság, amely azokat a kutatókat gyűjti sorába – áll programjában –, akik önkéntes alapon, külön díjazás nélkül vállalják a tagságból eredő kutatómunkát. Foglalkozni kíván az egyesület többek között szociológiai, demográfiai, szociálpszichológiai, régészeti és etnológiai kutatásokkal, valamint oktatási kérdésekkel, a kulturális autonómia jelenével, múltjával nálunk és a világban, a vajdasági magyarok viszonyulásával magyarságukhoz és a VMDK-hoz stb. Külön könyvtár és dokumentációs rendszer létrehozását is tervezik. A Társaság bejegyzése folyamatban van.

HÁZ A NÉPI ÉPÍTÉSZET TÜKRÉBEN – A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság néprajzi alosztálya e hó negyedik és tizenegyedik között tíznapos tanácskozást szervezett a ház témájára Temerinben, amelyen a meghívott előadók legújabb kutatási eredményeikről számoltak be. A résztvevők többnyire fiatal amatőr néprajzkutatók voltak, akiknek a Hevér-féle tanyán kitűnő lehetőség nyílt szakmai továbbképzésre. Mondjuk el mindjárt, hogy Hevér János, aki már tizenhat éve szervezi tanyáján a TAKT néven ismert fiatal amatőr képzőművészek találkozóját, ezúttal hajlékot nyújtott a fiatal etnográfusoknak is. Aldozatkészsége több mint dicséretes.

A ház mint téma általánosságával fogva

rendkívül jó lehetőséget nyújtott az előadók-
nak, hogy kifejtseik eddigi kutatásaik eredmé-
nyeit. Így Szekeres László a Bácskában régé-
szetileg feltárt házakat mutatta be, míg Balassa
M. Iván, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi
Múzeum főosztályvezetője a Kárpát-medence
régí házipusait tekintette át, amelyről egyé-
ként néhány évvel ezelőtt szakmai körökben
nagy vitát kiváltó könyve is megjelent. E témá-
hoz kötődött Harkai Imre építész-mérnöknek A
hagyományos építkezés munkafolyamatai című
előadása is. Második előadásában viszont az
irányítása alatt létrejött topolyai tájházat, ko-
vács- és bogárnárműhelyt, valamint az áttelepít-
tett szélimalmot mutatta be.

A rurális építkezésről értekezett Slobodan
Jovanović az újvidéki műemlékvédő hivatal
építész-mérnöke, és ugyancsak ő beszélt a jövő
század falusi építkezésének víziójáról. A tábort
két vendége Tóth Vilmos és Cseszko József
építész-mérnökök a résztvevőkkel helyszíni fel-
méréseket végeztek a környező tanyákon. Az
anyag kultúra tárgykörébe sorolható Beszédes
Valéria előadása, aki a gabona tárolásáról,
azaz a hombárok és a gabonavermek építésze-
tét ismertette, valamint e sorok írójának elő-
adása a bácskai vízimalmokról.

Külön élményt jelentett a szegedi dr. Juhász
Antal néprajzkutató történeti-néprajzi érteke-
zése a tanyáról, valamint a helyszíni adatgyűj-
tés módszertanának demonstrálása. Mindezek-
hez az előadásokhoz szervesen illeszkedtek
azok az értekezések is, amelyek a szellemi nép-
rajz látószögéből vizsgáltak meg egy-egy kér-
dést, így például Biacsi Antalé, aki a szociál-
etnológiának a házhoz kötődő viszonyairól szólt.
Dr. Jung Károly a magyar, Vesna Marjanović
pedig a délszláv házkultuszról beszélt. Érdekes
színpont volt Borsi Ferenc előadása is a népdal
szimbólumrendszeréről; a zenei példák elő-
adásában Révész Róbertban lelt társra.

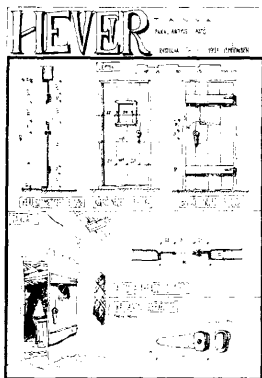
A tisztaszobával kapcsolatos tudnivalókról is
hangzott el előadás Bácsky Mária néprajzos
résztéről. Ugyancsak színpontot jelentett dr.
Mirjana Maluckovnak a textíliákról, és Tri-
polsky Géának a pásztoréptípusokról tartott
beszámolója. A zentai muzeológus a pász-
torétel-készítés, Beszédes Valéria pedig a le-
pényítés egykori módját is bemutatta.

Szinte nehéz összefoglalni mindent, ami e tíz
nap alatt történt, de ha mindehhez hozzátesz-
zük, hogy már a jelzett előadásokon kívül szó
esett olyan kérdésekről mint dr. Szalma József
előadásaiban a ház esztétikájáról és etikájáról
vagy Silling István vetítéssel egybekötött bemu-
tatójában a kupuszini helytörténeti gyűjte-
ményről, akkor kiválglik, hogy az első néprajz-
kutató tábort valóban tartalmas előadásokat kí-

nált az érdeklődőknek. Ezt állapította meg a
tábor utolsó napján tartott tanácskozás is, ame-
lyen az előadók és a hallgatók egybehangzó vé-
leménye az volt, hogy folytatni kell a JMMT ál-
tal kezdeményezett munkát. Már körvonalazó-
dott a jövő évi táborozás témája: a nő a tradí-
cionális kultúrában munkacímével.

Visszatérve a temerini tapasztalatokra,
mondjuk el, hogy sikeréhez nagyban hozzájár-
ult a hallgatók aktív részvétele, és szinte felfe-
dezésszerű volt az, amit a két fiatal építész-mér-
nök-jelölt, Valkay Zoltán és Balassa Endre
mutatott be. Ők ketten az egyetemes magyar
néprajztudomány számára is alig ismert *tutaj-
ház* felmérési rajzát mutatták be. Valkaynak
rendkívüli rajztudására figyelhetünk föl, míg
Balassa Endre néprajzi ismeretei voltak imponá-
lók.

BORDÁS Attila

Valkay Zoltán rajza

TANYASZÍNHÁZ – ŐSZRE – A korábbi
évektől eltérően a Tanyaszínház társulata nem
járja be a magyarlakta falvakat a nyár folya-
mán. Ennek – mint Soltis Lajos nyilatkozatából
megtudtuk – nemcsak a szokásos pénztelenség
az oka, hanem az is, hogy a rendező nem vál-
lalhatja a felelősséget a jelenlegi körülmények
között a bácskai, bánáti és muraközi tanyavi-
lágban a fiatal előadók személyi biztonságá-
ért. A nyári előadásorozat elmaradásában a
rendező szerint a mostani végzős színinövendé-
kek is ludasak, mert nem vállalták a tájálással
járó feladatokat. Tanyaszínház-előadás azon-
ban lesz, őszre, elsőséves színészhallgatók köz-
reműködésével. Miroslav Antić Ezüstvíz folyó
című verses darabját vizsik színpadra Fehér Ferenc
fordításában. A darab arról szól, hogy „gyer-

mekelőadás után a marionettek fellázadnak az ellen, hogy állandóan madzagon rángatják őket, és a gyermekek segítségével léggömbö-

kön kirepülnek a nagyvilágba, és szabad emberek lesznek. A szabadságban azonban meggyalázzák őket, veszélyeztetik az életüket. . .”

Farkas Béla: Rózsét gyűjtő asszony, 1930

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

- Szeli István: *Hosszú útnak pora* (tanulmányok)
B. Szabó György: *Éjszakák, hajnalok* (tanulmányok)
Burány Nándor: *Margit-híd* (regény)
Kontra Ferenc: *Nagy a sátán birodalma* (novellák)
Guelmino Sándor: *Lamentáció az élőkért* (versek)
Szúnyogh Sándor: *Halicanumi rapszódia* (versek)
Csörgits József: *Míntha tenyérrrel csapnék a fénybe* (versek)
Papp p Tibor: *Könnyv* (versek)
Miroslav Antić: *A világ bal fele* (versek)
Herceg János: *Nyló idő* (esszék)
Kresz Mária: *Magyar fazekasművészet* (tanulmány, Corvina–Forum)
Bosnyák István: *Jugoszláviai magyar népköltészeti kalauz* (tanulmány)
Harkai Imre: *Topolya építésze* (tanulmány)
Matuska Márton: *A megtorlás napjai* (riport)
Madarász Ferenc: *Környezetismereti és matematikai feladatok óvodásoknak*
Pintér Lajos: *Magyarzó Pistike messéi* (szatírák)

Megjelenés előtt:

- Tolnai Ottó: *A meztelen bohóc* (képzőművészeti esszék)
Jung Károly: *Barbaricum* (versek)
Hódi Sándor: *A nemzeti identitás zavarai* (tanulmányok)

Aczél Henrik: Két fiú, 1905

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Esszék versekről (*Kontra Ferenc, Bosnyák István, Harkai Vass Éva, Bori Imre, Toldi Éva, Bányai János, Csányi Erzsébet és Gerold László jegyzete*) 684

Bori Imre: Vak szenvedélyek országa (*tanulmány Ivo Andrić novelláiról*) 692

Thomka Beáta: Prózaelméleti dilemmák (*tanulmány*) 709

Herceg János: Régi dolgainkról II. (*esszék*) 717

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Szeli István: Megfigyelések egy poéma szövegéről (Guelmino Sándor: *Lamentáció az élőkért*) 732

Szabó Katalin: A költő nüanszai (Bata János: *Korom*) 737

Bányai János: Verjük a vasat? (Szilágyi István: *Agancsbozót*) 738

Papp György: Egy kérdés, amelyre kilencezer válasz van (Sebők László: *Magyar neve? Határokon túli helységnévszótár*) 742

S z í n h á z

Gerold László: Színházi napló 745

K é p z ő m ű v é s z e t

Náray Éva: A kép összeállt (*Vajdasági festészet 1900–1944*) 748

KRÓNKA

Dr. Penavin Olga köszöntése; Megszakadt a Jugoszláv Enciklopédia kiadása; Megjelent a bunyevác szótár; Borislav Pekić Ignjatović-díja; Kassák-díj Ladik Katalinnak; Fehér Ferenc-síravató; Az Európai Utas „jugoszláv” száma; Soros Alapítvány Jugoszláviában is; Megalakulóban a Magyarságkutató Tudományos Társaság; Tanyaszínház – őszre; A ház a népi építészet tükrében 751

A 649. oldalon Csernik Attila szövegrajza
Számunkat a Vajdasági festészet 1900–1944 c. kiállítás anyagával il-
lusztráltuk

Oláh Sándor: Önarckép, 1907

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1991. július–augusztus. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó, Nyomdaipari Közvállalat. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21 000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 65700–601–14861-es zsírszámú lára; előfizetésekor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 200 dinár, fél évre 100 dinár. Egyes szám ára 20, kettős szám ára 40 dinár; külföldre egy évre 400 dinár, fél évre 200 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – A szedés a Híd szerkesztőségében készült. – Tördelészerkesztő: Bozsoki László. – Készült a szabadkai Minerva Nyomdában. – A Köztársasági Oktatási és Művelődésügyi Titkárság véleményezése alapján a kiadványt háromszázalékos adó terheli.